

زنجیره‌ی نیلای سلامت

1

قورئان کهردوئاسی

قورئان
زانت

1

ئاماده کردنی
سروه رحمان

بێداهه‌وه‌ی زانسی
دکتوره‌ی پروان احمد رشید

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

قورئان و گه ردوونناسی

زنجیره‌ی قورئان و زانست (٦)

قورئان و گەردووناسی

ئاماده‌کردنی

سەرۆەر حەسەن

پیشەکی بەقەلەمی

مامۆستا نەشئەت غەفور

سەرۆکی ناوەندی کوردستان بۆ ئیجازی زانستی

پێداچوونەوه‌ی زانستی

د. مەریوان ئەحمەد پەشید

یاربەدەری پڕۆفیسۆر لە گەردووناسیدا

پێداچوونەوه‌ی زمانەوانی

م. محمد شریف صالح

بەکالۆریۆسی زمانی کوردی

مافی له چاپدانه وهی پارێزراوه بو
نوسینگهی ته فسیر

له بهر پوه بهر ایه تی گشتی کښېخانه گشنيیه کان ژماره ی سپیاردنی (۱۳۲۰) سالی ۲۰۱۱ پیدراوه

تافسر
بذیل کوکر منموہ و راکھ میمن
ہم مزید - شملی دندکا - زیر ٹوٹی شہرین ہال
ت: ۲۲۲۱۶۹۵ - ۲۲۳۰۹۰۸ - ۲۵۱۸۱۲۸
موبائل: ۲۲ ۵۱ ۶۶ ۷۵۰ - ۱۲۸ ۷۲ ۹۱ - ۷۷۰
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

altafseer@hotmail.com

ناومرۆك

- ۷.....پیشەكى.
- ۱۲.....بەر لە دەستپێك.
- ۱۵.....دیاردەى پێكبەستوى و لێكەلۆمشان (الرتق والفتق).
- ۲۰.....تەقینەووە گەورەكە.
- ۲۳.....فراوانبوونی گەردوون.
- ۲۶.....هەموو تەنەكان لەپێرەوى تاییبەتى خۆیاندا مەلەدەكەن.
- ۳۱.....دەلاقەى ئاسمانى.
- ۳۵.....ئەستێرە كونكارەكە.
- ۴۰.....دیاردەى خۆر گیران و مانگ گیران.
- ۴۲.....شوێنى ئەستێرەكان.
- ۴۵.....هەسارەكان.
- ۴۶.....شوبە.
- ۴۷.....ئەستێرەكلكدارەكان (المدنيات).
- ۴۹.....گەشتە بۆشایى.
- ۵۳.....گەردیلە.
- ۵۶.....خێرایى ڕووناكى لە بۆشاییدا.
- ۶۰.....زۆرى ژمارەى خۆرەكان.
- ۶۱.....كۆتایی خۆر.
- ۶۳.....ژیان لەسەر هەسارەكان.
- ۷۵.....كات لە نیوان زانست و قورئاندا.

- تاریکی گهر دوون ۷۱
- پیچانه وهی ناسمان و زهوی ۷۶
- هه ساره گانی کۆمه لهی خۆر پیشبینی ده کریت (۱۱) بن نهك (۹) ۸۲
- خۆرو مانگ به حسابی ورد دروستکراون ۸۴
- حهوت ناسمانی چین چین ۸۵
- رینمووی به هۆی نهستیره گانه وهیه نهك هه ساره گان ۸۸
- کۆتایی مانگ له رۆژی دوا ییدا ۹۰
- مردنی نهستیره ۹۲
- خۆر گه وره تره له مانگ ۹۴
- خۆر ده جوئیت و مه له دهکات ۹۷
- مانگیش له جو لهی به رده و امدا یه ۱۰۰
- شهفهقی جه مسه ری ۱۰۱
- له تبوونی مانگ ۱۰۳
- مادده و دژه مادده ۱۰۷
- گواستنه وهی عه رشه که ی به ئقیس ۱۱۴
- سه رچا وه گان ۱۲۰

بە ناوی خوای بەخشندە ی میهرەبان

پیشەکی

بەقەلەمی مامۆستا نەشئەت غەفور

سەرۆکی ناوەندی کوردستان بۆ ئیجەزای

زانستی لە قورئان و سوننەتدا

لە حەفتاکانی سەدە ی پابردودا و لە نێو دنیای زانین و زانیاریدا
چاومان کەوت بە کتیی (الإنسان ذلک المجهول)، دەستمان بە خوێندنەوه و
لێکۆڵینەوه ی کرد و نەتییەکانی بەدیھێنەر و مەزنی ئەو زاتەمان بۆ
دەرکەوت، ئەوێش لە میانە ی زانیی نەتییەکانی خانە ی زیندەوێران و
توێکاری مۆفەوێ. ئێتر زانستی پزیشکی و توێکاری بوونە میجرایی باوێ،
خودی مۆفەوێ موعجیزە یەکی زیندووێ... لە راستیدا هەرچەند لە زانیی
نەتییەکانیشدا پێشڕەوی بەکەین هێندەش پە ی بە راستودروستی ئەو وتیە
دەبەین کە مۆفەوێ هاوچەرخی هەر بە دەستی خۆ ی خۆ ی لە ناو دەبات،
شارستانیەتی ماددیش مۆفەوێ گۆپیوێ بۆ تەنھا ئامیریک کە خالیە لە
خۆشەویستی و بەها بالاکان.

بێگومان ئەگەر کامەرانی و تەواوئیمان بویت، دەبیت سەرلەنوێ
تەواوی کەسیتی مۆفەوێ بگۆڕین و ئاسودەیی خیزان و پۆل بۆ دایک و باوک

بگپینهوه له پوره رده و گه شە ی سۆزداریدا، دەبیت مروف بۆ بنچینه ی پاسته قینه ی خوی بگپینهوه تاكو (نیر) نیر بیت و (می) یش می بیت، به جۆریکی ئەوتو كه به هیچ شیوه یه ك خه سه له ته كانی ئەقل و ئاره زوه زایه ندی و خواسته كانی په گه زی به رامبه ر له خۆیدا ده رنه خات.

به باوه ری من ناسینی مروف له به دیه ی تانه وه له ﴿مِنْ طُفْئَةِ إِذَا تُنْتَنِي﴾ تاكو گواسته وه ی له م ژیا نه وه بۆ ژیا نی به رزه خی، ده بیت ه هۆكاری نزیکه خسته وه ی كه سه كه له ناسینی ئیعجازی په روه ردگار له به دیه ی تانیدا.

ئایا چاو موعجیزه نییه؟

ئایا زمان موعجیزه نییه؟

ئایا می شک موعجیزه نییه؟

ئایا دل موعجیزه نییه؟

ئایا سوپی خوین موعجیزه نییه؟

ئایا خانه كانی جهسته ی مروف كه به شیوه ی جۆراوجۆر هەن و

هه ریه كه یان پۆلی تایبه ت به خۆیان ده گپین، موعجیزه نین؟

ئایا یادگا (زاكیره) ی مروف موعجیزه نییه؟

خوای په روه ردگار ده فەرمویت: ﴿وَقَى أَنْفُسَكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾.

پێغه مبه ر (ﷺ) په رتوكی خوینراوه ی خوای گه رده ی له ماوه ی (۲۳)

سالدا بۆ دابه زی، هه ر به قورئان ته حه ددای ئەهلی په وانبیژی و زمانی كرد،

ئەوان بێتوانا و كه مده ست بوون له وه دا كه هاوشیوه ی قورئان به یین

له جیهانی هز و پوو نكر د نه وه (بیان) دا، ته حه ددیكه به رده وام بوو و تا

ئەبه دیش هه ر به رده وام ده بیت.

﴿قُلْ لِّیْنَ اَجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰی اَنْ یَّاتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا یَأْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ کَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیْرًا﴾ (الإسراء/ ۸۸).

مەعالیمەکانی هەزد و پۆشنبیری مەوۆ گۆپاون و زانست بوو هە منارە ی پێشکە و تەن و ئاوە دان ی، ئیتر تە هە دیکردن بە ئیججازی زانستی لە پێگە کانی زانستدا دەست پێ کرد.

هەروەها ئیججازی یاسا دانان لە بنچینە و بنە ماکانی یاسا و سیستمە کاند.

ئیججازی پەرە و دەیی لە بونیاتنانی قوتابخانە و پەیمانگا کاند.

ئیججازی گەردوونی لە گەردوونی بینراودا.

ئیججازی پزیشکی لە نەینییەکانی جەستە و دەرووندا.

ئیججازی ژینگەیی لە هاوسەنگی ژینگە پیددا.

ئیججاز، قوتابخانە یەکی قورئانی نوێی بانگەوازی پێی خوای میهرەبانە.

ئە مەوۆ مەوفا یە تی لە و پە پێ پتو یستیدایە بۆ باوەر و هاوسەنگی، بۆ بەها

و پە و شتە بالا و جوانەکان، بۆ ئایین و پێگای راست و دروست.

دەبێت باوەر بە سادە و سانایی وەر یگیر ی، وە ک لە م ئایە تە دا کە

خوای گەورە دە فە رمو ی: ﴿اِنَّ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاٰخِلَافِ الْاٰیْلِ

وَالنَّهَارِ وَاللَّیْلِ فِیْ بُرْهٰنٍ لِّیَّبْرِ فِی الْبَحْرِ یَمَافَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ

مَآءٍ فَاٰحْیَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِیْهَا مِنْ کُلِّ دَآبَّةٍ وَتَضْرِیْفِ الرِّیْحِ

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَیْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَآیٰتٍ لِّقَوْمٍ یَّعْقِلُوْنَ﴾ (البقرة/ ۱۶۴).

ئە م هەشت پۆلە لە بە لگە گەردوونییەکان لە سەر توانا و دەسەلاتی

خوای گەورە و خوێندنە وە ی گەردوونی بینراو، ئە مە و دەیان نمونە ی تر

له نایه ته کانی قورئانی پیروژ، بیرکردنه وه ده که نه فهریزکی ئیسلامی. ناین بوونی نییه به بی ئه قل، به بی په ییردن (ادراک) ناین نییه. ناین بۆ ژیا نه و له بهرژه وهندی مروفه کانه.

مروفه هه می شه ویردی سهر زمانیه تی، ده لیت: ﴿رَبَّنَا اِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ البقرة/ ۲۰۱.

ئیسلام له پاشماوهی ناینه کانی تر جیاوازه، به وپییهی جهخت له ئه قل و بیرکردنه وه و زانست و گه پان و وردبوونه وه ده کات. له قورئانی پیروژدا نزیکه ی (۱۰۰۰ نایه) هاتووه ده باره ی گهردووناسی و زه ویناسی و ژیا نی مروفه و بواره کانی تری زانست.

پیغه مبه ر ﴿ص﴾ فهرموویه تی: ﴿داواکردن و گه پان به دوا ی زانستدا له سهر هه موو موسلمانیک فهرزه، هه موو شتیک داوا ی لیخوشبوون بۆ داواکاری زانست ده کات، ته نانه ت نه ههنگی ده ریا ش﴾.

له فهرمووده یه کی تر دا هاتووه: ﴿باشترین کاره کان بوونی زانست و زانیارییه ده باره ی خوا ی گه وره، زانست سوودت پیده گه یه نیت کاری که می له گه لدا بیت یان زۆر، نه زانی و نه فامیش سوودت پینا گه یه نیت کاری که می له گه لدا بیت یان زۆر﴾.

هه روه ها فهرموویه تی: ﴿داواکردنی زانست و زانیاری لای خوا له نوێژ و پۆژوو و جه ج و جیهادکردن له پئی خوادا باشتره﴾.

له راستیدا ئه وه ولانه ی له بواری ئیعجازی زانستیدا دراو ن ئه و راستیه دووپاتده که نه وه که پاش تیپه ربوونی چوارده سه ده هیشتا قورئانی پیروژ له سهر شیواز و بیت و وشه و نایه ته کانی خوی پاریزراوه، خوا ی گه وره په یمانی پاریزگاریکردنی داوه له تیکدان (تحریف) و گوپین و شیواندن،

پەرەردگار دەفەر مویت: ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْءَانَهُ﴾ القيامة/۱۷، یان

فەرموویەتی: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ الحجر/۹.

مروفايەتی ھەر لە باری پێویستییدا دەمینیتەو بە ھۆکاریک کە ئارامی و

سەقامگیری و ئاسایشی گیانی و دەروونی بۆ بگێڕێتەو، ئەو ەش تەنھا

لە پێی یادی خوای مەزنەو دەبیـت: ﴿لَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ

الْقُلُوبُ﴾ الرعد/۲۸.

کەردوون وەک پەرتوکی بینراوی خوا دەمینیتەو کە لیوانلیو ە

ئیعجازی بەدیهێنان و سیستمی پڕ لە سەراسیما، مروفیش وەک ەلگری

چەندین وردەکاری بەدیهێنان و دەرخەری توانای بیسنووری پەرەردگار،

ئەم ئایەتە پیروژەش ھەمیشە بە درەوشاوەیی دەمینیتەو کە

دەفەر مویت:

﴿سَرُّهُمْ ءَايَتُنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ

يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ فصلت/۵۳.

نەشئەت غەفور سەعید

سلیمانی ۲۰/رەجەب/۱۴۳۱

بهر له دهستیځک

سوپاس و ستایش بڼ خوی گه وړه، هه زاران دروود و سلاو بڼ گیانی پاکي پیغه مبهري نازیز و یارو یاوه رانی تا پوڅی دوايي...
 قورئان په رتوکی خوی گه وړه یه و بڼ مروثایه تی دابه زیوه و لیته وه
 مروث فیږی چوڼیه تی ژیان و پځخستنی په یوه نندی ده بیټ له گه ل خود و
 خوا و خه لک و گه ردوون.

قورئان وتهی خوی میهره بانه، له قورئاندا خوی به به زه یی و
 به خشنده بڼ مروث دواوه، وتهی خو یی بڼ ناردووه، له هه ندیک مه سه له دا
 نه و زاته مه زنه ی توانای بیسنووری به سر هه موو نه ینی و ناشکراکاندا
 هه یه سویندی بڼ مروث خواردووه، مروثیک که وه ک قه واره و هیز و زانست
 به رامبه رپه وهر دگار هیچ نییه، هیچ هیچ... نه و خوی په ریږی لیناوه
 ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾.

خوی گه وړه وایکړدووه نیمه له وته کانی تیځگه یی، نه مه ش په کیکه له
 گه وړه ترین به خشنه کانی بڼ مروث.

نه م قورئانه هه موو لایه نه کانی په یوه ست به ژیانی مروثی گرتوه ته وه و
 هیچ لایه نیکی فرهامو ش نه کړدووه (سیفه تیکی نه م قورئانه نه وه یه
 گشتگیره و بڼ هه موو سرده مه کانه). په کی که له و لایه نانه ناماژه
 زانستی په کانی نایه ته قورئانییه کانه که نیستا قوتابخانه ی ئی عجازی زانستی
 لیکن لینه وه یان دهر باره ده کات.

جی ئاماژە یە هەندیک لەو توێژینه وانهی دەربارە ی ئه و ئایە تانه که ئاماژە ی زانستی ان تیدایە، دەتوانرێ ت پێبوترێ ت ئیعجازی زانستی قورئان، بە لām هەندیکی تریان لەو ه بە دەر نین که رافە یە ک یان خوێندنه وه ی زانستی بن بۆ ئایە ته کان.

خوێنەری بە پێز! ئە م کتیبە ی بە رده ستت یە کێکە لەو زنجیرە شەش بە رگیە ی دەربارە ی ئایە ته زانستی یە کانی قورئانی پیرۆز (که لە ماوه ی پێنج تا شەش سالدا) ئاماده کراوه: "قورئان و گەردوونناسی، قورئان و زه ویناسی، قورئان و دەر وونناسی، قورئان و زانستی پزیشکی، قورئان و ئاژە لئاسی لە گە ل قورئان و پوهە کناسی" ... ئیمە لە م زنجیرە یە دا خۆ مان پە یوه ست نه کردووه به وه وه که سه رجه م بابە ته هە لبژێردراوه کان لە پوه ی ئیعجاز بوونیان ه وه ساغ کرابه وه، بە لکو ئیعجاز بوونی هە ندیک لە با سه کانی ئیو ئە م زنجیرە یە سه لمینراون و هە ندیکی تریشیان ته نها خوێندنه وه یە کی زانستی و هاتنه وه ی زانسته لە گە ل ئایە ته کا ندا.

لە راستیدا جگە لە "قورئان و دەر وونناسی" که وه رگێ پدراوی بە شیکی زۆر لە بابە ته کانی نووسراویکی "ئە ندازیار عبدا لئام الکحیل" ه که توێژەر و چالاکیکی بواری ئیعازی زانستی یە، سه رجه م بە رگە کانی تر ئاماده کراون (بابە ته کان لە کتیب و سیدی و پێگە ئە لیکترۆنی یە کانه وه هە لبژێردراون و وه رگێ پدراونه ته سه ر زمان ی کوردی).

لە لایە کی تره وه لە م زنجیرە یە دا خۆ مان پە یوه ست نه کردووه به وه وه که بابە ته کان به دوورودرێژی و سه رجه م ورده کاری یە کانیان ه وه باس بکه ی ن، بە لکو زۆرینه ی بابە ته کان کورت و پوختن، هه ولماندا وه زۆری ه وه زۆری ئایە ته زانستی یە کان لە بواره دیازی کراوه کا ندا لە خۆ بگرن.

خالیکی گرنګ که تایه تمه ندی ئەم زنجیره یه یه، پیداجوونه وهی زانستی و زمانه وانیه له لایه ن پسه پورانی بواره کانه وه. پیز و خو شه ویستی بیایانم بو یه کی ئەو به پیزانه هه یه که نه رکي پیداجوونه وه یان له نه ستوگرت.

ئەو ماموستا و هاوپی ئازیزانه م که پیداجوونه وهی زانستیان بو بابته کان کرد، به راستی کاره که یان زیاتر زانستی کرد، تیبینی و سه رنجی ورد و زانستیان ه یان ده رباره ی تاک تاکي بابته کان پیدام، یان پیباشبوونیان پیوتم، خوشحالبووم ئەو ئازیزانه بوونه هاوکاری ئەم کاره ساده یمان، ده بیست خوی گه وره خوی پاداشتیان بداته وه.

له لایه کی تریشه وه ئەو خوشک و برایانه م که پیداجوونه وهی زمانه وانیان بو زنجیره که نه جامدا گه لیك جوانکاری و راستکاریان بو کاره که کرد، چاکنووسی و جواننووسیان بو شیوازی دارپشتن و وشه و ده ربړینه کان په سه ندکرد، ده ستخووشی و نزای خیرم بو یان هه یه.

له گه ل ئەوه شدا دیاره هه ر کاریك خاوه نه که ی مرؤف بوو، له که موکوپری به ده ر نییه. هه ر هینده ده توانین و ده زانین داوای لیخو شبوون و پیدانی حیکمه ت له خوی گه وره بکه یین.

خوی گه وره دلسۆزی و داناییمان پیدبات و به میهره بانی خوی ئەو کارانه ی که خو مان به باشیان ده زانین، لیمان وه ربگریت.

سه ره ره حه سه ن

سلیمانی / ۲۰۱۰

دیاردە ی پیکبەستویی و لیکهه ئۆهشان

(الرتق والفتق)

کاتیک مڕۆڤ دەروانیته درەخت و بەروبومەکانی زەوی و بەهار، دەپرسیت ئاخۆ کێ بەوشیوه جوانه پازاندویهتیهوه؟ پاشان دووباره لهوهرزی زستاندا چاودهگیریت، دواپی پاییز، دەپرسیت: کێ زەردی به‌دوای سه‌وزیدا ده‌هینیت و گه‌لا زه‌رده وه‌ریوه‌کان به‌هۆی (با)وه بلاوده‌کاته‌وه؟ له به‌هاری داهاتوشدا ورد ده‌بیته‌وه، کێ خه‌نده‌ی بۆ شه‌وه‌مه‌کان گیرایه‌وه و پیکه‌نینیش بۆ به‌یانانی باخچه‌ پازاوه‌کانی سه‌ر زه‌وی؟

خوای گه‌وره وه‌لام ده‌داته‌وه ده‌فه‌رمویت: ﴿اللَّهُ يَبْدُوُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (الروم/۱۱)، واته: هه‌ر خوا خۆی دروستکراوان ده‌هینیته مه‌یدان و دواپی وه‌ک خۆیانی لێده‌کاته‌وه، سه‌ره‌نجامیش گه‌رانه‌ه‌تان (ئه‌ی گڕۆی ئاده‌میزاد) هه‌ر بۆ لای ئه‌و زاته‌یه‌.

ئه‌مانه‌و مڕۆڤ ته‌ماشای گه‌ردوونی کردووه و لێی کۆلیوه‌ته‌وه، نموونه‌ی له‌وه‌یه‌که‌نه کۆکردۆته‌وه که‌ه‌وتونه‌ته سه‌رزه‌وی و نموونه‌ی له‌ته‌نه ئاسمانیه‌کانی تری وه‌ک مانگ وه‌رگرتووه. ئه‌ستیره‌و گه‌له‌ستیره‌کان له‌پێکای وینه‌گرتنی پووناکییه‌وه ده‌پشکنیت، که‌له‌دوورییه‌کی زۆره‌وه

ئەنجام دەدری و پاشانیش هەڵدەستیت بە شیکارکردنی شەبەنگە دەرجووھەکان لەو ئەستێرەنەو و بەوێش مەژۆ گەشتووھە باوەڕێک کە هەنووکە هەموو بەرەنجامەکانی زانست پشتگیری لە راستییەکی دەکەن، ئەویش کورت دەبێتەو وە لەمەدا: گەردوون بارستەیهکی هەویری گازی دوکەلیی کلپەسەندویی یەگگرتوو بوو.

سەرچەم پیکهاتەکانی گەردوون لە خۆر و مانگ و ئەستێرە و دار و بەرد و مەژۆ لە سێ پەگەزی سەرەکی پیکدین کە ئەلیکترون و پروتون و نیوترونەکان... ئەم یەکتییە لە پیکهاتە گەردووندا، دنیایی پتر لە سەر بێژۆکی یەکپارچەیی سەرەتا دەدات. گەردوون یەک یەکە بوو لە شیوەی هەور و دووکەل، لە پاشان لە یەکتەر جیاپوونەتەو بۆ پیکهتانی ئەستێرە و گەلەستێرە و هەسارەکان و زەوی.

خوای پەرورەدگار لە قورئانی پیرۆزدا دەربارەی چۆنیەتی جیاپوونەوێ گەردوون دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَاهُ الْهَاءَ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾

الانبیاء/ ٣٠-٣٣، واتە: ئایا کافر و خوانەناسان نابینن و بۆیان پوون نەبووھەتەو کە ئاسمانەکان و زەوی یەکپارچە بوون و لەو وەدوا لیکمان جیاکردنەو، لە ئاویش هەموو شتیکی زیندوومان فەراھەم هێنا، ئایا ئەوان هەر باوەڕ ناهێنن، لەزەویشدا کەژ و کێوھەکانمان چەسپاندوو، تا لاسەنگ نەبێت و لارنەبێتەو و هەلیان نەگێڕێتەو، لە لاپاڵی جیاکان و لە دۆلەکاندا

پێبازمان سازاندووه، تا خه‌لکی ژيان بۆ خۆيان دابین بکه‌ن و پێبازی هیدایه‌ت بگرنه‌به‌ر و پێیان له‌ گه‌نجینه و ناز و نيعمه‌ته‌ شاراوه‌کان بکه‌وێت، ئێمه‌ ئاسمانمان کردووه به‌ سه‌قفیکی پارێزه‌ر که‌چی نه‌وانه‌ پوویان له‌و هه‌موو نیشانه و به‌لگانه وه‌رگێراوه. هه‌ر ئه‌و زاته‌یه که شه‌و و پوژی به‌دییه‌ناوه، خۆر و مانگیشی دروستکردووه، هه‌ریه‌که‌یان له‌ خولگه‌یه‌که‌دا ده‌سوپینه‌وه.

ئهم ئایه‌تانه کۆمه‌لیک زانیاری ورد و ده‌قیقمان ده‌ده‌نی، له‌وانه:

۱- ئاسمانه‌کان و زه‌وی پێکه‌وه‌نوساو و یه‌که‌گرتوو بوون: ﴿كَانَّا

رَقًا﴾

۲- پاشان هه‌موو لیك جیاکراونه‌ته‌وه: ﴿فَفَقَّنْهُمَا﴾.

۳- ئه‌و زاته‌ی لیکی جیاکردوونه‌ته‌وه نه‌ناسراو نییه، به‌لکو ئه‌و زاته

(الله) یه که له‌سه‌ره‌تادا هه‌موو گه‌ردوونی به‌دییه‌ناوه: ﴿فَفَقَّنْهُمَا﴾ واته

ئێمه له‌یه‌که‌ترمان جیاکردنه‌وه.

۴- یه‌که‌م که‌س ئهم زانسته ده‌زانیت و ده‌ینوسییت و بلاویده‌کاته‌وه

ئه‌وانه‌ن که بپاوه‌پن: ﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾، واته: ئایا کافرو

خوانه‌ناسه‌کان نابینن؟

۵- ئاو ده‌چپته پێکهاته‌ی ژيانی هه‌موو زینده‌وه‌ریکه‌وه: ﴿وَجَعَلْنَاهُ

أَلْمَاءَ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾، واته: له‌ ئاو هه‌موو شتیکی زیندوومان فه‌راهم

هێنا... زانستی نوێش به‌م زانیارییه‌ گه‌یشتووه، هه‌تاکو ئه‌وه‌ش زانراوه که

هۆکاری ژيانی فایرۆس و به‌که‌تریاش هه‌ر ئاوه.

۶- خوای گەوره له سه‌ره‌تادا زه‌وی به‌دیته‌ناوه، پاشان زه‌وی نایجگیر ده‌بوو تاكو خوای گەوره به‌هۆی شاخه‌كانه‌وه جیگیریی و هاوسه‌نگی به‌زه‌وی به‌خشی: ﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ﴾ واته: له زه‌ویشدا كه‌ژ و كێوه‌كانمان چه‌سپاندووه تا لاسه‌نگ نه‌بێت و لار نه‌بێته‌وه و هه‌لیان نه‌گیرێته‌وه.

پاشانیش دواى ئه‌و لیکجیا بوونه‌وه یه‌ گەردوون به‌سه‌رجه‌م ورده‌کاریه‌كانیی‌وه دروستنبوو: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾.

۷- خوای گەوره سه‌قفیكى پارێزه‌ری بو زه‌وی دروستکردووه، سه‌ره‌تای ئه‌م سه‌قفه‌ش بریتییه له به‌رگه‌ه‌واى ده‌وری زه‌وی: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ﴾ واته: ئێمه ئاسمانمان کردووه به‌سه‌قفیكى پارێزه‌ر، كه‌چی ئه‌وانه پوویان له هه‌موو ئه‌و نیشانه و به‌لگانه وه‌رگیراوه.

له‌پێش دروستبوونی به‌رگه‌ه‌وا و پێش دروستبوونی ژیان، شوهب و نه‌یزه‌كه‌كان و تیشكه‌ زیانبه‌خشه‌كانی خۆر به‌ر زه‌وی ده‌كه‌وتن، به‌لام ئه‌و به‌رگه‌وتنه‌ به‌هۆی ئه‌م سه‌قفه‌ پارێزه‌ره‌وه نه‌مان و كۆتاییان پێهات، ده‌نا ژیانیش له‌سه‌ر زه‌وی به‌م شیوه‌یه به‌رده‌وام نه‌ده‌بوو.

۸- پاش هه‌له‌وه‌شان و جیا‌بوونه‌وه‌ی گەردوون، هه‌ریه‌ك له‌هه‌ساره و ئه‌ستێره‌كان شوینی خۆیان وه‌رگرت، به‌ته‌واوی وه‌ك ئه‌وه‌ی خوای گەوره‌ بو‌ی دیاری کردوون... دواى ئه‌وه‌ی خۆر شوینی خۆی گرت، تیشكه‌كانی بو‌ی كۆمه‌له‌كه‌ی ده‌نێرێت و وه‌ك فه‌رمانی پێكراوه كۆمه‌له‌كه‌ی (كۆمه‌له‌ی خۆر)

بە ھۆی ھیزی کیشکردنەوێ دەپاریزیت، تا شەو و پۆژ پیکدیئیت: ﴿وَهُوَ
 الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾، واتە: ھەر ئەو زاتەیە کە شەو و پۆژی بە دیھێناوە.
 ۹- دواى ئەوێ ھەریەک لە ئەستێرە و ھەسارەکان شوینی خۆیانیان
 گرت، لەو ناوچەیەى لە فەزادا بۆیان دیاریکراوە دەستیان بە مەلەکردن
 کرد، بە ئاراستەیە کدا کە خۆای گەورە فەرمانی پیکردوون: ﴿وَالشَّمْسُ
 وَالْقَمَرُ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾، (خۆر و مانگی دروستکردووە ھەریەکەیان لە
 خولگەیە کدا دەسوڕێنەوێ).

وەک زانراوە گەلەستێرەکان تانیستاش (لە کاتی لێک جیاپوونەوێ کەوێ)
 بە بەردەوامی لێک دوور دەکەوێنەوێ و گەردوون لەو کاتەوێ بە یەکیبەیی لە
 فراوانبووندا یە. ئەم فراوانبوونەش بەردەوامە و بە خێرایییەکی زۆر گەورە یە و
 جۆلە کەشی وەک جۆلەى خۆر و کۆمەلە کە یەتی، بەلام ئەم جۆلە و
 فراوانبوونەى گەردوون تائەبەد بەردەوام نابێت، بەلکو تاکو کاتیکی
 دیاریکراو و سنووردارە.

خۆای گەورە بۆ ھەموو شتێک ماوێیەکی دیاریکراوی دانراوە و ھەر
 ساتیکیش ماوێی جۆلە و فراوانبوونی گەردوون دواپێھات، ئیتر گەردوون بۆ
 حالە کەى سەرەتای دەگەرێتەوێ (حالەتی پێکبەستوویی و دوو کەلێ)
 بەتەواوی وەک سەرەتا کە دەستی پیکردووە.

ھەر وەک چۆن مەژدە تەمەنێکی دیاریکراوی ھەیە و لە پاش ئەو تەمەنە
 ئیتر دەمرێت، گەردوونیش بە ھەمان شێوە، خۆای گەورە بۆ حالێ سەرەتا
 کە بە دیھێناوە، دەگێرێتەوێ. ئەوێش لە پۆژیکدا کە ئاسمانەکان وەک
 کتیبێکی کراوە بە فەرمانی خۆایی دادەخزێن و دەپێچرێنەوێ: ﴿يَوْمَ نَطْوِي

السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا
 إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿الأنبياء/ ۱۰۴﴾، واتە: پۆڤتیک دیت ئیمە ئاسمان
 دەپێچینهوه، وهکو چۆن کتییی کراوه دادەخړیت و دەپێچریتەوه، هەر وهک
 چۆن له سەرەتاوه دروستمانکرد، وهک ئه و ساته‌ی خۆی لێده‌کهینه‌وه.
 ئه‌وه په‌یمان و به‌لێنی ئیمه‌یه، بێگومان ئیمه ئه‌م کاره ئه‌نجام ده‌دهین.

ته‌قینه‌وه گه‌وره‌که

خوای گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
 كَانَا رَتْقًا فَفَنَقْنَاهُمَا﴾ ﴿الأنبياء/ ۳۰﴾، واتە: ئایا کافر و خوانه‌ناسان نابین
 و بۆیان پوون نه‌بووه‌ته‌وه که ئاسمانه‌کان و زه‌وی یه‌که‌پارچه بوون و
 له‌وه‌ودوا لیکمان جیاکردنه‌وه؟

ده‌کریت بۆ یه‌که‌مین دیدگای مڕۆڤ له‌سه‌ر دروستبوونی گه‌ردوون
 بگه‌ڕێینه‌وه بۆ چاخی به‌ردین، واته‌ پێش سه‌دان هه‌زار سال به‌ر له‌ ئێستا،
 ئه‌وکاته که خورافه ده‌ستی گرتوه به‌سه‌ر خه‌یال و هزری مڕۆڤ و گه‌شه‌ی
 ئه‌قلی لای میسرێه کۆنه‌کان و بابلیه‌کان... لای ئه‌وان په‌یوه‌ندییه‌ک
 ده‌رده‌که‌وێت له‌نیوان ئه‌زه‌لیه‌تی گه‌ردوون و خواوه‌نده جۆراوجۆره‌کان که
 له‌ هزری خۆیاندا دروستیان کردوه و ده‌سه‌لاتدارن به‌سه‌ریانه‌وه.

فه‌یله‌سوفه ئیغریقی و پۆمانییه‌کان هه‌ولێ دانانی تیۆریان داوه بۆ
 دیارده گه‌ردوونییه‌کان، له‌کاتی‌که‌دا که ئه‌ستیره‌گه‌ری له‌ هه‌ردوو

شارستانیەتی هیند و چینیدا بەتەواوی بلاو بووەتەو.

ئەو خاسیەتە گشتییەکی تەسەوراتی گەردوونی لای شارستانیەتە کۆنەکان چەسپاندوو، پەییوەستیەتی بە جیهانی خواوەندەو و باوەپی پتەوی بە بوونی جیاوازی بنەپەتی لەنیوان زەوی و ئاسماندا، کە پێی بە دانانی تیۆرە نادات دەربارەی گەردوون و چۆنیەتی دروستبوونی، بەلام دواي ئەو گەشەسەندنە گرنگەکی لەسەرەتای سەدەکی بیستەمدا مۆفایەتی لەبۆاری فەلەکناسی تیۆرییەو (Cosmology) بەخۆیەو بینی، هاوکات لەگەڵ سەرھەلدانی بیردۆزی پێژەیی گشتی کە چوارچێوەی راستەقینەکی بۆ لیکۆلینەوێ گەردوون دانا، سەرباری تیۆرانین و چاودێریکردنی گەردوون و دۆزینەوێ نایاب لە فەزادا، دەبوو تیۆریکی گشتی دابنریت ئەو دەرھاوێشتانە ئاوێتە بکات بۆ پیشکەشکردنی تیۆرانینکی یەکگرتوو و هاوتا بە مەبەستی ڕافەکردنی گرنگترین دیاردە گەردوونییەکان و لەو دیاردانەش دروستبوونی گەردوون.

لەپراستیدا مەسەلەکی سەرەتای دروستبوونی گەردوون یەکیکە لەو مەسەلانەکی فەیلەسوف و زاناکان لێی دوان، بەلام بەشیوەیەکی ورد و تیۆرەسەل و یەکلاکەرەوانە نەبوو، هەربۆیە ژمارەکی تیۆر و بۆچوونەکان زۆر بوون، تاكو زانای بەلجیکی گەردوونناس "جۆرج لیما تەر" لەسالی (١٩٢٧ز) دا دەربارەی سەرەتای دەستپێکردنی گەردوون دوا و وتی: "لە سەرەتای دروستبوونیدا گەردوون بارستەییەکی گازی بوو، چرپی و درەوشانەو و گەرمییەکی زۆر بەرز و مەزن بوو".

پاشان لەم بارستەیدا و بەکاریگەری ئەو پەستانە گەورەییەکی لە پەلە گەرمییە بەرزەکیەو دروستبوو، تەقینەوێەکی گەورە ڕوویدا و پەرتی کرد و بەشەکانی بەهەموو ئاراستەییە کدا بلاو پێکەرد. لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتیشدا ئەستێرە و هەسارە و گەلەستێرەکان دروستبوون. هەندیک لە

زانایان ئەم بیردۆزهیان بە بیردۆزی تەقینەووە گەرەکه (The Big Bang Theory) ناوناووە.

بەپای زانایانی فیزیای گەردوون لە بەشێک لەمیلار ملیار بەشی چرکە یەک (۱۰^{-۲۴} چرکە) و بەر لە زیاد لە چوارده ملیار سالەووە گەردوون بارستەیهکی مەزنی پلە گەرمی زۆر بەرز بوووە و بەقەبارە ی گۆیەکی شەو تیرەکە ی ناگەیشتووە بەشێک لە هەزار بەشی سانتیمەترێک.

لەسالی (۱۹۴۰) دا زانای ئەمریکی بەرەگەز پووسی (پسپۆر لە بواری گەردوونناسی) "جۆرج گامۆف" پالپشتی تیۆرە ی تەقینەووە گەرەکه ی کردووە. ئەمەش پێی خۆش کرد لە بەردەم هەردوو زانا "بانزیاس" و "ویلسون" لەسالی (۱۹۶۵) دا کە شەپۆلە رادیۆییەکان لە هەموو بەشەکانی گەردوونەووە وەرگیرن، بەجۆرێک کە لە هەر جیگایە کدا تۆمار بکرا نایە هەمان خاسیەت و سیفەتی فیزیاییان هەبوو و بەپێی کات و ئاراستەش نەدەگۆران. ئەم شەپۆلانە ئەوانەن کە لە سەرەدەمە دوورەکانەووە هاتوون و پاشماوێ ئەو تەقینەووە گەرەکه ی ئە سەرەتاییەکانی پوودانییدا کە بەدوایدا دروستبوونی گەردوون دیت.

لەسالی (۱۹۸۹) دا ئازانسێ بۆشایی ئەمریکی (ناسا) مانگی دەستکردی (Cobe explorer) ی بۆ بۆشایی ئاسمان نارد کە لە دوا ی سێ سال زانیاری زۆر وردی بۆ زەوی نارد. زانیاریەکان دڵنایی تەواو لەسەر راست و دروستی تەقینەووە گەرەکه دەدەن.

ئەم راستییە زانستییه لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژە ی پێدراو، لەئایەتی ۳۰ ی سورەتی (الانبیاء) دا هاتووە: ﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا﴾.

مانای ئایەتە کە بەمجۆرە ی: زەوی و ئاسمانەکان بە ئەستێرە و هەسارە

و گەلەستێره‌كانه‌وه كه هه‌موویان پێكه‌وه ئه‌م گەردوونه‌ی تیایدا ده‌ژین پێكدێنن، له‌بهره‌تدا بریتی بوون له‌ ته‌نها یه‌ك بارسته‌ی پێكه‌وه‌لكاو، پاشان ئه‌و بارسته‌یه‌ ته‌قیوه‌ته‌وه و له‌دوای ئه‌وه ئه‌ستێره‌ و هه‌ساره‌ و گه‌له‌ستێره‌كان دروستبوون، ئه‌مه‌ش زانایانی گەردوون له‌ كۆتایی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا دۆزیویانه‌ته‌وه... هه‌ردوو زانا "باززیاس" و "ویلسۆن" له‌سالی (۱۹۷۸ز) دا خه‌لاتی نۆبێلێان له‌ فیزیادا له‌سه‌ر ئه‌م دۆزینه‌وه‌یه‌یان وه‌رگرت.

فراوانبوونی گەردوون

له‌سالی (۱۹۲۹ز) دا دۆزینه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌ی زانستی ئاشکرا کرا، کاتیك كه له‌ ناوه‌نده‌ زانستییه‌كاندا بلاوکرایه‌وه ده‌نگدانه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو. تا ئه‌و کاته‌ باوه‌ڕ وابه‌و گه‌له‌ستێره‌كان به‌ جوڵه‌یه‌کی هه‌ره‌مه‌کی وه‌ك جوڵه‌ی گه‌ردی گازه‌كان ده‌جوڵێن كه هه‌ندێکیان له‌یه‌كه‌تر نزیک ده‌كه‌ونه‌وه و هه‌ندێکی تر له‌ حاله‌تی لیك دووركه‌وتنه‌وه‌دان، به‌لام دۆزینه‌وه‌كه‌ ئه‌و به‌پوایه‌ی به‌ته‌واوی پێچه‌وانه‌ کرده‌وه.

"هابل" دۆزییه‌وه، هه‌موو ئه‌و سه‌دان بلیۆن گه‌له‌ستێره‌یه‌ی له‌ گه‌ردووندا هه‌ن به‌ به‌رده‌وامی به‌خێراییه‌کی زۆر گه‌وره‌ له‌یه‌كه‌تری دوورده‌كه‌ونه‌وه كه له‌هه‌ندێك خاڵدا له‌وانه‌یه‌ خێرایان بگاته‌ چه‌ند به‌شیکی خێرای پووناکی. به‌گوێره‌ی ئیسه‌وه هه‌موو ئه‌و گه‌له‌ستێره‌یه‌ی له‌ ده‌رووبه‌رماندا ده‌یانبینین (جگه‌ له‌ ئه‌ندرومیدا و هه‌ندێك گه‌له‌ستێره‌ی تری نزیک)، سه‌رجه‌میان له‌ دووركه‌وتنه‌وه‌یه‌کی به‌رده‌وامدان لیمانه‌وه.

مانای دۆزینه وه که به م جوړه یه: مادام هه موو یه که کانی ئەم گەردوونه له حاله تی له یه کتر دوور که وتنه وه یه کی هه می شه بییدان، ئەمه ته نها ئەوه ده که یه نیت که گەردوون له کشانیکی قه باره یی یان فراوانبوونیکی یه کینه دایه. خوای گه و ره ده فه رمویت: ﴿وَالسَّمَاءَ بَيْنَهُمَا بِأَيِّدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ الذاریات/۴۷، واته: ئیمه ئاسمانمان به دهستی پر ده سه لاتی خوژمان دروست کرد، به رده و امیش گه و ره و فراوانی ده که یه.

وه که ده زانین پووناکی له حه وت په نگ پتکهاتوو ه هه ریه که له و په نگانه شه پۆلکی تایبه تیان هه یه به درێژی و له ره له ریکی دیاریکراو، کورترین شه پۆل (به رزترین له ره له ر) شه پۆلی په نگ شینه، درێژترینیان و که مترین له ره له ریش شه پۆلی په نگ سورده.

کاتیک "هابل" لیکۆلینه وه ی له و پووناکییه کرد که له گه له ستیره کانه وه ده رده چن، بینی له هه موو حاله ته کاند (جگه له ئەندرومیدا و هه ندیک گه له ستیره ی تری نزیک) لادانیک له پووناکیه که دا به ره و په نگ سور پووده دات. چه نده ش بری لادان پوه و سور زیاد بکات هینده ش دووری گه له ستیره که لیمانه وه زیاتره.

له پاش ئەم دۆزینه وه یه به لگه ی بوونی ژماره یه که کونی ژۆر تاریک له گەردووندا ده رکه وت که له پشت ئەم کونانه وه هیزکی کیشکردنی گه و ره هه یه لادانی پوه و په نگ سورمان پیشان ده دات. (گەردوون ده کشیت و فراوان ده بیت له خالی سه ره تاوه بۆ تیشکی سور).

ئێستا و له پاش گه یشتنی زانست به و راستیه ی گەردوون سه ره تایه کی هه یه تیایدا دهستی به کشان و فراوانبوون کردوه، پوونتر له مانای ئەو نایه ته پیروژه تیده که یه: ﴿وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ خوای گه و ره ده فه رمویت ئیمه

ئاسمانەکانمان دروستکردوو و ئیمەش فراوانی دەکەین... ئەمە دەقیکی
 پوونە و تەئویل هەلناگریت، هەر ئەوەیە ئیستا لە گەردووندا پوودەدات،
 بەلکو چەندین بلیۆن ساڵە ئەم فراوانبوون و کشانە بەردەوامە.

ئاسمانەکان فراوان دەبن و گەردوون دەکشیت. وەك تیبینیمان کرد ئەم
 پاستییە تەنها تیۆر و گریمانە و نموونە نییە، بەلکو بینینەکان ئەم
 پاستییەیان سەلماندوو و تەبایی و هاوشیۆە ی ئەو تاقیکردنەوانە ی زۆریك
 لە گەردوونزانەکان لە کات و شوینی جیاوازدا ئەنجامیان داوە و ئەم
 تیۆریان کردوو تە پاستییەکی زانستی سەلمینراو. تا ئیستاش هیچ
 دژایەتیەك یان هیچ شتێك نییە لە دروستی ئەم پاستییە کەم بکاتەو.

هه موو ته نه کان

له ڕیرهوی تاییه تی خۆیاندا مه له ده کهن

یه کێک له خاسیه ته کانی گەردوون ئەو یه هه ر توخمێک له توخمه کانی و هه موو گەردیله کانی ئەم توخمانه (ته نانه ت ئە گه ر کێشه که ی هێنده ی ئەتۆمیکیش بێت)، له جوله یه کی یه کبینه دان و تائه به د ناوه ستن مه گه ر به فه رمانی خوا نه بێت، خوای به دیه پنه ری زه وی و ئاسمانه کان و هه رچی له نێوانیاندا هه یه .

به دلناییه وه ئەم جوله یه به ڕیکه وت نییه، یان به و جوړه نییه ماده خۆی هه ر له خۆیه وه ئەو کاره بکات (وه ک بێیا وه پان بانگه شه ی ده کهن)، به لکو جوله یه کی به یاساکراو و دیاریکراوه له لایه ن په ره ردگارێکی کارزانه وه، چونکه جوله ی ته نه کان له گەردووندا له ده ره وه ی یاساکانی زانستی دانراون که مرۆف دایناون و زانیونی و له ده ور به ری خۆیدا و له زه وی و گەردووندا دۆزیونیه ته وه .

هه ری که له ئەستیره و هه ساره و گه له ستیره کان به جوله یه کی ته وه ره یی به ده وری خۆیاندا و به جوله یه کی جیگۆڕکی له خولگه کانیاندا ده سوڕپنه وه . زیاتر له وه ش هه موو گەردوون به ده وری چه قێکدا ده سوڕپنه وه که زانستی مرۆف (که م تا زۆر) هێچی له به ره وه نازانیت و ته نها له زانستی خوای تاک و ته نه ادا یه .

گەرچی مَرُوفْ بَتَوَانِیْتْ هەندیک لە یاسا دەربارە ی جولە ی تەنەکانی سەر زەوی و نزیک زەوی بزانیت، بەلام هەر کەمدەست و بیتوانا دەبیّت لە زانینی زۆریک لە مەسەلە شاراوەکانی جولە ی تەمگەلەکان و هەسارەکان و گەلەستیرە و ئەستیرە کلکدارەکان و... هتد. ئەو دیاردانە ی مَرُوفْ لەسەر پووی زەوی دەیانبینیت و وا دەزانیت جیگیر و وەستاون و جولەیان نییە (وەک شاخەکان و بان و دەریاکان)، لەپاستیدا هەموو ئەوانە لەجولە یەکی بەردەوامدان بە هاوکاتی لەگەڵ جولە ی زەوی خۆیدا، بە جولە یەکی تەوهرەیی و جیگژپکی و جولەکانی تریش.

ئەم جولە بەردەوامە پیکوپیکە ی سەر جەم پیکهاتەکانی ئەم گەردوونە فراوانە کە ماندووبوون و وەپسبوون و هەلە نازانن، تەسبیح و سوژدەن بۆ پەرورەدگاری مەزن و بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لەنیوانیاندا، بەلام مَرُوفْ بەو کەمە زانستە سنوورداری هەیهەتی لەو جۆرە تەسبیحاتە تێناگات.

لە جولە ی هەر بەشێک لە بەشەکانی ئەم گەردوونەدا سوود و بەخشش و بەرەکەت هەیه بۆ مَرُوفْ (دانیشتوی سەر پووی هەسارە ی زەوی)، چونکە بە فەرمانی خوای گەورە و میهرەبان هەموو پیکهاتەکانی گەردوون بۆ خزمەتی مَرُوفْ و ئاسانکردنی پێگاکانی ژیانی لەسەر زەوی هینراونەتە بوون.

پەرورەدگار دەفرمویّت: ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ یس/ ۴۰، واتە: نە خۆر بە مانگ دەگات و نە شەویش پێش پۆژ دەکەوێت، بەلکو هەریەکەیان لەپێرەوی تایبەتی خۆیاندا مەلە دەکەن .

هه‌روه‌ها ده‌فه‌رمویت: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (الأنبياء/٣٣، واته: هه‌ر ئه‌و زاته‌یه‌ شه‌و و پۆژی به‌دییه‌تاوه‌، خۆر و مانگیشی دروستکردووه‌، هه‌ریه‌که‌یان له‌ خولگه‌یه‌که‌دا ده‌سوپیینه‌وه‌ و مه‌له‌ده‌که‌ن.

له‌ئه‌نجامی جوڵه‌ی ته‌وه‌ره‌یی ئه‌ستێره‌ و هه‌ساره‌کاندا چه‌قه‌ هێزیکی دوورخستنه‌وه‌ (قوة طرد مركزي) دروستده‌بێت که ده‌بێته‌ هۆی هێشتنه‌وه‌ی ئه‌ستێره‌ یان هه‌ساره‌که‌ له‌ خولگه‌ تایبه‌تییه‌که‌ی خۆیدا (هێشتنه‌وه‌ی دووری نیوان ئه‌و هه‌ساره‌ و ئه‌ستێره‌یه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌ستێره‌ی دایکه‌دا له‌ دوورییه‌کی جیگیر و نه‌گۆردا). ئه‌و هۆکارانه‌ی کار ده‌که‌نه‌ سه‌ر به‌رده‌وامبوونی په‌یوه‌ستی ئه‌ستێره‌ و هه‌ساره‌کان پێکه‌وه‌، له‌م خالانه‌دا ده‌رده‌که‌وێت:

- بارس‌تایی ئه‌ستێره‌ (خۆری دایک.
- سوپانه‌وه‌ی ته‌وه‌ره‌یی خۆر.
- هێزی پاک‌یشانی خۆر.
- بارس‌تایی هه‌موو هه‌ساره‌ پاشکۆکانی خۆر.
- به‌رده‌وام سوپانه‌وه‌ی ته‌وه‌ره‌یی هه‌ریه‌ک له‌ هه‌ساره‌کان به‌خیرایی نه‌گۆر.
- هێزی دوور خستنه‌وه‌ی ناوه‌ند (سه‌نته‌ری هه‌ریه‌ک له‌ هه‌ساره‌کان.
- دووری نیوان خۆر و هه‌ساره‌کان.

سه‌ره‌پای ئه‌و هۆکارانه‌ و درێژ‌خایاندنی کاره‌که‌ی له‌سه‌ره‌تای دروستکردنی‌وه‌ تاكو ئه‌م‌پۆ که به‌ چه‌ندین بلیۆن سال مه‌زه‌نده‌ ده‌کرێت، ئه‌و خۆر و ئه‌ستێره‌ و هه‌ساره‌ به‌بێ هه‌له‌ و لادان و تێکچوون جو‌لاون،

چونکه پامبوونیان به فرمانی خوای په‌روه‌ردگاری مه‌زنه و ملکه‌چی پښکوت و بیسه‌ره‌وبه‌ره‌یی نین. پوودانی لادانیکی زۆر بچوک له هه‌ریه‌ک له‌و هۆکارانه‌ی باسکران ده‌بیته‌هۆی نه‌مانی هیزی نیوان خۆری دایک و هه‌ساره‌کانی، له‌مه‌شه‌وه ته‌قینه‌وه و په‌رتبوون و له‌تبوون پووده‌دات، ئه‌مه‌ش ته‌نها کاتی‌ک پووده‌دات به‌دییه‌نه‌ری گه‌ردوون فرمانی پوودانی بدات (له هاتنی قیامه‌دا).

پۆژی قیامت ئه‌و پۆژه‌یه که گه‌ردوون حاله‌تی هاوسه‌نگی خۆی له‌ده‌ست ده‌دات و ئه‌ستێره و هه‌ساره و مانگه‌کان به‌ فرمانیک له‌لایه‌ن خواوه به‌هیچ جۆری‌ک له‌ت نابن، زه‌ویش به‌پوودانی ئه‌و زه‌مینله‌رزیه‌ی په‌یمان دراوه پووبدات کاریگه‌ر ده‌بی‌ت، هه‌موو ماده‌ده‌ کانه‌زاییه‌کان له‌ ناواخنیانه‌وه دینه‌ده‌ره‌وه و به‌وه‌ش هاوسه‌نگی و هیزی کیشکردنی و ئه‌وینه‌که‌ی له‌ بۆشایی ئاسماندا له‌ ده‌سته‌دات.

له‌ئه‌نجامی جوله‌ی ته‌وه‌ره‌یی خۆر، ئه‌و گازانه‌ی به‌پښگی ناوکی کارلیک ده‌که‌ن، له‌ناواخنی‌دا چرده‌بنه‌وه و هیزیکی گه‌ره‌ی کیشکردنی لیوه‌دروست ده‌بی‌ت (به‌ هۆی بارستاییه زۆر گه‌وره‌که‌یه‌وه که به‌ ۳۳۲ه‌زار هیتنده‌ی بارستایی زه‌وی مه‌زنه‌ده‌ ده‌گریت)، ئه‌مه‌ش کاریگه‌رییه‌کی زۆری هه‌یه له‌سه‌ر هیزی کیشکردنی هه‌ساره‌ پاشکۆکانی و په‌یوه‌ستکردنی به‌ خوله‌که‌یه‌وه و دروستکردنی کۆمه‌له‌ یان سیستمی خۆری.

تیشکی خۆر توانا‌که‌ی له‌و وزه زۆره مه‌زنه‌وه وه‌رده‌گریت که له‌ کارلیکه ناوه‌کییه‌کانی ناواخنی خۆردا پووده‌ده‌ن، وزه‌ی خۆر له‌ ئه‌نجامی په‌کگرتنی گه‌ردیله‌کانی هایدروجینی سوکه‌وه په‌یدا ده‌بی‌ت.

به‌بێ به‌رده‌وامبوونی جوله‌ی ته‌وه‌ره‌یی خۆر، دروستبوونی وزه‌ی خۆر ده‌وه‌ستیت و له‌گه‌ڵ کاتدا نوێ نابیته‌وه. ئه‌گه‌ر ئه‌و جوله‌یه‌ی نه‌بوايه خۆر

بەر لە هەزاران ملیۆن سال دەبوو ئەستێرە یەکی مردوو و هێزی
 کێشکردنی ون دەکرد و هۆکارەکانی پەییوەستبوونی نێوان خۆر و هەسارە
 پاشکۆکانی لە بۆشایی ئاسماندا هەڵدەوه‌شان... هەر ئەو پەییوەستییە
 نێوان هەسارە و ئەستێرەکانە شوێن و خولگەی هەریەکەیان لە ئاسماندا
 دەپاریزێت. خوای مەزن دەفەر مۆیت: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوْقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾
 وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّتَوْعَلَمُونَ عَظِيمٌ﴾ الواقعة/ ٧٥-٧٦، واتە: سوێندم بە شوێنی
 ئەستێرەکان، ئەو سوێندە گەر بزائن سوێندیکی زۆر گەورە یە.
 لێکۆڵینەوه لە شوێنی ئەستێرەکان و ئایەتە خاوییه‌کان لە گەردووندا،
 دەبنە بەلگەی یەکلاکەرەوه لەسەر بوونی هاوسەنگییەکی بێۆینە لەنێوان
 سەرجه‌میاندا. جیاوازی لە قەبارەی ئەم ئەستێرە و هەسارانە و چڕیی و
 پیکهاتە گازی و کانزاییه‌کانیان و بارستە و وزە و خێراییان لە خولگەکانیاندا
 و دوورییه‌ زۆره‌کانی نێوانیان، بەپاستی جیاوازییه‌که‌ دەچێتە خانەیی
 موعجیزەوه.

دەلاقەى ئاسمانى

خوای گەوره دەفەر مویت: ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكَ شَوَاطُئٌ مِّن نَّارٍ وَخُحَّاسٌ فَلَا تَنْصَرِكُ﴾ الرحمن/۳۵، واتە: (ئەم ئایەتە باس لەو دەکات کە ئەگەر لە سنوور دەرچوون) ئەوا بلیتەى ئاگر و مسی تواوەیان بۆ دەنێرین، ئیتەر شکست دەخۆن و سەرکەوتوو نابن.

هەروەها خوای گەوره لەسەر زمانى پەرى (الجن) دەفەر مویت: ﴿وَأَنَّا لَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَهَا مِلْئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا﴾ الجن/۸، واتە: ئیمە بەرەو ئاسمان کشاین و هەست و هۆشمان خستەکار، (سەرئەجماندا) پەرە لە پاسەوانى بەتوانا و بێشوومار، و شوھبیش.

زاناکان دۆزیانەووە کە بۆشایی ئاسمان بارگاوییه بە گەردە بە ئایۆنبووەکان (پلازما)، هەروەها پشتتێنەیه کی گەوره لە تیشکی مەترسیداریان ناشکرا کردووە (شواظ مەن نار) کە لە دوو چیندا دەوری گۆی زەوی داوێ و لەزانستدا بە "پشتتێنەى فان ئەلن" ناسراوێ... ئەم تیشکەکانە پیکهاتوون لە ئەلیکترون و پوزیترونى بارگاوى کە بە خێراییه کی زۆر گەوره دەجولێن، ئەمە جگە لە تیشکەکانى گاما و تیشکە گەردوونیه کان.

لەسەرەتای سەدەى بیستەمدا تیبینی کرا هەوا بە ئایۆن دەبێت، گەرچی جیاکراوێ بێت و لەنێو دەفرى داخراویشدا بێت. تیبینی ئەوەش کرا ئەم دیاردەیه (بە ئایۆنبوونى هەوا) هەر پوودەدات تەنانەت ئەگەر ئەو دەفرە داخراوانە بە چینیکی ئەستوری قورقوشمیش داپۆشرا بن کە تیشکی گاما

نایانېرن. لێره دا زانایان گەیشتنه ئه و بېروایه ی ده بێت تیشکیکی تر نه و کاره بکات که له بۆشاییه کانی گەردوونه وه به ره و زه وی دیت، ئه و تیشکه ناونا " تیشکی گەردوونی " که به شیوه یه کی به رده وام له بۆشایی دهره وه ده گاته زه وی. ئه م تیشکه وزه یه کی زۆر مه زنی هه یه به شیوه یه ک که تیکپای وزه ی تیشکی گەردوونی نزیکه ی (۱۰هه زار ملیۆن) نه لیکترۆن قۆلته بۆ هه ر تاکه ته تۆلکه یه ک، ئه م تیشکه پیکدیت له پڕۆتۆن (به پێژه ی ۹۱,۵٪) و ته تۆلکه کانی ئه لفا (به پێژه ی ۷,۸٪) که هه موو ته نه کان ده بریت گه رچی ئه ستوری و سروشتیان هه رچه ندیک و هه رچۆنیک بیت.

زانایان (کلارک، هارلۆ، دیمۆند، هیل، فزیل) که گه وره ترین زانایانی ئه م سه رده مه ن، ئه وه یان دۆزییه وه که (پاسه وانی بیتوانا و بیثومار و شوهبیش) ﴿حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا﴾، واته چه ندين شوهب و نه یزه کی ده رچوو له ئاسمانه وه ... کۆمه لێکی زۆر له زانایانی گەردوون و فیزیای گەردوونی نزیکه له سه ر ئه سته میه تی برین و تیپه پینی ئاسمانه کان پیکبکه ون، له به ر ئه م هۆیانه :

۱. توندیی و بری تیشک له پشتمینه ی فان ئه لندا که ده وری زه وی داوه له به رزاییه جیاوازه کاند، زۆر به هیز و مه ترسیدارن، به شیوه یه ک که تیپه پربوونی ته نیک به و به ربه سته تیشکییه دا و کاریگه رنه بوونی به تیشکه مه ترسیداره کانی زۆر ئه سته مه، به هه زاران جار مه ترسیدارترین له و تیشکانه ی له ئه نجامی ته قینه وه ناوه ککییه کانه وه ده رده چن.

۲. به هۆی وزه و توندی تیشکه گەردوونییه کان له به رزاییه زۆره کانی ئاسماندا که مه ترسی گه وره له سه ر ته نه زیندووه کان دروستده کهن.

۳. مه ترسی کاریگه ری ئه و شیواندنه ی به به رده وام پووده دات له به رزاییه کانی به رگه هه وادا کاریگه ری هه ر ده مینیت، چونکه چری هه و زۆر

که مه و ناتوانیت هه‌لیانمزیت یان پیچه‌وانه‌یان بکاته‌وه.

۴. ئەو شووب و نه‌یزه‌کانه‌ی لی‌ره‌وله‌وی له ئەستیره و هه‌ساره‌کانه‌وه ده‌رده‌چن، چەند به‌رزینه‌وه بۆ سه‌ره‌وه ئەوه‌نده‌ش پێژه‌یان چەند جار ده‌بی‌ت... زانا‌کان مه‌ترسی نه‌یزه‌که‌کان به‌ گرن‌گترین مه‌ترسییه‌کان داده‌نین که ده‌گون‌جیت پووبه‌پووی که‌شتیه ئاسمانیه‌کان ببنه‌وه و تیکیان بشکینن، چونکه له‌ ناوچه به‌رزه‌کانی بۆشایی ئاسماندا نه‌یزه‌کی په‌رته‌وازه و بلاو هه‌ن که هه‌ندیکیان بینراون و هه‌ندیکی تریشیان نه‌بینراون و بریتین له‌ بارسته‌ی گه‌وره له‌ ئاسن و ماده‌ده‌ی کانه‌زایی تر که کیشیان ده‌گاته هه‌زاران ته‌ن.

۵. چەند به‌ره و بۆشایی به‌رزینه‌وه، توندی تیشکی سه‌رووه‌نه‌وشه‌یی مه‌ترسییه‌که‌ی زیاده‌کات.

پشتینه‌ی "قان ئەلن" هه‌ردوو زانا "فیرنوف"ی پوسی و "قان ئەلن"ی ئەمریکی دۆزیانه‌وه. پوونیان کرده‌وه که زه‌وی له‌ ناوچه‌ی هێلی یه‌کسانیدا به‌ سێ چین ده‌وره‌دراوه و ته‌تۆلکه بارگاوییه‌کان له‌ تیشکه گه‌ردوونییه‌کاندا به‌هۆی بواری موگناتیسی زه‌وی (که بواریکی ناپیکوپیکه و له‌ جه‌مه‌سه‌ره‌کاندا چپ‌تره) کۆنترۆڵ ده‌کری‌ن... کاتی‌ک ته‌تۆلکه‌کان ده‌گه‌نه ئەم پشتینه‌یه ناچاری دوو جو‌ر جووله‌ ده‌بن:

۱. به‌ده‌وری خۆی‌اندا خول ده‌خۆن.

۲. به‌دریژی‌ی ئەو هی‌لانه‌ خول ده‌خۆن.

به‌لام زانا‌کان ئەوه‌یان دۆزیوه‌ته‌وه چەند ناوچه‌یه‌ک هه‌ن به‌تائ‌ن له ته‌تۆلکه کوشنده‌کان که وزه‌یه‌کی نۆر به‌رزیان هه‌یه: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ﴾ (المؤمنون/۱۷، واته: به‌پاستی ئی‌مه له‌ پاسه‌رتانه‌وه حه‌وت چین ئاسمانمان دروستکردوه و ئی‌مه هه‌رگیز

له دروستکراوان غافل و بیئاگا نین.

ئەم ناوچە یە کە تیپە پین پیایدا پێپێدراوه و دەلاقە ی ئاسمانییە، لە سەر شاری (قودس) هەوێ و چوونە ژوورە و لێیە و بەرە و بۆشایی دەرە و گونجاو و ئاساییە بە بێ توشبوون بە هەر گرفتێک، ئەم کارەش لە پێی مانگە دەستکردە کانه و دەبێت کە ئاسمان دەپشکنن و پاشان لە ناوچە یەکی سەنتەر یە وە کە دەکەوێتە سەر قودسە و بەرز دەبنە وە، چونکە ئاسانتزینی ناوچە کانه بۆ دەرچوون بەرە و بۆشایی ئاسمان.

بەرە نجامە زانستییه نوێیەکان دوپاتیان کردووە تە وە مانگە دەستکردەکان بە سەر شاری قودسدا دەسورپێنە وە و پاشان لێیە وە دەر دەچن، ئەمەش دلتیایی ئە و موعجیزە ی پێغەمبەری مەزن (ﷺ) دەدات لە پوودای شە و پەوی و بڵندبوونە وەدا کە لە مەککە وە بۆ قودس پۆشت، پاشان لە مزگەوتی ئەقساوە کە لە قودسدا یە بەرە و ئاسمان بەرز کرایە وە.

شایانی ئاماژە بۆکردنە خالی سەرەتا کە بێی تەتۆلکە کوشندەکان دەست بەکەمبوون دەکەن دیسانە وە دەکەوێتە سەر شاری قودس و بە هیلکی لار پووە و سەرە وە ی ناوچە ی جەمسەری باکور درێژ دەبێتە وە... هیچ کەشتییەکی ئاسمانی ناتوانیت بە هیلکی پاست بەرز بێتە وە، بە لکو دەبێت لە کاتی بەرزبوونە ویدا بە دەوری خۆیدا بسورپێتە وە. ئەمەش ئە و پاستییە یە کە قورئانی پیرۆز ئاماژە ی پێدەدات و دەفەر مویت: ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرَجُونَ﴾ الحجر/ ۱۴، واتە: (ئە و بیا وەرانه) ئە گەر دەر وازە یە کمان لە ئاسمانە وە بۆ بکردنایە تە وە تا پیایدا سەربکەون و تیپە پین (عروج بکەن) و (نهیانی دروستکراوانی ئێمە ببینن، هەر باوە پ ناھینن).

ئەستیرە کونکارەکه

خوای گەوره له قورئانی پیرۆزدا دەفەرمویت: ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ۝۱﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ۝۲﴾ أَلَنَجْمُ الثَّاقِبُ﴾ الطارق/۱-۳، واتە: سویند بە ئاسمان و بە (طارق)، تۆ چوزانی (طارق) چییە؟ ئەستیرە کونکارەیه تیشکی تاریکی دەبریت.

پەروەردگار سویند بە ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ﴾ دەخوات... ھەرکەس لەسەرەتادا گوێی لەم سویندە بیت نازانیت مەبەست لە (الطارق) چییە، بەلام لەدواییدا خوای گەوره پوونیدەکاتەو بەوێی کە ئەستیرە کونکارەکە (النجم الثاقب).

لێرەدا پرسیار ئەمەیه کە ئایا چۆن دەبیت ئەستیرەیهک (طارق) و (ثاقب) یش بیت؟ ئایا شرووفەیهکی زانستی بۆ ئەم حالەتە ھەیە؟ پافەکاران پافەیی تیشکی ئەستیرەکیان کردوو کە کونکارە و تیپەربووە، بەلام سیفەتی (طارق) بە دەگمەن باسی لێوەکراوە.

خوای گەوره دەفەرمویت: ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ﴾ النجم/۱، واتە: سویند بەو ئەستیرەیهی لە شوینی خۆی دەترازیت و بەخیرایی بەردەبیتەو.

ئەم سویندەیان تاییبەتە بە دیاردەیهکی تری گەردوونی کە ئەویش دیاردەیی ترازان و بەربوونەوێ ئەستیرەیه. لێرەدا پێویستە جیاوازی بکەین لەنێوان ئەم دیاردەیه و دیاردەیی کەوتنەخوارەوێ پۆژانەیی

شووبه‌كان. شوب پۆژانه دیتە نیو بەرگە‌هەوا و لی‌كخشان‌دنی بە‌هە‌وای
كە‌ش دە‌بیتە‌هۆی بە‌رزبۆنە‌وه‌ی پلە‌گە‌رمییه‌كە‌ی و لە‌پاشان سوتانی، ئە‌مه
وێ‌رای ئە‌وه‌ی هە‌ندێ‌ك لە‌ شووبه‌كان دە‌كه‌ونه سەر‌ زه‌وی. خ‌وای مه‌زن
سوێ‌ندی بە‌ شووبه‌ كه‌وتوو‌ه‌خواره‌وه‌كان بۆ سەر‌ زه‌وی نه‌خواردوو‌ه،
سەر‌ه‌رای ئە‌وه‌ش كه‌ لە‌ قورئانی پیرۆ‌زدا زیاتر لە‌ جی‌گایه‌كدا ئاما‌ژه‌ی
پێ‌دراوه.

بارستایی ئە‌ستێ‌ره نیوترونییه‌كان زیاتر لە‌ بارستایی خ‌ۆر بە‌نزیکی
(١،٤) هێ‌ند. لە‌سەر‌ه‌تادا كه‌ ئە‌ستێ‌ره‌كه دە‌ست بە‌چوونه‌وه‌یه‌ك ده‌كات
بە‌سه‌رخ‌ۆیدا، بە‌خێ‌رای دیتە‌وه‌یه‌ك و په‌ستان لە‌سەر‌ گە‌رده‌كانی
ماده‌كه‌ی پترده‌بێ‌ت، بە‌مه‌ش گە‌رده‌كانی تێ‌كه‌شكێ‌ن و ش‌لگازی
ئە‌لی‌كترۆنی (المانع‌ال‌كتروني) دروستده‌بێ‌ت و ئە‌ستوریه‌كه‌ی زیاده‌كات
و توانای بە‌رگە‌گرتنی ئە‌و په‌ستانه‌ی نامێ‌نێ‌ت كه‌ بە‌هۆ‌ی قورسای
ئە‌ستێ‌ره‌كه و كێ‌شكردنی‌وه بە‌رهم دێ‌ت. ئە‌نجامی ئە‌مه‌ش هەر‌ه‌سه‌ینانی
هێ‌زی كێ‌شكردنی ئە‌ستێ‌ره‌كه‌یه (ش‌لگازه ئە‌لی‌كترۆنیه‌كه) كه‌ لە‌لایه‌ن
گە‌رده‌كه‌وه تێ‌كشكاوه و هەر‌ه‌سه‌ینانی ئە‌ستێ‌ره‌ی زه‌به‌لاحی سووریش
بە‌سه‌رخ‌ۆیدا بە‌رده‌وام ده‌بێ‌ت. ئە‌لی‌كترۆنه‌كان ده‌لكێ‌ن بە‌ پ‌رۆتۆنه‌كانه‌وه و
پاشان لە‌گە‌ڵ‌دا یه‌كده‌گرن و نیوترونی نوێ دروستده‌بێ‌ت.

ئە‌مه‌ بە‌رده‌وام ده‌بێ‌ت (بە‌رامبەر هێ‌زی قورسی ئە‌ستێ‌ره‌كه) و
له‌كۆتاییدا سه‌رجه‌م ئە‌لی‌كترۆنه‌كان لە‌گە‌ڵ پ‌رۆتۆنه‌كان یه‌كده‌گرن و
ئە‌وده‌مه ئە‌ستێ‌ره‌كه بریتی ده‌بێ‌ت له‌ نیوترونی په‌ست‌و‌راو لە‌سه‌ریه‌كتر،
بە‌بێ بوونی هیچ بۆ‌شاییه‌ك، بە‌شێ‌وه‌یه‌ك چ‌ری ئە‌ستێ‌ره‌كه ده‌گاته
ژماره‌یه‌کی پێ‌وانه‌یی ئە‌وتۆ كه وێ‌ناكردنی زۆر ئە‌سته‌م ده‌بێ‌ت.

بەمجۆرە ئەستێرەى زەبەلاحى سوور دێتەوێهەك تا پێكەینانى ئەو تەنەى پێیدەوتریت "ئەستێرەى نیوترۆنى".

ئەستێرەى نیوترۆنى چرپیهەكى زۆرە، بەجۆریك كە قەبارەى تەنها تۆپىكى پێ لەماددەى ئەم ئەستێرەیه كێشەكەى دەگاتە (۵۰ هەزار بلیۆن) تەن. ئەگەر ئەم تۆپە بخزیتە سەر پووى زەوى یان ھەر تەنێكى ئاسمانى تر، پووهەكەى بەرگەى ئەو كێشە زۆر گەورەیه ناگریت و تۆپەكە بەنیو زەوى یان تەنە ئاسمانیەكەدا تێپەر دەبیت و لەدواى خۆیەو كونیك بەجێدەهێلێت كە لەگەڵ قەبارەى تۆپەكەدا ھاوپێژە دەبیت.

چیرۆكى دۆزینەوێ ئەستێرەى نیوترۆنى چیرۆكى سەرنجراكێشە. لەسالى (۱۹۶۸)دا كچە قوتابیەكى ئەمریكى چەند ئاماژەیهكى بێتەلى بەھۆى ئامیڕىكى نوێو وەرگرت (ئەو ئامیڕە پێیدەوتریت تەلەسكۆبى بێتەل یان رادیۆبى - Radio telescope) و ئاماژە بێتەلەكان لە قولایى ئاسمان و دووربى سەدان سالى پووناکییەو وەرەگریت و تۆماریان دەكات.

لە سەرەتای ھەفتاكانى سەدەى بیستەمدا گەردوونناسەكان توانیان چاودێرى چەندین ئەستێرە بکەن كە سەرچەمیان خاوەن سیفەتى ناردنى ئاماژەى بێتەلى پێكوپێکن. ئاماژەكان بە پچرپچى دەگەن: (لە شیۆهێ: بیب...بیب...بیب). ھەر ئاماژەیهك چەند بەشیكى چركەیهك دەخایەنیت و ھەر چركەیهك یان زیاتر دوویات دەبنەو.

ئەوێ ناوی ئەم ئەستێرانەى ناو (كە ئاماژەى بێتەلى پێكوپێك دەردەكەن) بەناوی ئەستێرە پرتەدارەكان بە ئەستێرەى (الطارق الثاقب) ئایەتێكە لە ئایەتەكانى قورئانى پیرۆز كە تیايدا خواى گەورە سویندى پێدەخوات: ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ۝۱ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ۝۲ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ۝﴾.

(الطارق) تەنیکى ئاسمانییە و دوو سیفەتی تری هەیه، ئەوانیش ئەستێرەیی و کونکارییە، خۆئەگەر لەسەر بنبەمەى ئەم خاسیەتانە بەراوردی تەنە ئاسمانییەکان بکەین، دەبینین تەنە ئەستێرەى نیوترۆنییە ئەم سیفەتانەى تێداى، ئەستێرە و کونکار و (طارق)، پرتە و لێدانى پێکۆپێکیان هەیه. (الطارق) لێدانى پێکۆپێکی پچرپچر دەردەکات (تک... تک...) بەتەواوى و یکجۆوى ئەو داتایانەى کە بێتەلەکە گۆیزاویەتیەو بەزمان و سەرچاوەکەى ئەستێرەى نیوترۆنییە.

زاناکان گەیشقوونەتە ئەو پاستییەى کە ئەستێرەى نیوترۆنى لەنزیکبوونەوێ لەدایکبوونیدا پرتەى خێرای هەیه، بەهۆى وزەى خێرایى سوپانەوێکەوێ. ئەستێرەى نیوترۆنى بەتەمەن ئاماژەى هێواش و هێدی هەیه و ماوەى نێوان ئاماژەى ک بۆ ئاماژەى کەى تر درێژترە، ئەمەش لەکاتی کداى کە پێژەى وزەکەى دادەبەزێت و خێرایى سوپانەوێکەشى کەمدەکات.

پاکوبیگەرەدى بۆ پەرەردگارى مەزن کاتی ک ئەم ئەستێرەى بە کونکەر (الثاقب) وەسف کردووە و سویندى پێخواردووە.

لە مەزنى سویندەوێ درکى گەرەبى سویندپێخواروێکەش دەکەین، چرپى ئەستێرەى نیوترۆنى کونکار بەرزترین برى چرپى ناسراوى ماددەى و کێشەکەشى لە کێشى گۆى زەوى زۆر زیاترە (وێرای بچوکی قەبارەکەى). ئەم ئەستێرەى، ئەستێرەى کونکارە. کاتی ک ئەم ئەستێرەى لەسەر هەر تەنیکى ئاسمانى دابنرێت یاخود تەنە بەریکەوێت، ئەو تەنە لەبەردەمیدا خۆى ناگرێت، تەنەت خۆریش. هۆیەکەشى ئەو چرپى زۆرەى کە ئەم ئەستێرە نیوترۆنییە هەیهتی.

ژمارەى ئەستێرە نیوترۆنییەکان لە گەلەستێرە کەماندا (گەلەستێرەى
 پۋى کاکیشان) بەسەد هەزار ئەستێرە دادەنرێت. ئاشکرایە ملیۆنان
 گەلەستێرەى تریش بەسەدان هەزار ئەستێرەى نیوترۆنى لێدەر و کونکارى
 تێدايە و ئاسمان پۋپەتەى لەم ئەستێرانە.

بەروەردگار هەر لەدواى ئەو ئایەتانەو دەفەر مویت: ﴿إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا
 حَافِظٌ﴾ الطارق/ ٤، واتە: "(سویند بەوانە) هەر هەموو کەسێک چاودێرى
 هەبە". هەموو کەسێک چاودێرى دەکرێت، تاكو لە مەترسى ئەوانە
 بپارێزێت.

دیاردەوی خۆر گیران و مانگ گیران

قورئانی پیرۆز پتر لە جیگایە کدا لە بارەوی دیاردەوی خۆر گیران دواوە، لەوانە: خوای مەزن دەفەر مویت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا ۝٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿﴾ الفرقان/ ٤٥-٤٦، واتە: ئایا نابینیت چۆن پەرەردگارت سیبەر درێژ دەکاتەو، ئەگەر بیویستایە جێگیری دەکرد، پاشان خۆریشمان کردووە بە بەلگە و نیشانە لەسەر سیبەر، لەوەودوا بە شێنەیی ئەو سیبەرە بۆ لای خۆمان دەگێڕینەو و دەیگێڕینەو.

یان دەفەر مویت: ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ التکویر/ ١، واتە: کاتیەک خۆر دەپێچرێتەو و پووناکی نامێنێت.

لەو ئایەتە پیرۆزانەدا ئاماژەیەکی زانستی هەیە کە پەيوەندییەکی پتەوی کردووە لەنیوان دیاردەوی سیبەر و خۆردا، بەجۆرێک کە خۆر بووێتە بەلگە لەسەر سیبەر و سیبەریش بەلگە لەسەر خۆر.

زانایانی گەردوونناسی دەلێن: کاتیەک مانگ دەکەوێتە نیوان خۆر و زەوییهو و هەرسێکیان لەسەر یەک هێڵی راست دەبن، سیبەر لەپشت مانگەو بۆ سەر زەوی بەشیوێی قوچەکیک درێژدەبیێتەو تا کۆتایی بە ناوچەیەکی تاریک (پەش) دێت لەسەر زەوی پانیەکەیی نزیک (١٠٠ میل) دەبیێت... ئەودەمەیی خۆرگیرانی تەواوەتی دەبیێت ئەو ناوچە پەشە

دەجولێت و دوورییەك دەبڕێت لە دووركەوتنیەوه بۆ دیارنەمانی لە چوار کاتژمێردا، زۆر بەدەگمەن خۆرگێرانی تەواوەتی (٧,٥ خولەك) زیاتر بخایەنێت... لەو حالەتەدا كە مانگ زۆر دوور بێت لە زەوییهوه، ئەو ناوچە پەش و تاریكەیی باسكرا ناگاتە زەوی و بەوەش خۆرگێرانی تەواوەتی پوونادات.

خۆرگێرانی تەواوەتی تەنها (٣٠٠ سال) جارێك پوودەدات، بە جیاوازی لە خۆرگێرانی كەلی (ناتەوا) كە زۆرجار پوودەدات.

جێی باسە گونجانی دوورییەكانی نێوان هەریەكە لە خۆر و مانگ و زەوی دەرئاسایەکی گەردوونی گەورەیه، لەسەر بنەمای ئەو دووریانە دیار دەسروشتییهكان پوودەدەن، هەر لەسەر ئەو بنەمایانەیه ژيان جێگیر و بەردەوامه.

دیاردەیی خۆرگێران

شوینی ئەستێرەکان

پەرەردگار دەفەر مویت: ﴿فَلَا أَفْسَرُ مَوْجِئِ الْجُورِ﴾ (٧٥) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّتَوْعَلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿الواقعة﴾ ٧٥-٧٦، واتە: سویندم بە شوینی ئەستێرەکان، بێگومان ئەو سویندە گەر بزانی سویندیکی زۆر گەورەیه.

گەرمونناسی سەلمان دوویەتی: "قورئانی پیرۆز یەكەمین پەرتوکی جیهانە ئاوازی بە بایەخی ئەستێرەکان دابێت وەك نیشانەگەلی پێنوینی رێبوار لە وشکایی و دەریادا. زیاتر لەو ئەستێرەکان گرنکترین بایەخپێداران لە لایەن پەیمانگاکی کەشتیەوانیەوه، گرنکترین کاری سەرقالانە بە کاروباری گەشت و هاتوچۆوه."

لەبەر گرنکی شوینی ئەستێرەکانە پەرەردگاری مەزن سویندی پێخواردوون، ئەوەش بوو دەرخیستی بایەخ و گرنکی ئەو شوینانە... دووری نێوان ئەستێرەکان دەگەنە پادەیهك كە ئیدی خەیاڵ ناتوانیت وینای بکات، بۆنموونە نزیکترین ئەستێرە لیمانەوه لە کۆمەڵەی خۆردا، خۆره کە نزیکەی (١٥٠ ملیۆن کیلۆمەتر) لیمانەوه دووره.

شوینی ئەستێرەکان واتایەکی زانستی دیکەی هەیە، بۆنموونە شوینی زەوی بە جیگایەکی تا ئەوپەڕ و دەریای دادەنرێت لەبەر ئەم هۆیانە:

یەكەم: ئەگەر زەوی دوو هیندی دووری ئیستای لە خۆرهوه دوورتر بوایه، ئەو کاتە بری ئەو گەرمییە دەگەیشته زەوی دەبووه چارهکی ئەو

بپه‌ی ئیستا ده‌مانگاتی، له‌لایه‌کی تریشه‌وه زه‌وی کاتیکی زیاتری ده‌یست
بۆ سوپانه‌وه‌ی به‌ده‌وری خۆیدا، ئه‌وه‌ش ده‌بووه‌وه‌ی درێژبوونی وه‌رزی
زستان و دوابه‌دوای ئه‌وه به‌ستنی بوونه‌وه‌ره زیندوه‌کانی سه‌ر پووی
زه‌وی.

دووه‌م: ئه‌گه‌ر زه‌وی له‌خۆر نزیک ده‌بووه‌وه بۆ نیوه‌ی دووری ئیستای،
ئه‌ودمه‌ ئه‌و گه‌رمیه‌ی له‌خۆره‌وه ده‌گه‌یشته زه‌وی ده‌بووه‌وه‌ چوار هیندی
ئه‌وه‌ی ئیستا پیمان ده‌گات، خیرایی سوپانه‌وه‌ی زه‌وی به‌ده‌وری خۆردا
دوونه‌وه‌نده زیادی ده‌کرد و وه‌رزه‌کان نه‌ده‌مان و ژیانیش له‌سه‌ر زه‌وی
ئه‌سته‌م ده‌بوو.

سییه‌م: لیکۆلینه‌وه‌ی شوینی ئه‌ستیره‌کان په‌هه‌ندی قولی هه‌یه، تا
هه‌نوکه‌ش زانایان که‌مه‌ستن له‌به‌رده‌میدا و ناتوانن به‌دوایدا بپۆن.
ئیستا با چاوێک بخشینین به‌گه‌وره‌یی هه‌ساره‌کان و ته‌نه‌کانی کۆمه‌له‌ی
خۆردا :

١. نزیکترین ته‌نی گه‌ردوونی له‌ زه‌وییه‌وه مانگه‌ که (٤٠٠ هه‌زار
کیلۆمه‌تر) له‌زه‌وییه‌وه دووره‌.

٢. خۆر نزیکه‌ی (١٥٠ ملیۆن کیلۆمه‌تر) لیمانه‌وه دووره، ئه‌م دووریه
که‌میک ده‌گورپیت، چونکه‌ پێپه‌وه‌ی جو‌له‌ی زه‌وی به‌ده‌وری خۆردا شیوه
هێلکه‌یه.

٣. زوهره و مه‌ریخ دورییان له‌ کاتیکه‌وه بۆ کاتیکی تر زۆر جیاوازه،
نزیکبوونه‌وه‌ی هه‌ساره‌ی زوهره له‌ زه‌وییه‌وه ده‌دووربه‌ری (٢٥٠ ملیۆن
کیلۆمه‌تر) دوورده‌که‌وێته‌وه. مه‌ریخیش به‌هه‌مان شیوه هه‌موو (١٥-
١٧ سالتیک) نزیکه‌ی (٧٠ کیلۆمه‌تر) له‌ هه‌ساره‌ی زه‌وی نزیکه‌بیته‌وه.
دووری هه‌ساره‌کانی کۆمه‌له‌ی خۆر له‌ خۆری دایکه‌وه به‌مجۆره‌یه:

عەتارد ٨٥ ملیۆن کیلۆمەتر لە خۆرەووە دوورە - زوهره ١٠٨ ملیۆن کیلۆمەتر - زهوی ١٥٠ ملیۆن کیلۆمەتر - مەریخ ٢٢٨ ملیۆن کیلۆمەتر - موشتەری ٧٧٤ ملیۆن کیلۆمەتر - زوھەل ١،٤١٨ ملیار کیلۆمەتر - ئۆرانیۆس ٢،٨٥٤ ملیۆن کیلۆمەتر - نیپتۆن ٤،٤٧٢ ملیۆن کیلۆمەتر.

پەنگە ئەم دووریانە بۆ خۆینەر خەیاڵی بن، جا ئەو دووری نیوان تاکە خێزانیکن کە لە بۆشایی گەردووندا لە دەوری یەک دایک (خۆر) کۆبوونەتەوە. لە راستیدا بە بەراوردی دووری نیوان خۆر و کۆمەڵە خۆریەکانی ترەو، ئەم دووریانە زۆر کەم و بچوکن گەر بەراورد لە نیوان خۆری خۆمان و خۆرەکانی دیکەدا بکەین، ئەوکاتە هیچ مانایەک بۆ ملیۆن و ملیاران کیلۆمەتر نامی نیتەو و ناچاری بە کارهێنانی پێوەری "سالی پووناکی" دەبین. سالی پووناکیش ئەو دوورییە کە پووناکی لە ماوەی سالیکیدا دەبێژێت و یەکسانە بە ٩،٤٦٠،٨٠٠،٠٠٠،٠٠٠ نۆ ترلیۆن و چوار سەد و شەست ملیار و هەشت سەد ملیۆن کیلۆمەتر.

نزیکترین ئەستێرە لە خۆرەووە (ئەلفاسنتۆری) کە چوار سالی پووناکی و سییهکی سالیکی لیمانەووە دوورە. ئەستێرە (گەلاویژ) زیاتر لە شەش سالی پووناکی دوورە. ئەمە لە کاتیکیدا کە ئەستێرە ترەن بە سەدان و هەزاران و ملیۆنان سالی پووناکی لیمانەووە دوورن.

خۆینەری بەرێژ! ئایا ئیستا لە گەڵ ئەوەدا نیت کە ئەوەی خۆی گەرە سویندی پێدەخوات (شوینی ئەستێرەکان) بە راستی سویندیکی زۆر گەرەوێ.

زانای گەردوونی "جەیمز جینز" دەلێت: "لێکۆڵینەووە لە شوینی ئەستێرەکان، کلیلی جوانترین دیمان دەدات کە چاوی مەرۆف بینیویەتی

یان دەبیینت، وامان لێدەکات تەماشای ئاسمانی سەرئەجراکیش بکەین و لەو مانایانە تیبگەین کە پیشتر تێی نەگەیشتووین."

ئێمە دەپرسین: کێ هەوایی نەیتنی دووری ئێستێرەکان و هەقیقەتی شوێنی ئێو ئێستێرەکانی بە محمد (ﷺ) داو؟ بێگومان ئێو وەحیی خوازی، قورئانی پیرۆز.

هەسارەکان

خوای پەرورەردگار دەفرمویت: ﴿إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾ الصافات/٦، واتە: بێگومان ئێمە ئاسمانی دونیامان بە جوانی و پۆشنی هەسارەکان پازاندوووە.

زانستی نوێ سەلماندوویەتی: "هەسارە گەڕۆکەکان تەنی ئاسمانی ناکلێپەسەندون، جگە لەخۆر، ئێو هەسارە بێ گەورەیی بەرد و کانزایان تێدا یە و هەندێکیان بەرگە هەواشیان هەیە. هەسارەکان پووناکی خۆر دەدەنەو، هەروەک ئاوێتە، بەلام بەپلەی جیاواز، ئێو هەش بەندە لەسەر سروشتی پووەکانیان و بێکەتەیی بەرگە هەواکانیان."

شوهب

خوای پەرودەردگار دەفەر مویت: ﴿وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِثَتْ
حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا﴾ (٨) وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقْعَدًا لِّلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْمَعِ الْآنَ يَجِدْ
لَهُ شُهَابًا رَّصَدًا ﴿الجن ٨-٩، واتە: ئێمەش (واتە پەرییەکان) بەپراستی بەرەو
ئاسمان کشاین و هەست و هۆشمان خستە کار، سەرئەماندا پەرە لە
پاسەوانی بەتوانا و بیثومار، نەیزەکیش بە هەموو لایەکدا دەکشێ، ئێمە
جاران لەهەندێک شوێنی ئاسماندا خۆمان هەشار دەدا بۆ گۆیگرتن و
دەنگوباس بیستن، بەلام ئێستا ئەوێ بیهوێت گۆی بگرتیت یەکسەر
نەیزەکیکی بۆ ئامادەیه و بۆی دەهاوێژرێت.

زاناکان دەڵێن: "نەیزەک تەنی ئاسمانین قەبارەیی جیاوازیان هەیە کە
بەخێرای (٢٢٥٠ کیلۆمەتر/چرکە بەرەو زەوی دێن. لە شەویشدا بەهۆی
لیکخشاندنیان لەگەڵ گەردەکانی بەرگەهەوای زەوی بە درەوشاوەیی
دەبینرێن". هەرکاتێک هەمووی سوتا بە شوهب ناو دەبرێت و کاتیکیش
بەشیکی مایەوه و کەوتە سەر زەوی ئەو نەیزەکی پێدەوترێت.

ئەستیرە کلکدارەکان (المذنبات)

خوای پەرەردگار دەفەر مۆیت: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُفِ﴾ (١٥) الْجَوَارِ
 ٱلْكُنُفِ ﴿التكوير﴾ ١٥-١٦، واتە: سویند بەو ئەستیرانەى پەنھان دەبن و
 لە چا و ىندەبن، یاخود بەھۆى سوپانەھەى زەھوى و خۆیانەو و ىندەبن، بەو
 ھەسارانەى كە پەنادەگرن و دیارنامێن.
 خوای مەزن سویند بە ھەسارە خۆشارەو و لە چاوەکان دەخوات، یاخود
 ئەوھى لە زانستى گەردوونناسیدا پێیدەوتریت کلکدارەکان (المذنبات)،
 ھەرئەوھى قورئانى پیرۆز بە ﴿بِالْخُنُفِ﴾ ئاماژەى پێدەدات، كە بەراستى
 نزیکترین وەسفە بۆ کلکدارەکان.

پووى ئیعجازى زانستى لە دوو ئایەتەكەى پێشوویدا بەمجۆرەى:
 کلکدارەکان لە ئەندامانى كۆمەڵەى خۆرن، پێرەوھەكانیان بەدەورى
 خۆردا درێژكۆلەى، ھەندىكیان بە بۆشاییدا دەكشێن بۆ دووریەكى زۆر كە
 دەیان سال دەخایەنیت تاكو سوپىك تەواو بكەن، بەوھش پێرەوھەكەیان
 دوور دەبیت لە خۆر بەرادیەك كە بەتەواوى لە بینینەكان دوور دەبن،
 ھەرەك ئەوھى دەیان سال و ن ببن و لەپاشان بگەرێتەو وە نزىك خۆر.
 "كلكداری (ھالى) بەناوبانگترینى كلكدارەكانە و ھەموو (٧٦-٧٩سال)
 جارىك دەگەرێتەو و پاشان دووبارە ئەو ماوھى و ىندەبیت و لە فەزای
 گەردوونیدا دیارنامێنیت."

نهیانی ئیعیجازی قورئانی پیرۆز لەوەدایە کە کلکدارەکانی بە "خُنَس" و "الجَوَارِ الْکُنَس" ناوبردوووە کە دواتر زانایانی گەردوونناس دروستی و وردی وەسفە کە و لیکجواندەنە کە یان بۆ دەرکەوت.

بە کۆکی تەر لە ئەگەرەکانی مانای ئەو دوو ئایەتە ی پێشوو ئەم لیکدانە وە یە یە:

لەم گەردوونەدا تەنی گەورە ی وە ها هە ن کە بە کونە پەشەکان ناسراون، چرپی ماددە ی ئەم کونە پەشەکانە دەگاتە (٢٥٠ هەزار تۆن) لە هەریەکە سانتیمە تر سیجایە کدا. ئەم کونە پەشەکانە هێزێکی کێشکردنی ئیجگار گەورە یان هە یە و هەموو ئەو تەنانە ی لێیان نزیک دەبنە وە دەمو دەست هە لی دەلوشن، تەنانە ت پوونا کیش کیش دە کە ن!

ئەو تەنانە تاریک و نابینرێ، ئەو هەش وە های کردبوو زانایان لە بوون و نەبوونیان گومانیان هە بیّت، تا کۆ لەم دوا ییانەدا بوونی ئەو کونە پەشەکانە سەلمێنرا و یە کلایی کرایە وە و هێچ گومانێک لە بوونیان نە ماوە.

وە ک ئاماژە ی پێدرا لە ئایە تە کەدا خۆای گەورە سوێند بە (الْخُنَس) دەخوات کە لە زمانی عەرەبییدا بە شتێکی نادیار و شاراو دەوتریّت، (الْکُنَس) یش بە مانای پووپی و کردن و مألین دیت. لە پاستیدا ئەو کونە پەشەکانە لە کاتی جۆلە یاندا هە رچیە ک بیّتە بەردە میان و بجیتە بواری کێشکردنیا نە وە، هە لی دەلوشن و بەرە و خۆیان کیشی دە کە ن، ئەو هەش مانای پامالینی شتە کان دە گە یە نیّت.

زانایە کی ئە مریکی پە رەنگە هە ر قورئانی شی نە خویند بیّتە وە، کونە پەشەکانی ناساندوو بە وە ی ئە ستیرە ی زە بە لاهی بۆشایی گسکدەرە (وە ک گسکێکی کارە با یی زە بە لاه) !!

گەشتە بۆشایی

خوای پەرەردگار دەفەر مویّت: ﴿يَمْعَشَرِ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾ الرحمن/٣٣، واتە: ئەي گەڕۆی پەری و ئادەمیزاد! ئەگەر دەتوانن بە بەشەکانی ئاسمانەکان و زەویدا دەرچن، ئەو کارە ئەنجام بدەن، دڵنیاش بن ئەو کارە بەهۆی دەزگای ماددی و توانای مەعنەوییەوه نەبێت ئەنجام نادریت.

مرۆڤ بەدابەزینی لەسەر پووی مانگ گەورەترین دەستکەوتی زانستی و کرداری بەدەستەئێنا، بەهۆی داھێنان و ئامێرە نوێیەکانەوه توانی بەسەر پووەکەیدا بپوات و لە گەڕانەوهیدا نموونەی بەرد و خۆلەکەیی لەگەڵ خۆی بەهێنێتەوه تاکو شییان بکاتەوه و توخمەکانی بزانی.

زانستی نوێ دەلێت مانگ (کە مرۆڤ بەهۆی کەشتی ئاسمانیەوه پێی گەیشتووه) تەنێکی بچوکی پاشکۆی زەوییە، وەک ئەوەیە یەکیک لە ناوچەکانی بێت، کە (٣٨٥٠٠٠ کیلۆمەتر) دەبێت، ئیتر بزانه ئەو دوورییە چەند کەمە بە بەراورد لەگەڵ دووری بەشەکانی ئاسمانەکان کە دوورییەکانی لە زەوییەوه بەهەزاران سالی پووناکی دەبن؟

خێرای پووناکی (٣٠٠٠٠٠ هەزار کیلۆمەترە لە چرکە یەکدا)، دەبێت پووناکی لە خۆلەکیکدا چەند کیلۆمەتر بپرێت، ئەي لە کاترێمێرێکدا... پاشان لە پۆزێکدا... لە مانگیکدا... لە سالیکیکدا؟! لە سالیکیکدا دووریەک

دەبرپیت بە ژمارە ئاماریەکانمان مەزەندە ناکریت، بەلکو ژمارە ی
فەلەکین... خەیاڵین...

تەحەددای بەدیهتەر بۆ دەرچوونی بەدیهتێراوەکانی بە بەشەکاندا
بەدوو ئاراستە یە:

۱. ئاراستە ی بەشەکانی ئاسمانەکان

۲. ئاراستە ی بەشەکانی زەوی

تییینی دەکەین (ئاسمان) بە دەستەواژە ی (کو) هاتوو، ئەو هەش
ئاماژە یەکی زانستی ورد و جوانە بۆ بوونی ژمارە یە ک پیکهاتە ی (بوونی)
ئاسمانی لەم گەردوونە فراوانەدا، دروست وەک ئەو هە ی دۆزینەو ه
گەردوونی یە نوێ یەکان دەیسەلمێنن.

بەلام زەوی بە (تاک) ناوی هاتوو، ئەو هەش ئاماژە یە بەو هە ی زەوی لە
پیکهاتن و سیفەتەکانیدا بەتەواوی نایاب و جیاوازه لەنیوان سەرجه م
هەسارەکانی تردا. ئەمەش کتومت ویکچووی نویتین زانیاری یەکانی زانستی
نوێ یە.

ئیعجازی ئایەتەکە لە دەستەواژە ی (إِلَّا سُلْطَان) دایە، بەمانای ناتوانایی
لە دەرچوون بە بەشەکانی ئاسمانەکان و زەویدا بەبوونی هیژکی گەورە و
زۆر مەزن نەبیت... پەنگە هیژ ی کیشکردنی زەوی بیت، پێدەچیت ئەو
خیراییە بیت کە پێی دەجولێن، ناشکریت لەخیرایی پووناکی نزیک
ببیتەو ه.

خەلکی وەها گومان دەبەن مەرۆف بە زانستەکە ی توانیویەتی بە
بەشەکانی ئاسماندا دەرچیت، ئەو کارەش بە هۆی (سُلْطَان) ی
زانستەکە یو ه ئەنجام داو ه. لێرە هەلەکە لە (سُلْطَان) کە دایە، کە وەها
گومان دەبەن سولتانی زانست بیت، خۆی لەپاستیدا سولتانی خوای

پەروەردگەرە کە لەشەوی میعراجدا پێغەمبەری (ﷺ) تێپەپاند، چونکە هەر زاتی (الله) یە بەسەر ملکه چکردنی سوننەت و پێساکانی گەردووندا بەتوانا و دەسەڵاتدارە.

بەو پێیە، زانستی نوێ نەیتوانیوە بگاتە ئەو هەسارە و گەلەستێرانە ی بەهۆی ئامێرەکان و تەلەسکۆبە گەردوونییەکانەوێ ئاشکرای کردوون، ئەمەش لە ئەستەمبوونی بەزاندنی بەشەکانی ئاسمان.

لە لایەکی تریشەو، بۆ مەژۆ ئەستەمە بتوانیشت بەشەکانی زەوی بپەزینیت، لەبەر ئەم هۆیانە:

گرنگترینیان، چەند بەرەو نیو زەوی بچین پلەی گەرمی بەرز دەبێتەو تا دەگەینە کرۆکی زەوی، لەویدا زەوی دەبێتە دۆزەخێک کە گەرمییەکی دەگاتە (۳۰۰۰ پلەی سەدی). ئێتر کام ئامێر دەتوانیشت هەموو ئەو چینیانە بپەزینیت، لەگەڵ ئەو پلە گەرمییە زۆر بەرزەدا کە سەرچەم کائازا پەقە ناسراوەکان دەتوینیتەو!

گەر بەزاندنی بەشەکانی وشکایی توێکلی زەوی هێندە گران و ئەستەم بێت، دەبێت حالەکە چۆن بێت بەگوێزە ی بەشی دەریایی گۆی زەوییەو؟ لەکاتیئێکدا کە پێژە ی وشکایی زەوی (۳۰٪) یە و ئەوی تری هەمووی دەریا دایپۆشیوە.

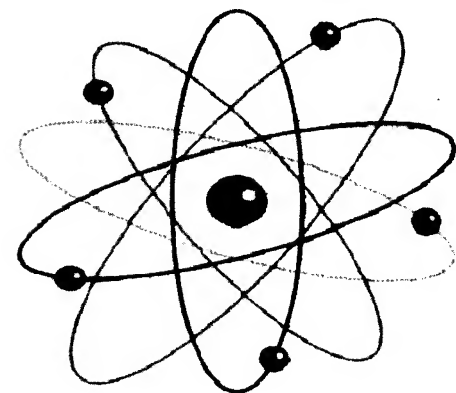
مەژۆ نەیتوانیوە قولایی دەریاکان ئاشکرا بکات تەنها لە سنووریکی تەسکدا نەبێت، ئەوەش هۆیەکی دەگەرێتەو بۆ کۆمەڵێک فاکتەر کە گرنگترینیان زیادبوونی پەستانی هەوا و ئاو لەسەر کەسی نقوم بووی نیو قولاییەکان، هەر (۱۶ کیلۆمەتر) پۆچوون بۆ نیو دەریا ئەوا پەستانی بە ئەندازە ی (پەستانی کەش) زیاد دەکات.

یەکیکی تر لە گرفته‌کان نەمانی پووناکییە بە‌پە‌پە‌ندی، بە‌شیوە‌یە‌ک‌ که
 لە‌قولایی (۱۱۰مە‌تر) دا دە‌ریا دە‌بی‌تە‌ تاریکییە‌کی شە‌وه‌زە‌نگ‌ ئاسا، لە‌و
 قولاییە‌دا پە‌ستان لە‌سەر‌ کە‌س و ئامێ‌ره‌کان ۱۲‌هین‌ده‌ی پە‌ستانی کە‌شە‌.
 لە‌ هە‌موو ئە‌وانە‌وه‌ دە‌بینین کە‌ تە‌حە‌دداکە‌ هێ‌شتا لە‌ بە‌رده‌م هە‌موو
 مە‌رفایە‌تیدایە‌ و تا‌کو پۆ‌ژی دوا‌یی بە‌رده‌وامە‌. ئە‌وه‌ش ئی‌عجازی‌کی ئی‌لاهیە‌
 کە‌ زانستی نو‌ی نە‌یتوانیوه‌ بە‌ (سُ‌لطان)ی زانست و نو‌ی‌ترین ئامێ‌ره‌کانی
 پووبە‌ پووی ببی‌تە‌وه‌.

گهردیله

خوای گهرده له قورئانی پیرۆزدا دهفهرمویت: ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ یونس/۶۱، واته: (ئه‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ)) تو به‌هیچ کاریک هه‌لناستیت، هیچ به‌شیك له قورئان ناخوینیته‌وه (که ئیمه‌ ناگادار

نه‌بین، ئیوه‌ش ئه‌ی خه‌لکینه) به‌هیچ هه‌لسوکه‌وتیک هه‌لناسن ئیمه‌ شایه‌ت نه‌بین به‌سه‌ریه‌وه له‌کاتی‌کدا ئه‌نجامی ده‌ده‌ن و تیایدا پۆده‌چن، هیچ شتی‌کیش له‌په‌روه‌ردگاری تو و ن نابیت له‌پارچه‌ئه‌تۆمیکه‌وه‌بگه‌ره‌له‌زه‌وی یان له‌ئاسماندا، بجو‌کتر

بیت یان گهرده‌تر، که له‌دۆسیه‌یه‌کی تاییه‌تی ئاشکرادا لای ئیمه‌تۆمار نه‌کرایت.

یان دەفه رموئیت: ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾ (٧) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ (الزلزلة/ ٨-٧، واتە: جا ئەو هی بە قەدەر سەنگی گەردیلە یەك خیر و چاکی ئە نجام دایت دە بیینیته وه، ئەو هەش كە بە قەدەر سەنگی گەردیلە یەك خراپە ی هە بیت، دە بیینیته وه.

لە كۆندا باوه پ و ابوو گەردیلە بچوكتین شتە، شتێك نییه كیش و قەبارە ی لە گەردیلە بچوكتر بیت، بە لام زانستی نوێ سە لماندی گەردیلە ش توانای بە شکردنی هە یە.

ئەو هە یە قورئانی پیروژ بەر لە زانستی نوێ باسی کردووه ... لە كۆتایی سە دە ی نۆزده و سەرە تایی سە دە ی بیستدا ئە و وتیە سە لمینرا، کاتێك زانایان ئاشکرایان کرد كە گەردیلە ی هە ندێك ماددە ی (و هك رادیۆم و یۆرانیۆم) هەر خۆ ی بۆخۆ ی بە ش دە بیت و لییانە وه تە تۆلکە ی بارگە موجه ب دە رده چیت پێیانده وتریت (تە تۆلکە ی ئە لفا) و تە تۆلکە ی بارگە سالب كە پێیانده وتریت (تە تۆلکە ی دە لتا) لە گە ل تیشکیك كە بە (گاما) ناوده بریت.

تا هە نوکە ش زانست لیكۆلینه وه ی بە رده وامه، تاكو گە یشتە پە رتکردنی گە ردیلە، پە تکردنی دە سترکرد لە سالی (١٩٣٩ن): هەر دوو زانای ئە لمانی (هههن) و (استراسمان) لە پە یمانگای بەرلین گە یشتنه كە رتکردنی گە ردیلە ی یۆرانیۆم بۆ دووبە شی گە وره و چە ند بە شیکی تر.

ئە م بێردۆزە ی قورئانی پیروژ لە سە دە ی حە و تە مدا لە سەر زمانی پیغە مبه ریکی نە خویندە وار، لە نە تە وه یە کی نە خویندە وار، كە لە سارادا دە ژیا و هیچ پە یوه ندییە کی بە مجۆره زانیاریانە وه نە بوو. ئایا نابیتە ئیعجازێکی جوان و سە رنجراکیش؟!

چەندین لیکۆلینه وە سەلماندىان ھەر توخمىك لە گەردیلە پیکدیت، ئەو گەردیلانەش لە پیکھاتەیاندا سادە نین، وەك گومان دەبریت، بەلکو لە تەنۆلکەى بچوک پیکدیت پێیدەوتریت (پروتون)، بە دەوریشیدا تەنۆلکەى بچوک ھەن کە (ئەلیکترۆنەکان)ن، ئەم ئەلیکترۆنانە لە جولەپەکی بەردەوام و یەکیبەدان بە دەوری ناوکی گەردیلە کەدا (کە پروتون و نیوترون پیکیدینن).

پروتون بارگەى موحەبى ھەلگرتوو و ئەلیکترۆنیش بارگەى سالب. بارستایى پروتون ۱۸۴۰ ھیندەى بارستایى ئەلیکترۆنە، بۆیە راستە بوتريت زۆرینەى بارستایى تەن لە (پروتون) پیکدیت.

لەوانە وە دەردەكەویت کە پیکھاتەپەك ھەپە بچوكتەر لە گەرد (گەردیلە)، دروست وەك ئەوەى خواى مەزن لە قورئانى پیرۆزدا لەبارەپە وە دواو، ئەوەش بەدۆزینە وەپەکی زانستى دەژمیردريت کە لەم دواوایپانەدا ئاشکرا کرا.

خیرایی پووناکی له بۆشاییدا

خوای پهروه ردگار ده فره مویت: ﴿يَذِرُ الْأُمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ (السجدة/٥)، واته: ئه و خوايه له ژور ئاسمانه وه کاروباری زهوی پیکده خات و سه په رشتی ده کات، له وه ودوا پوودا وه کان و به سه رهاته کان و کاروکرده وهی به نده کان ده که پیتته وه بۆلای له پۆژیکدا که به رامبه ر هه زار ساله به و حسابهی ئیه ده یکه ن.

له سالی (١٩٨٣)ن دا و له کاتی به ستنی کۆنگره ی نێوده وڵه تی پتیه ره کانه دا خیرایی پووناکی له بۆشاییدا به (٢٩٩٧٩٢،٤٥٨ کیلومه تراچرکه) دانراو سه لمیترا. ئه م زانیاریه له کۆتاییه کانی سه ده ی بیسته مدا زانیان پتیه گه یشتن، هه روه ک له ئینسایکلۆپیدیای به ریتانیدا هاتوه .

گه ر بگه پیتته وه بۆ قورئانی پیرو ز ده بینین هاوکی شه یه کی وردی پتیاوین دروستی ئه وه دووپات ده کاته وه که کۆنگره ی نێوده وڵه تی بۆ پتیه ره کان له پاریس و له سالی (١٩٨٣)ن دا پتیه گه یشت.

خاوه نی دۆزینه وه که ئه مجاره زانییه کی موسوڵمانه و پسپۆری فیزیایه، ئه ویش "د. محمد دودح" له پاوێژکار له "هيئة الاعجاز العلمي". ئه و دۆزینه وه یه شی له ئایه تی (٥) ی سوره تی (السجدة) هه لێنجاوه ﴿يَذِرُ

أَلَا أَمْرٌ مِّنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ تُرْعَضُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿١٠﴾

مەبەست لە (الامر-کاروبار) بریتییە لە کاروباری گەردوونی فیزیایی لە ژیاڵی دونیا ماندا... "عەبدوللای کوپی عباس" ئەم چەمکە ی باسکردووە، گێردراوەتەووە کە لە پافە ی (الامر) ئایەتە کە دا وتووەتی: "ئەووە لە دونیادا، لە بەر خێراییی تێپەرپوونی (واتە کاروباری گەردوونی) هەزار سال دەبرێت لە ماوێ یەکی کە لە پۆژە کانتاندا".

"أبو حیان التوحیدی" ییش لە پافە ی: ﴿مِمَّا تَعُدُّونَ﴾ دا دەلیت: "سال لە سەر جولە ی مانگ بوونیاتە". ئەوێش مانای ئەوێە عەرەب لە ژماردنی کاتدا جولە ی مانگیان کردووەتە پیوەر، دووریشیان بە کات گوزارشت لیکردووە، وە ک ئەوێ بلێن: دووری سی پۆژ. قورئانییش بە زمانی عەرەب هاتووە، فەرمووەتی: ﴿مِمَّا تَعُدُّونَ﴾.

لە ژێر پۆشنایی ئەوێ پابورد و گەر زانیمان: (خێراییی تەن = دووری بپاو ÷ کاتی خایەنراو) و بەراوردکردنی هاوکیشە زانستیە کە لە گەل هاوکیشە قورئانیە کە:

هاوکیشە ی قورئانی

هاوکیشە ی زانستی

﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ﴾ کاتی پۆژیکی زەوی

کات

﴿أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ (بە کاتی مانگی) =

دووری

۱۲۰۰۰ سوپی مانگ

کاروباری گەردوونی = (هەزار سالی ئێووە حسابی دەکەن، واتە ۱۲۰۰ سوپی مانگ) ÷ (کاتی پۆژی

خێراییی = دووری ÷ کات

زەوی)

بەدانی ئۆمارەکان لە ھاوکیشتە کەدا:

خێرای کاری گەردوونی (الأمر الكونی) = ھەزار سال لەوێ حسابی دەکەن ÷ پۆتیک کە حسابی دەکەن

$$= ۱۲ ھەزار سوپی مانگ ÷ (۲۴ کاتژمێر × ۶۰ خولەك × ۶۰ چرکە)$$

$$= ۱۲۰۰۰ × درێژی سوپی مانگ بە دەوری زەویدا × ۸۶۴۰۰ چرکە$$

$$= ۳۳۴.۰۵۶,۸ کیلۆمەتر چرکە$$

کاتیک ئەم ئۆمارەیی کۆتایی لیکبەدین لە ھەریەکە لە فاکتەری مانگی (المعامل الشهري) و فاکتەری سالانەیی (المعامل السنوي) مانگ (ھەروەك د.منصور حسب النبي) پێشنیاری کردووە، دەگەینە:

$$۳۳۴.۰۵۶,۸ × ۰,۹۲۵۲ × ۰,۹۷ = ۲۹۹۷۹۲,۵ کیلۆمەتر چرکە$$

ئەو ھەش خێرای پووناکییە لە بۆشاییدا.

ئەو ئۆمارەیی لە ئایەتە پێرژە کەو بە دەستمان کەوت بۆ خێرای پووناکی تەواو نزیکە لە ئۆمارە نیو دەوڵەتیە کە کۆنگرە نیو دەوڵەتی بۆ پێوەرەکان بپاری لە سەرداوە. ئەو ئۆمارەیی لە کۆنگرە کەدا دانرا (۲۹۹۷۹۲,۴۵۸ کیلۆمەتر چرکە) لە کاتیکدا ئۆمارە کە لە ئایەتە کەو دەستخرا (۲۹۹۷۹۲,۵ کیلۆمەتر چرکە)، ئەو ھەش بەتەواوی ویکچوون گەر ئەو ھەلە پێیدراوە مان لە بەرچا و گرت کە لە لیکدانی فاکتەرەکانەو دەروستە بن.

ئەم لیکۆلینەو ھە بە دەره نجامە سەرنج پراکێشتە کە ھەو خرایە بەر دەستی پەسپۆرانی فیزیای زانکۆی (ملك عبدالعزيز) لە سعودیە، لەدوای تووژینەو ھە وردی پەسپۆرانی پاپۆرتی پاست و دروستی لیکۆلینەو کە یان لە پووی زانستیەو، پێشکەش کرد، بە ھەمان شیو لە پووی زمان و پافە

ئایەتەکانیشەووە لەلایەن زانکۆی (أم القرى) بەشی زمان و تەفسیر لە
مەککە (سعودیە) جەختی لەسەر کرایەووە.

بەوێش لێکۆڵینەووەکە لە ھەموو لایەکانەووە پەسەند کرا.

قورئانی پیرۆز دروستی گەرمترین پێسا دووپات دەکاتەووە کە مەزھابەتی
لە سەدەى بیستەمدا ناسیویەتی، ئایا ئەو پێشینەىەکی ئیجازی نییە
قورئانی پیرۆز باسی لێوەکردووە؟

﴿قُلْ إِي وَرَبِّى إِنَّهُ لَحَقُّ﴾ یونس/ ۵۳، واتە: سوێند بە پەروەردگارم

بەپاستى ئەو ھەقیقەتیکە.

زۆری ژمارە ی خۆره کان

خوای پهروهردگار دهفه رمویت: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ فصلت/٣٧، واتە: له نیشانه و به لگه کانی دهسه لاتى خوای پهروهردگار شه و پۆژ و خۆر و مانگه، هه رگیز نه که ن سوژده بۆ خۆر یان مانگ بیهن، به لکو سوژده ته نیا بۆ ئه و خوایه بیهن که دروستی کردوون، ئه گه ر ئیوه خۆتان به بهنده ی راسته قینه ی ئه و ده زانن و هه ر ئه و ده په رستن.

(ن) ی (نسوة) که بۆ (کۆ)یه له وشه ی ﴿خَلَقَهُنَّ﴾ دا ئاماژه یه بۆ زۆری ژماره ی خۆرو مانگه کان. ئه وه ش زانست سه لماندوو یه تی. له گه ردووندا چه ندین کۆمه له ی خۆر له گه ل هه ساره کانیا نندا که وه ک خۆری خۆمان یا بچو کتر یان گه وره تریشن، هه ن و ده جو لێن. هه ر هه ساره یه ک مانگێک یان چه ند مانگێکی پاشکۆی هه یه یاخود هه ر خۆیه تی. زانا یانی فه له کناسی ئاشکرایان کردووه که ژماره ی خۆره کان پترن له دووسه د ملیۆن خۆر، ئه وه ته نها ئه و خۆران ه ن که ئاشکرا کراون، ده بییت چه ندی تر هه بن و هیشتا مڕۆڤه ی پی نه بر دوون و ئاشکرای نه کردوون؟!

کۆتایی خۆر

زانست سەلماندوویەتی لە هەر چرکە یەکدا خۆر (٥٠٠٠٠٠٠ تەن) لە
 کیشە کە ی و نده کات. ئە ی دە بیست لە خوله کیکدا چە ند ونبکات؟ لە
 کاتزمیڕیکدا؟ لە پۆژیکدا؟ ئایا لە ماوه ی (٥٠٠٠ ملیۆن) سالی تە مه نیدا
 چە ندی و نکر دووه ؟! با پێک وه حسابی بکە ین:
 خۆر لە خوله کیکدا کیشی کە م دە کات بە بپی:

$$٥٠٠٠٠٠٠ \times ٦٠ = ٣٠٠٠٠٠٠٠ \text{ تەن}$$

$$٣٠٠٠٠٠٠٠ \times ٦٠ = ١٨٠٠٠٠٠٠٠ \text{ تەن}$$

$$١٨٠٠٠٠٠٠٠ \times ٢٤ = ١٥٧,٦٨٠٠٠٠٠٠٠ \text{ تەن}$$

لە ماوه ی پینچ هە زار ملیۆن سالدا:

$$١٥٧٦٨٠٠٠٠٠٠٠ \times ٥٠٠٠٠٠٠ = ٧٨٨٤٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠ \text{ تەن}$$

(حه وت سە د و هە شتا و هە شت ملیۆن و چوار سە د کوادریلیۆن تۆن)
 (کوادریلیۆن بریتیه لە ١ کە لای پاستیه وه ١٥ سفر هە بیست).

زانست سەلماندوویەتی خۆر کۆتایی هە یه، ئە ویش بە هۆی ئە و
 کە مبوونه ی لە بارسته کە یدا پووده دات، ئە م پاستیه بە پوونی لە قورئانی
 پیروژدا ئاماژە ی پێ دراوه: ﴿وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾ القيامة/٩، واتە: خۆر و مانگ
 کۆ ده کرینه وه و دە درین بە یه کدا.

بەلام ئایا ئەو کۆکردنەوهیە کە ی و چۆن دەبیّت؟

﴿وَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ۖ (٧) وَخَسَفَ الْقَمَرُ ۖ (٨) وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ۖ (٩) يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ

الْقَمَرُ ۚ (١٠) كَلَّا لَا وَزَرَ ۚ (١١) إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ۖ (١٢) الْقِيَامَةُ ۖ (١٣) ٧-١٢، واتە: کاتێک دێت، چاوە ئەبەق دەبیّت، مانگیش دەگیرێت و تاریک دەبیّت (ئەویش هەڵدەوه شێت)، (یاسای بوونەوەر تیکدەچێت) خۆر و مانگ کۆدەکرێنەوه و دەدرێن بەیە کدا. ئەو پۆژە مڕۆف دەلیت: (ئە ی هاوار) بۆ کوی پابکەم، لەکوێو خۆم پرگار بکەم. نەخێر ئێتر دەربازبوون نییە، تۆ دەبیّت ئێتر لای پەرەردگارت ئامادەبیّت و لەوی ئۆقرە بگریت (بۆ لیپرسینەوه).

زۆر ئایەتی تریش کۆتایی خۆر دەسەلمێن:

﴿وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۖ (١) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۖ (٢) التَّكْوِيرُ ۖ (٣) ١-٢، واتە: کاتێک

خۆر دەپێچرێتەوه و پووناکی نامینێت، کاتیکیش ئەستێرەکان (لە خولگە ی خویان) دەترازێن و دەدرێن بەیە کدا.

(قتادە) دەلیت: (تکویر) لە ئایەتە کە دا واتە: پووناکی نامینێت. کۆتایی ئەستێرەش وەک کۆتایی خۆر وەهایە، چونکە خۆریش یەکیکە لە ئەستێرەکان: ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۖ﴾، واتە: دەکەونە خوارەوه و درەوشانەوه و پوونی نامینێت و بەخێرای لەناودەچن و پەرش دەبنەوه.

ئەم راستییە زانستییانە دەربارە ی خۆر، قورئانی پیرۆز بە پوونی و ئاشکرای باسی لیووە کردوون، ئایا ئەو بەس نییە وەک بەلگە لەسەر راستی و دروستی و دوابەدوای ئەو وەش لەسەر راستی و دروستی هەموو ئەو ی لەقورئاندا هەیه؟

ژيان له سەر هه ساره کان

خوای په روهدگار ده فره رمویت: ﴿وَلِلَّهِ سَجْدٌ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ النحل/٤٩، واته: هه رچی له ئاسمانه کان و هه رچی له زه ویدا هه یه سوژده بو خوای به دیهینه ریان ده بن، هه روها هه موو زینده وهران، فریشته کانیش به تاییهت سوژده ده بن بو خوا و خو به گه وره نازانن و له هیچ فره مانیکی خوا لانه ن.

بیگومان فریشته کان وشه ی (دابه) نایانگریته وه، چونکه به سهر زه ویدا به پی ناپۆن. وشه ی (دابه) ئه و زینده وهرانه ده گریته وه که ئاو په گه زی سه ره کی پیکهاته ی نه ندامیان پیکدیئیت، ئیتر ئه و (دابه) یه هه رچی بیّت، چونکه خوای په روهدگار ده فره رمویت: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ﴾ النور/٤٥، واته: خوا هه موو زینده وه ریکی (دابه) له ئاویکی تاییهت دروست کردوه.

هه ندیک له زانایانی گه ردوون ده لێن: "سه یر نییه هه ندیک له تنه ئاسمانیه کان زینده وه ری له سهر نیشته جی بیّت، سه یر ئه وه یه به و جوړه نه بیّت".

ئازانس ی بۆشایی ئه مریکی (ناسا) له کالیفورنیا له سالی (١٩٧٠ن) دا رایگه یاند: سالی پابردوو نه یزه کیک له ئوستورالیا که وتوته خواره وه ترشه ئه مینه کان له پیکهاته یدا هه یه که به ردی بناغه ی ماده ی ئه ندامی

زیندوو، ئەوێش ئەگەری بوونی ژیان لە دەرەوێ گۆی زەوی بەهێزتر دەکات.

لەسالی (١٩٧٤ن) دا یەكەمین پەیام بۆ شارستانییه گەردوونییه کان نێردرا، كە پەخشەكەى سى خولەكى خایاند. ئەم نامەیه وەها نەخشە كیشرابوو كە زانیاری بنەرەتى لەبارەى شارستانییهتى زەوى و دانیشتوانەكەى لەخۆگرتبوو.

جیى باسە ئەم كارە پووبەپووى پەخنەگەلى زۆر بوو و بەو پاساوێ كارەكە هەموو مەوقایەتى دەگرێتەو نەك تەنها ئەو كۆمەلەى نامەكەیان نارد.

کات له نیوان زانست و قورئاندا

له چوار چێوهی چالاکییه پۆشنبرییهکانی (کۆمه‌له‌ی ئیعبازی زانستی له قورئان و سوننه‌دا) له قاهره، کۆریک ده‌ریاره‌ی "کات له‌نیوان قورئان و زانستدا" به‌سترا، تیايدا "د.منصور حسب النبی" سه‌رۆکی کۆمه‌له‌ و مامۆستای فیزیا له کۆلیژی (به‌نات)ی زانکۆی (عین شمس)، باسیکی پیشکه‌ش کرد.

سه‌ره‌تا "د.حسب النبی" جه‌ختی له‌وه کرده‌وه که قورئانی پیروژ هه‌میشه ئاسۆی زانستی نوێ له‌به‌رده‌م زانایاندا ده‌کاته‌وه بۆ بیرکردنه‌وه و تێپارمان... به‌دڵنیاییه‌وه زانستی پاست و دروست ده‌بیته‌هۆی باوه‌رپێنانی مرۆفه‌کان، هه‌رگیز نابێت دژایه‌تی له‌نیوان پاستیه زانستییه‌کان و قورئاندا پووبدات مه‌گه‌ر زاناکه له تیۆره‌که‌دا هه‌له‌ی کردبێت یاخود موفه‌سیره‌که له ته‌فسیر و بۆچوونی له ئایه‌ته قورئانیه‌که‌دا دروست نه‌پێکابێت.

پاشان دکتۆر هاته سه‌ر ئه‌وه‌ی قورئانی پیروژ ئاماژه‌ی به زۆریک له مه‌سه‌له زانستییه‌کان داوه، وه‌ک بابه‌تی به‌ده‌یپنانی گه‌ردوون، کات و شوین... قورئان ئاماژه به‌وه ده‌دات خوای گه‌وره له شه‌ش پۆژدا گه‌ردوونی به‌ده‌یپناوه، پۆژه‌کانیش لای خوا ماوه‌ی زه‌مه‌نین نه‌ک پۆژه ماناکه‌ی سه‌ر زه‌وی، له‌به‌رئه‌وه‌ی کات په‌ها نییه و پێژیه‌یه، ئه‌مه‌ش له‌گه‌ڵ ده‌ره‌نجامه‌کانی زانستی نوێ و بیردۆزی پێژه‌یدا به‌ته‌واوی ده‌گونجێت.

کات له ژبانی زینده وهران و ته نانه ت نازیندوه کانی شدا نرخ و بایه خێ گه وری هیه، هه موان گرنگی به پێوانی کات ده دهین وهك سنووردانه رێك بۆ ته مهن. ههروهها مادده تیشکده ره کانی وهك پادیۆم و یۆرانیۆم که به تیشکدان هه لده وه شێن و ده گۆرپین بۆ قورقوشم، هه موو توخمیکێ تیشکده ریش کاتیکی دیاریکراوی خۆیی بۆ هه لوه شان هیه (ماوه ی نیوه ته مهنی تایبته به خۆیی هیه).

زانایان هه ندیک مادده ی تیشکده ری یۆرانیۆم و کاربۆن (١٤) بۆ دیاریکردنی ته مهنی زهوی و میژووی ژبان له سه ر زهوی به کاردیتن، ههروهک چۆن دیارده ی کشانی گهردوون و فراوانبوونیان له دیاریکردنی ته مهنی گهردووندا به کارهێناوه.

"د. حسب النبی" له ته مهنی گهردوون دوا وهك بابه تیک بۆ سه لماندنێ بوونی خودا، چونکه ئه گه ر گهردوون سه ره تایه کی زه مهنی هه بو ئه وا به دلنیا ییه وه ده بیته به دیهێنه ر و ده ستپیکاریکی هه بیته (واته خاوهن هیژ و ده سه لاتیک هه بیته سه ره تای به دیهێنانی ده ستپیکردیته)، هه ر بۆیه قورئانی پیرۆز بانگه وازیکی پوونی ئاراسته ی مروف کردوه بۆ گه ران به دوا ی چۆنیته ی دروستبوونی گهردوون و سه ره تای به دیهێنانیدا.

﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ﴾ العنكبوت/ ٢٠، واته: ئه ی پیغه مبه ر (ﷺ) پێیان بلێ با بگه رپین به زه ویدا ته ماشابکه ن و سه رنج به دن چۆن ئه و زاته دروستکراوانی به دیهێناوه.

ده لاله ته کانی ئه م نایه ته کورته ده که یه وه له چه ند ئاماژه یه کی گرنگدا، له وانه: گه ران به زه ویدا پێمان پیشان ده دات بۆ زانینی سه ره تای به دیهێنان، ده سه وازه ی قورئان (سیروا فی الارض - بگه رپین به زه ویدا) نهک (سیروا علی الارض - بگه رپین به سه ر زه ویدا) ئاماژه ی گه رانه به چینه

جیۆلۆجییەکانی زەویدا، ئەوەش بۆ زانینی چۆنیەتی دروستبوونی و دروستبوون و پەیدابوونی مەملەکەتی پووەکی و ئازەلی، بە لکو زانینی سەرەتای بە دیهێنان بە سەرچەم جۆره کانیەو و لەوانەشدا گەردوون.

لە تۆرێک لە ئایەتەکانی قورئانی پێرۆزدا هاتوووە خۆی گەورە گەردوونی لە شەش پۆزدا بە دیهێناو، وەک دەفەر مۆیت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾ ق/ ۳۸، واتە: بە پاستی ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لە نێوانیاندا هەیە بە شەش پۆز دروستمان کردوون، هیچ جۆره ماندوویەتیە کیش پووی تێنە کردوین.

مەبەست لە (ایام) لە ئایەتەکاندا، "قوناغەکان" یان "ماوەی زەمەنی" ن لە بە دیهێنانی گەردووندا نەک ئەو پۆزانە ئێمە پووە دەیانژمێرین، بە بەلگەی ئەوەی ئاماژە بە دەستەواژەی (مما تعدون) نەکراوە لە هیچکام لەو ئایەتانەدا کە سەبارەت بە شەش پۆزی بە دیهێنانی ئاسمانەکان و زەوی دەدوین، وەک لەم ئایەتانەدا ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ الحديد/ ۴. هەر وەها ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾ يَذِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿السجدة/ ۴-۵.

پاڤەکارانی قورئان کۆکن لە سەر ئەوەی شەش پۆزەکی بە دیهێنان دابەشکراوە بۆ سێ بەشی یە کسان، هەر بە شێک یە کسانە بە دوو پۆز لە پۆزەکانی بە دیهێنان بە مەفهومی پێژەیی بۆ کات.

یەكەم: دوو پۆژ بۆ بە دیهتانی زهوی له ئاسمانه دووکه ئییه
یەكەمییه كه، خوای مه زن ده فه رمویت: ﴿خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ﴾ فصلت/٩،
واته: زهوی له دوو پۆژدا دروستکردوه... یان ده فه رمویت: ﴿أَوَلَمْ يَرِ
الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا﴾ الانبیاء/٣٠، واته:
نایا کافر و خوانه ناسان نابین و بۆیان پوون نه بۆته وه كه ئاسمانه کان و
زهوی یه کپارچه بوون و له وه دوا لیکمان جیا کردنه وه؟

دووه م: دوو پۆژ بۆ پیککردن (تسویه)ی حهوت ئاسمانه كه چین چین.
به وتهی خوایی: ﴿فَقَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ﴾ فصلت/١٢، واته:
له ماوهی دوو پۆژدا ئاسمانی کرده حهوت چین. ئه مهش ئاماژه یه بۆ
حاله تی دوکه لی ئاسمان: ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾ فصلت/١١. ئه مه
دوای ته قینه وه گه وده كه به دوو پۆژ.

له کاتی کدا دوا ئه وه پیکهتانی ئاسمانه کان دهستی پیکرد:
﴿فَقَضَّاهُنَّ﴾ واته: دروستکردن و به دیهتانی... حهوت ئاسمان له
ماوه یه کی دیاریکراودا به دوو پۆژی تر.

سییه م: دوو پۆژ بۆ پیکهستنی جیۆلوجیای زهوی و پامکردنی بۆ
خزمهتی مرۆڤ، خوای گه وده ده فه رمویت: ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ
فَوْقِهَا﴾ فصلت/١٠، واته: له سه ر پووکاری زهوی کتیه کانی دامه زرا ندوه.
ئه مهش ئاماژه یه به شاخه نه یزه کییه کان، له سه ره تادا که وتونه ته خواره وه
و له سه ر توپکلی زهوی جیگیربوون و به زوویی پهق بوون. به به لگه ی: ﴿مِنْ
فَوْقِهَا﴾، واته له سه ر پوهه که ی. پاشان: ﴿وَبَرَزْنَا فِيهَا﴾، واته خه یراتی

زیادکردوو بەوێ ئاو و کێلگە و ئازەلە سوودبەخشەکانی تێدا بەدیھێناوە، ئەمەش واتە: ﴿أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَهَا﴾ و ﴿وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا﴾، ھەموو پزق و پۆزییەکانی تێدا بپار داوە. پۆزی خەلکەکی و بزۆیی تێدا بەدیھێناوە، بەوێ پووبارەکان و درەخت و ئازەلەکانی دروستکردوو، وەك ئامادەباشییەکی زەوی لە پیشوازیکردنی مەرۆفدا. ھەموو ئەمانەش ﴿فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّالِينَ﴾ لە ماوەی چوار پۆژدا تا نیاز و داخوازییەکانی مەرۆف جێبەجێدەکات. چوار پۆژی یەكسان بەبێ زیاد و کەم بۆ ئەو مەرۆفانەی دەپرسن.

"د.حسب النبی" جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە زاناكان بە بەکارھێنانی ھەلۆەشانی تیشکی توخمی یۆرانیۆم و گۆپانی بۆ قورقوشم گەشتونەتە ئەوێ تەمەنی بەردەکانی زەوی و نەیزەکەکان ھەژمار بکەن، بۆیان دەرکەوتوو دروستبوونی توێکلی زەوی (واتە پەقبوونی توێکڵەکی) پێش (٤,٥ ملیار سال) دەستی پێکردوو، ھەر ئەم ژمارەییە تەمەنی بەردەکانی ھەسارە مانگیشە... ھەروەھا لەم دواییانەدا زاناكان کاربۆنی تیشکدەریان بەکارھێنا بۆ دیاریکردنی تەمەنی پاشماوە پووەکی و ئازەلییەکان و میژووی دەستپێکردنی ژیان لەسەر زەوی. کەواتە پێکھاتن و پەقبوونی زەوی پێش (٤٥٠٠ ملیۆن سال) دەستپێکردوو و مەرۆفیش میوانێکی زۆر دواکەوتوو بۆ سەر ھەسارە زەوی، دواي ئەوێ پەروەردگار ھەموو ئەوانەي لە زەویدا ھەن بۆی پامکراوە.

﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ الإنسان/١، واتە:

ئایا زەمانێک بەسەر مەرۆفدا نەھاتوو کە شتێک نەبووبی، ناوونیشانی نەبووبی؟

زانست دانیایی ئەو دەدات مۆڤ بەر لە دەیان هەزار سالێوە هینراوەتە سەر زەوی، بەبێ دیاریکردنی یەکلاکەرەوانە. دەتوانین وا دابنێین پێکھاتنی جیۆلۆجی دەستپێکردوو لە داکوتینی شاخە نەیزەکان لەسەر توێکڵە پەقەکیەو و دەرچوونی ئاووھەوا لە ناواخنی زەوییەو و ھەرەھا بەدواداھاتنی شانیشینی ئاژەلی و پووەکی ھەتاکو دەرکەوتنی مۆڤ، ئەمەش ماوەیەکی زەمەنی خایاندوو بە ئەندازەی (۴,۵ ملیار سال) کە لە قورئانی پیرۆز و سورەتی (الفصلت) دا ئاماژە بەم ماوەیە دراوە کە سییەکی تەمەنی گەردوونە. لە کاتیکدا پێکھاتنی جیۆلۆجی زەوی لەساتی دەستپێکردنی پەقبوونی توێکلی زەوییەو ھەتاکو دەرکەوتنی مۆڤ کاتیکی خایاندوو ئەندازەکی (۴,۵ ملیار سال) ھ... بۆیە دەتوانین حسابی تەمەنی گەردوون بکەین لە قورئانی پیرۆزەو بە لیکدانی ئەم ماوە جیۆلۆجییە (۳) بەو پێیە شەش پۆژەکی بەدیھێتانی گەردوون دابەش بە سێ بەشی یەکسانەو و ھەر بەشێک یەکسانە بە دوو پۆژ لە پۆژەکانی بەدیھێتان (بە لیکدانەو یەکی پۆژەیی بۆ کات)، لەمەو تەمەنی گەردوون دەبێتە (۱۳,۵ ملیار سال).

"د.حسب النبی" ئاماژە ی بەو کردوو کە تائیسستا نەگەشتوو تە دابەشکردنی شەش قۆناغەکی بەدیھێتانی گەردوون. ھەموو لیکۆلینەو ھەکان لە دەوری دیاریکردنی تەمەنی گەردوون دەسوپێنەو لە تەقینەو گەورەکەو، بەرپێگای جیاواز و بەپای جیاوازیو. کۆمەلێک زانا تەمەنی گەردوون بەپێی دیاردە ی کشانی گەردوون و لادانی پووەو سوور بە (۱۸- ۰) ملیار سال) دیاریدەکەن. ھەندیک زانای تر بە دوو پێگە ناویکە جیاوازیو ھەریەکە لە زانایان (فاولان) و (ھابل) تەمەنی گەردوون بە (۱۳) یان (۱۵ ملیار سال) دیاریدەکەن، ئەمپۆش تەمەنی زەوی بە (۱۳,۷ ملیار)

تاریکی گەردوون

تیشکی خۆر که ناراسته وخۆ دیت، تاكو له سەر ته نه كانه وه نه دریتته وه، ناتوانریت ببینرین. هه ربۆیه به هۆی بوونی گهرده کانی ههوا و ئاو و تۆزو گهرده هه لئو اسراوه کانی هه واوه تیشکی خۆر په رشده بیتته وه و به وهش گومه زی شینی ئاسمان دهرده که ویت، به لام سهره پای که مبوونی زۆری ئه و گهردانه له بۆشایی دهره وهی بهرگه هه وای زه ویدا، له گه ل ئه وهش تیشکی خۆر هه یه که چی که شتییه وانه کان هه ر به تاریک، وه که شه وه زه نگێکی بهرده وام، دهیبین.

جی سهر سوپمانه قورئانی پیروژ پیشینه ی هه یه له دانانی ئاسمان به شه ویکێ بهرده وام تاریک، زۆر تاریک، وه که ده فه رمویت: ﴿أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ

السَّمَاءُ بَنَاهَا ۚ (٢٧) رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّيْنَاهَا ۚ (٢٨) وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا ۚ

النازعات/ ٢٧-٢٩.

له میانه ی مانای ئایه ته که دا (السَّمَاءُ) گوزارشت له ته وای بۆشایی گهردوون ده کات، چونکه ده که که په یوه سته به وه سفی قوناغه کانی به دیه پنانی گهردوون و دروستبوونی کومه له ی ئه ستیره کان و ته نه ئاسمانیه کان، به ده رپینی (فَسَوَّيْنَاهَا) له باره یه وه، واته پیکهستن پیش کرداری فراوانبوونی گهردوون. (رَفَعَ سَمَكَهَا) واته زیاتر چپ و خهستی،

قورئان وه سفی شهوی بۆ ئاسمان داناهه، چونکه به دنیاییه وه پانای (ها) له وشه‌ی (لَيْلَهَا) دا بۆ (السَّامَاءِ) ده‌گه‌ڕێته‌وه، که‌واته ئایه‌ته‌که به‌یوه‌ندی به شه‌وی به‌رده‌وامی ئاسمانه‌وه هه‌یه که ته‌واوی بۆشایی ئاسمان ده‌گرێته‌وه نه‌ک شه‌وی زه‌وی که کاته‌که‌ی به‌ر له هه‌لاتنی خۆره، شه‌ویش به‌لگه‌ی په‌شی و تاریکیه‌.

پاشه‌کارانی قورئان ده‌لێن: (وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا) واته شه‌وه‌که‌ی زۆر په‌ش و تاریک و نه‌نگه‌سته‌چاو کردووه، ئه‌مه‌ش ته‌نها به‌شاردنه‌وه‌ی تۆزه گه‌ردوونیه‌کانی نیوان هه‌ساره و ئه‌ستێره سه‌ره‌تاییه‌کان ده‌بێت، به‌هۆی کێشکردن و چوونه‌وه‌یه‌کی ماده‌ده‌که‌یه‌وه. هه‌روه‌ها (وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا) واته تیشکی خۆری به‌دیارخستوه‌.

جیگای سه‌رنجه، وێرای ئه‌وه‌ی خۆر به‌رده‌وام هه‌لاتو و بریقه‌دار بێت له بۆشایی گه‌ردووندا، که‌چی شه‌وێکی زۆر تاریک له‌گه‌ردووندا بالاده‌سته که وه‌ک پۆشاکێک سه‌رجه‌م هه‌ساره و ئه‌ستێره‌کانی له هه‌موو به‌ش و لا‌کانیه‌وه داپۆشیوه، بۆیه به‌ته‌واوی وه‌ک کۆمه‌له خالێکی بریقه‌دار له‌سه‌ر با‌کگراوندێکی په‌شی تۆخ ده‌رده‌که‌ون.

په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموێت: ﴿وَجَعَلْنَا أَلِيلَ لَيْسًا﴾ النبا/ ۱۰.

تایبه‌تکردنی ئه‌و شه‌وه به‌رده‌وامه به‌وه‌ی پۆشاکێکه و داپۆشینه‌که‌ی وه‌ک سه‌رجه‌م هه‌ساره و ئه‌ستێره‌کانی تری گه‌ردوون زه‌ویش ده‌گرێته‌وه، به‌ وشه‌ی (لَكُمْ) له‌و ئایه‌ته‌دا دیاره که خوای گه‌وره ده‌فه‌رموێت: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ أَلِيلَ لَيْسًا﴾ الفرقان/ ۴۷. "ئیمام شه‌وه‌کانی" ده‌لێت: واته

تاریکییہ کہ یتان لە بەردە کەین و بە ھۆیە وە داتاندە پۆشین وە ک ئێ وە ی
بۆشاک داتاندە پۆشیت.

که واته نه و شه وه به تاریکيه زوره که یه وه به بوشایی که ردووندا
دریژده بیته وه تا کو هه موو ته نه که ردوونییه کان دابپوشیت، ته نانه ت
خوریش که سه چاوه ی پووناکییه له هه موو لاکانییه وه دایده پوشیت.
خوای مه زن ده فه رمویت: ﴿وَالشَّمْسُ وَضَحَهَا ۝۱ وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَّهَا ۝۲﴾ وَالنَّهَارُ إِذَا
جَلَّهَا ۝۳ وَاللَّيْلُ إِذَا يَفْسَسَهَا ۝۴﴾ الشمس ۱- ۴.

(يَعْنَاهَا) واته داپۆشين، ئه وهى كه فرمانه كه به پانه بردو هاتوه به لگه به له سه به رده وامى حال ته كه كه داپۆشینه... پاناوه كه ده گه پێته وه بۆ خۆر، واته شه وه ناسراوه كه به به رده وامى و تاريكه كهى خۆر داده پۆشیت. هه روه ها (وُحَّهْ) واته پووناكیه كهى (پووناكى خۆر). قورئانى پیرۆز پووناكى و تیشكدان ده به ستيته وه به خۆره وه (به وهى سه رچاوهى پووناكیه)، مانگيش پووناكى پوه وه زهوى پېچه وانه ده كاته وه. (جَلَّهَا) واته كه شفى كرد و پوونى كرده وه. مه به ست لیـره دا پووناكى ده رچوه لیـیه وه كه له پيش به رگه هه واوه نه بينراو بووه. به مشیوه به قورئانى پیرۆز فرمانى شاراوهى به رگه هه وا ده رده خات له ئاشكر كردن و ده رخستنى تیشكى خۆر كه له پيش به رگه هه وادا واته له بۆشایی ده ره وه دا، ده ركى پى ناكړیت. له بهر نه بوونى ده رخستن و پوونكر نه وه، سه ره پای بلا بوونه وهى رووناكیش له گه ردووندا، كه چى ته نها تاريكى بوونى هه به.

سەرھەپای چپاچیبایی دەقەکانی قورئانی پیرۆز که وهسفی دیاردە ی تاریکی بەربلاوی بۆشایی گەردوون دەکەن، ھەموویان جەخت لە وهسفیکی حەتەر دەکەنەو، ئێویش ئێوەیە ھەمیشە شەو پووناکی پۆژ دادەپۆشیت.

خوای په روه ردگار دهفه رمویت: ﴿يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ﴾ الرعد/۳، الاعراف/۵۴. پافه کارانی قورئان ده لّین: ماناکه ی ئه وه یه خوای گه وره شه وی داناو که تاریکیه، پۆژ داده پۆشیت، واته شه وی وهک به رگی پۆژ دروستکردووه که به تاریکیه که ی پووناکی پۆژ داده پۆشیت. کرداری (یغشی) واته داپۆشین. ده می پانه بردووه که ی به لگه یه له سه ر به رده وامیه تی و به هیزیش ده گه ینیت، به مانای زۆری و زیاده پۆیی که ئه میش به لگه یه له سه ر داپۆشینی ته وای به رگه هه وا به تاریکی شه و.

له زیاتر پوونکردنه وه ی وه سفی ئه م دیارده شاراو هیه ی تاریکی به ربلاو له گه ردووندا که خۆر و پۆژ و سه رجه م ئه ستیره و هه ساره کانی گرتووه ته وه، قورئانی پیروژ کرداری (تغشیه) واته داپۆشین، به بی تاییه تکردنی بۆ پۆژ، ده هینیت تا کو داپۆشینی شه وه که به تاریکیه زۆره که یه وه سه رجه م ئه ستیره و هه ساره و ته نه گه ردوونیه کان بگریته وه وهک دهفه رمویت: ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى﴾ اللیل/۱.

ئاژانسی بۆشایی ئه مریکی (ناسا) ده رفه ت به که سانی ئاسایی ده دات بۆ گه شتی بۆشایی ئاسمان، تا کو دیمه نی پر ئه فسوناوی و سه راسیمای ئاسمان ببینن، دیمه نی شه ویکی به رده اوم سه ره پای هه لاتن و بوونی تیشکی خۆر... قورئانی پیروژیش ده رفه تیکی ببه رامبه ر به هه موو مروقیکی سه رزه وی ده دات بۆ چیژوه رگرتن له و دیمه نه ئه فسوناوییه ی تاریکی گه ردوون له چه ند ساتیکدا و به بی مه ترسی و دوودلی گه شتی بۆشایی. ئه ویش ئه وه یه له پۆژدا و له گه ل هه لاتنی خۆردا چاوه کانی لیکنیت و دیمه نی سحرای تاریکی گه ردوون ببینیت. له م وه سفه جوان و دره وشاوه یه دا بۆ تاریکی گه ردوون قورئانی پیروژ پێشینه ی هیه له

هه‌والی توانایی گه‌شتی مڕۆڤ بۆ بۆشایی دهره‌وه، وه‌ك ده‌فه‌رمویت: ﴿وَلَوْ
فَنَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبَا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ﴾ (١٤) لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا
بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْخُورُونَ﴾ (الحجر/١٤-١٥، واته‌: (ئهو بی‌باوه‌پانه‌) ئه‌گه‌ر
ده‌روازه‌یه‌ی کمان له‌ ئاسمانه‌وه‌ بۆ بک‌ردنایه‌ته‌وه‌ تا پیایدا سه‌ریکه‌ون و تیپه‌ر
بین، ئه‌وه‌ ده‌یانوت: بی‌گومان چاوه‌ستمان لی‌کراوه‌، یاخود ئیمه‌ که‌سانیکی
جادوو لی‌کراوین!!

(سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا) واته‌ چاوه‌کانمان داخراوه‌، به‌ مانا نقوم بووه‌ و
داپۆشراوه‌، یاخود پێی لی‌گیراوه‌ و قه‌ده‌غه‌ کراوه‌ له‌ بینین، ئه‌و که‌سه‌ش
که‌ چاوه‌کانی لی‌کناییت جگه‌ له‌ تاریکی هه‌چی تر نابینیت.

جیی سه‌رسامیه‌ی قورئانی پیرۆز وه‌ها باس ده‌کات که‌ هه‌ستکردن به‌
چاوی‌کنان و (سکرت الأبصار) له‌ ئاکامی تاریکی له‌گه‌ڵ به‌رزبوونه‌وه‌ له‌سه‌ر
پیره‌وی لولپێچی (له‌ کاتی پۆژدا) ده‌بیت، تاكو دل‌نایای ئه‌وه‌ بدات دیمه‌نی
تاریکی له‌سه‌رو به‌رگه‌هه‌واوه‌یه‌. هه‌ر له‌ به‌رئه‌وه‌یه‌ کرداری (ظلوای) له‌ جیاتی
(باتوا) یان (أمسوا) به‌کاره‌یناوه‌، تاكو بی‌گه‌ینیت ئه‌و دیمه‌نه‌ وینه‌کراوه‌ی
قورئان پێشکه‌شی ده‌کات له‌ کاتی پۆژدایه‌، چونکه‌ سی‌یه‌ر ته‌نها له‌ پۆژدا
ده‌بیت.

به‌ر له‌ سه‌رده‌می گه‌شتی فه‌زا، مڕۆڤ هه‌یج بوونیکی له‌ بۆشایی ئاسماندا
نه‌بووه‌ و شوینی به‌رده‌وامی هه‌ر زه‌وی بووه‌، واته‌ له‌سه‌ر پووی زه‌وی و
له‌ ژیر پێوه‌ندیکی ته‌نکی به‌رگه‌هه‌وادا. به‌ دل‌نایایه‌وه‌ ئه‌م وه‌سفه‌
دره‌وشاوه‌ی قورئانی پیرۆز بۆ تاریکی گه‌ردوون گه‌واهین له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی
له‌ لایه‌ن خوای به‌دیته‌ره‌وه‌ دابه‌زیوه‌، که‌ سه‌رجه‌م نه‌یتییه‌کانی بوون
ده‌زانیت.

پێچانهوهی ئاسمان و زهوی

خوای گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ
لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ يُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَعَالِينَ﴾
الانبیاء/ ١٠٤، واته: پۆژێك دیت ئیمه ئاسمان ده‌پێچینه‌وه، وه‌كو چۆن
كتیبی كراوه داده‌خړیت و ده‌پێچړیته‌وه، هه‌روه‌ك چۆن له‌سه‌ره‌تاوه
دروستمان كرد وه‌ك ئه‌وكاته‌ی لێده‌كه‌ینه‌وه، ئه‌وه په‌یمان و به‌ئینی ئیمه‌یه
بێگومان ئیمه ئه‌و كار هه‌نجام ده‌دین.

ئهم ئایه‌ته پێرژه باس له‌ گرنگی بابته‌ی سه‌ره‌تای به‌دیھێنان و
کو‌تایهاتنی ده‌کات و ده‌یدات به‌ گو‌ی و ته‌سه‌وری م‌ر‌و‌ف‌دا كه‌ پ‌و‌ود‌او‌ی‌کی
به‌بایه‌خه بۆ بوونی م‌ر‌و‌ف و بوونی سه‌رجه‌م گه‌ردوون. لێره‌دا مه‌به‌ست له
سه‌ره‌تای ده‌ستپێکردنی بوون، سه‌ره‌تای ده‌ستپێکردنی گه‌ردوونه به
هه‌موو ئه‌و شتانه‌ی تێیدا، ئه‌وانه‌ی به‌چاوی ئاسایی ده‌بینرێن و ئه‌وانه‌ش
كه‌ ته‌نانه‌ت به‌ به‌تواناترین ته‌له‌سكۆب و مایك‌ر‌ۆسكۆبه‌كانیش نابینرێن و
ده‌گونجیت له‌ داها‌ت‌و‌وش‌دا نه‌بینرێن، هه‌روه‌ها ئه‌و شتانه‌ی به‌ زانستی
خۆمان ده‌یزانین و به‌ لۆژیک و حسابات پێی گه‌یش‌ت‌و‌ین و ئه‌وه‌ش كه‌ به
زانستیشمان نابزانین و نه‌تێیه‌كن له‌ نه‌تێیه‌كاني بوون و به‌دیھێنان.

ئه‌وه‌ش كه‌ له‌ ئایه‌ته پێرژه‌كه‌وه تێیده‌گه‌ین ئه‌وه‌یه: ئهم گه‌ردوونه
دوورییه‌كاني به‌ زیاتر له‌ (٢٠ ملیۆن سا‌لی پ‌و‌ونا‌کی) مه‌زنده‌ ده‌ک‌ر‌یت و

بارستاییه که شی به (۱۰) و له بهر ده میدا (۵۵) سفر کیلوگرام ده خه ملینریت، له بهر دهستی توانایی خوادا وهك په په کانی کتیبیکه له بهر ده خۆینه ره کهیدا. ئه م لیکچونه ی گهردون به په په کانی کتیبیک لیکچونیکی گه لیک جوان و ورده و پیویسته مروفه هلویتسه ی له سه ر بکات و بیر ی لیکاته وه.

له نایه ته پیرۆزه که وه چه ند خالیکمان بۆ ده رده که ویت:

یه که م: هه رچه ند گهردون فراوان بیت و ناوه روکه که ی زیادییت و کیشه که ی قورستر بیت، به لام هه رگیز له به دیهینه ره که ی یاخی نابیت، به لکو زۆر به ساده یی و ئاسانی ده پیچیتته وه، هه روهك چۆن خاوه ن په رتوکیك په په کانی په رتوکه که ده پیچیتته وه. خوا ی به توانا و خاوه ن ده سه لات له نایه تیکی تر دا جه خت له م راستیه ده کاته وه که ئه م کاره بۆ په روه ردا گار کاریکی زۆر ساده و ئاسانه، وهك ده فه رمویت: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَبُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ الروم/۲۷، واته: هه ر ئه و زاته له سه ره تا وه به دیهینه را وه کانی به دیهینه را وه، پاشان (به جوړیکی تر دروستیان ده کاته وه) بیگومان ئه و کاره له دروستکردنی سه ره تا لای ئاسانتره، نمونه ی به رزو وه سفی بلند هه ر شایسته ی ئه و زاته یه، له ئاسمانه کان و زه ویدا، به راستی زاتیکی زۆر به ده سه لات و دانایه.

دووه م: نایه ته که گهردون به په په ی ئاسویی ته خت ده چوینیت، ده گونجیت به راستیش گهردون ته خت بیت وهك دۆخیک له نیوان گهردونی داخراو و کراوه دا، ئه مه ش کاتیك چریی گهردون یه کسان ده بیت به چریی

مۆلەقە (تۆرک لێ زانا یانی گەردوون ئەم بۆچوونە پەسەند دەکەن)... بەهۆی زۆر گەورەیی و فراوانی قەبارەیی گەردوونەو (بەگوێرەیی ئێمەو) وەک پووتەختێک وەها یە (ئەگەر لە راستیدا بە وجۆرەش نەبێت)، هەر وەک چۆن لە سەرەتادا زەوی بە پوویەکی ئاسۆیی تەخت دادەنرا لە لایەن دانیشتوانەو، تاکو ئەو دۆزایەو کە زەوی گۆییە. بۆیە لێکچواندنی زەوی بە پەرەکانی تۆمارێک نزیکە لە واقعەو بەوێ ئێمەیی مڕۆف لە هەموو لایەکیەو گەردوون بە پوویەکی تەخت دەبینین، هەتاکو وادێتە بیرمان لە راستیدا گەردوون شیوەکی تەختە (زۆر دەگونجێت بەو شیوەیەش بێت) لە شیوەی تەختیی پەرەکانی پەرتوکیکدا .

سێیەم: ئایەتە کە بیری مڕۆف بەرەو کشانی گەردوون پاشان ھاتنەوێک و دارپمانی دەبات. وێکچواندنی پێچانەوێ گەردوون بە پێچانەوێ پەرەکانی پەرتوکیک وێکچواندنیکی ئیجگار جوان و بەرزترە لە هەر وەسفێک کە بۆ ئەو ھالەتە بکریت. بەشیوەیە کە تەنھا دەبێت ئەم وەسفە لە لایەن خواوەکی کاربەجی و داناو دەرجوویی کە بە دیھێنەری ئەم گەردوونە یە.

دوای کشان و فراوانبوونی گەردوون تا ئەم ھالەتەیی ئیستای (یان ئەوێ لە داھاتوودا پێیدەگات) خوای بە دیھێنەری ئەم گەردوونە (بە هەموو ئەوێ تییدیایە) دەبێچێتەو و دوای ئەو زۆر فراوانبوون و گەورەبوون دەیگێژێتەو بۆ دۆخی سەرەتای بە دیھێنانی، بەتەواوی وەک ئەوێ ئیستا فیلمێکی پێچەوانە بۆ کشانی گەردوون ببینیت، دەبینیت ئەستێرەکان لە لێکنزیکبوونەوێکی یەکیبەدان و گەلەستێرەکان دێنەوێک و قەبارەیان بچووک دەبێتەو.

بەگشتی گەردوون دەیه‌وێت بەرەو باری سەرەتای بگەڕێتەوە. پاشان ئایەتە کە دڵنایایی ئەو دەدات کە بەمشێوەیە گەردوون دەستیپێکرد و بەمشێوەیەش کۆتایی دێت بۆ ئەو وێنەیە لە سەرەتایە هەیبوو.

﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾

ئەمە بریارێکی بەدیھێنەرە پێش دروستبوونی گەردوون، پۆتیک لە پۆژان گەردوون دەگێڕێتەوە بۆ شیوەی سەرەتای، بۆ خالێک کە چڕی و پلەی گەرمیەکی ناکۆتای هەیه یان بۆ شیوەیەکی تر کە تەنھا لەزانستی خوانیدا هەیه.

کرداری کشانی گەردوون و دارپمانی لەسەر خۆی، ئەو دارپمانە زۆر مەزنە دەگێڕێتەوە خالی سەرەتای بەدیھێنان، نزیکترین پاقەیه زانست لەئێستادا دەتوانێت پێشکەشی بکات سەبارەت بە پێچانەوێ گەردوون یان پێچانەوێ ئاسمان وەک شیوەی سەرەتای بەدیھێنان.

لێرەدا چەند خالێک هەن پێویستە لەبەر چاوی بگیرین:

١. دەستەواژەی زانستی یان مۆوی بۆ کرداری کشان و فراوانبوونی گەردوون کە دارپمانێکی زۆر گەورە بەدوایدا دێت، پێچەوانەکەرەوێ ئەو وێنانەن کە مۆف دەیبینێت یان وێنای دەکات بۆ ئەم پووداوێ لە هێزو توندی و مەزنیدا لەسەر وزە و توانایەوێتی، بەلکو لەسەر خەیاڵی مۆفیشەوێ بۆ وەسفێ کۆتایی گەردوون و ئەوێ تییدایە (مۆف وەک بەدیھێنراویک لەسەر ئەم هەسارە، هەسارە زەوی کە یەکیکە لە هەسارە پاشکۆکانی خۆر و خۆریش یەکیکە لەو چەندین بلیۆن ئەستێرەیی گەلەستێرە پێکدێن و بلیۆنەها گەلەستێرەش گەردوون پێکدێن).

له لایه کی دیکه وه له دهسته واژه قورئانییه که دا بۆ پێچانه وهی ئاسمان
یان گەردوون هێمنیه ک دهیینین، ئەمەش توانا و دەسه لاتی خوای
به دیهینهری مه زن ده نوێتیت که ئەم وتهیه ی فهرموو، کۆتاییه پێنان
به هه موو گەردوون به لای به دیهینهر وه کارێکی زۆر سانایه و ئاسانه تره
له وهی ئێمه هه موو پۆژیک ئەنجامی ده دهین، ئەویش پێچانه وهی چه ند
په په ی په رتوکیکه، واته پێچانه وهی گەردوون هه ی قورسییه کی تیدا نییه
بۆ خوای به دیهینهر، هه روه ک چۆن پێچانه وهی په په کانی په رتوکیک بۆ
ئێمه ی مڕۆه کارێکی گرا نییه .

۲. ئەگەر کۆتاییه اتنی گەردوون به پێی رافه زانستییه که به کشان و
پاشان هاتنه وه یه ک و دارمانی، یارمه تیمان بدات له تیگه یشتنی ئایه ته
په رۆزه که و له رافه ی پێچانه وهی ئاسماندا و گێرانه وهی گەردوون بۆ
شیوازی سه ره تای به دیهینان، ئەوا زیاد له وه ورده کاری تری تیدا
ده بینریت، چونکه ئەمه تاکه رافه نابیت بۆ ئایه ته که و پێچانه وهی خوایی
بۆ گەردوون ده گونجیت به شیوه ی کشان و دارمان بیت و ده شگونجیت
به هه ر شیوه یه کی تر بیت که له داهاتوودا بیزانین یاخود هه ر نه یزانین.

به هه مان شیوه ئەو کاته ی کرداری پێچانه وه که ده یخایه نیت هه مان ئەو
کاته بیت که کرداری کشان و دارمانه که خایاندوویه تی و هه مان ئەو کاته
بیت که کرداری فراوانبوون و کشان خایاندوویه تی، واته ده ووبه ری
(۱۵ ملیۆن سال)، ده گونجیت له و کاته ش زیاتر یان کورتتر یاخود له
چاو تروکاندنیکدا په و ببات.

خوای گه وره ده فه رمویت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ
وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾

الزمر/ ۶۸، واتە: (پۆژێك دیت ئیتر برپاری خوایی دەبێت ئەنجام بدریت، بەكۆتاییهێنان بە ژیانی دنیا و بەرپاكردنی پۆژی قیامەت) ئیتر فوو دەكړیت بە (صور) دا و هەركەس لە ئاسمانەكان و زەویدا مابێت دەستبەجی دەمریت، مەگەر كەسێك خوا ویستی نەبێت، لەوهدوا فوویەکی تری پێدا دەكړیتەو (هەر هەموو خەلكی) هەستانووە سەرپێ و چاو دەگێن (بە سەرسامییەو) تەماشای یەكتر و دەورووبەر دەكەن.

بۆیە گەردوون (دەكړیت ناوینریت بۆشایی و كات) دوو بەدییهێنارون لە بەدییهێنراوەكانی خوا و هیچیان سەرپێچی ناكەن لە بەجیهێنانی مەراسیمی گۆپراپەڵی و وەلائی تەواو بۆ بەدییهێنەرەكەیان، ئەو خوایە ئاسمانەكانی بەدییهێناوە و بەتوانایە لە گێرانەوێ بەدییهێنەرەكەیان یان بەدییهێنانی نمونەئە ئەوانە بەهەمان شیواز یان شیوازیکی جیاواز، لەهەمانكاتدا یان لەهەر كاتیکی تردا.

خوای گەورە دەفەرمویت: ﴿أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَدِيرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ﴾ یس/ ۸۱، واتە: ئایا ئەو كەسە ئاسمانەكان و زەوی دروستكردووە ناتوانیت دووبارە دروستیان بكاتەو؟! بەڵێ (زۆرچاك) دەتوانیت و ئەو لە دروستكردن و داهێناندا زۆر بەتوانا و زانایە.

هه ساره کانی کۆمه لهی خۆر پیشبینی ده کړیت (۱۱) بن نه ک (۹)

خوای گه وره ده فەرمویت: ﴿إِذْ قَالَ يُسُفُّ لَأَيِّهِ يَتَأْتِ بِإِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ یوسف/ ۴، واتە: کاتیک یوسف بە باوکی وت: باوکی بە پڕێزم! من لە خەمدا یازدە هه ساره و خۆر و مانگم بینی کړنوшіان بۆ ده بردم.

تانیستا زانا یان نۆ هه ساره له هه ساره کانی کۆمه لهی خۆریان دۆزیوه ته وه (نه گه رچی پا وه هاش هیه که هه شتن) ، پێده چیت له داهاتووشدا دوو (یان سێ) هه ساره ی تر، وه ک سه لماندنێ خه وه که ی یوسف، بدۆزنه وه.

له پۆژانی دابه زینی قورئاندا پینچ هه ساره ناسرابوون. دوا ی داهیتانی بنکه کانی تیروانیینی گەردوونی ژماره ی هه ساره کان گه یشتنه نۆ هه ساره. هاوسهنگی گەردوونی له که مالدایه، هه ریۆیه بهر له دۆزینه وه یان پیشبینی هه بوونی هه ریه که له هه ساره کانی نیبتۆن و بلۆتۆ کرابوون، واته له پڕگای ئەژمارکردنه گەردوونییه کانه وه سه ره تا دۆزرانه وه و له پاشانیش به هۆی تیروانیینه وه، بینران و ئاشکرا کران.

شایانی ئاماژە پێدانه ئەژمارکردنی کۆمپیوتەری گەردوونزانی نوێوە بوونی هەسارەیهکی لە دواى پلۆتۆوە دۆزیوەتەوێه که تا هەنووکە نەببینراوە، ئەو هەسارەیه ناوئراوە (بروسوبینا) و دەووبەری (۱۰ ملیار کیلۆمەتر) لەخۆرەوێه دوورە.

هەرۆهە زانایان پێشبینی بوونی هەسارەیهکی تریشیان لەنیوان خۆر و عەتاردا کردووە و ناویانناوە (فولکانو) که ئەویش تانیستا نەببینراوە. ئەگەر بوونی ئەم دوو هەسارەیهش بەتەواوی سەلمیتر، ئەوا ژمارەى هەسارەکانی کۆمەلەى خۆر دەبێتە (۱۱) نەك (۹).

خۆرو مانگ به حسابی ورد دروستکراون

خوای گه و ره ده فه رمویت: ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾ الرحمن/٥، واته:
خۆرو مانگیشی به حسابیکی ورد دروستکردوون و دایناون
له خولگه کانیاندا و له سوپانه وه دان.

ئه م ئایه ته ئاماژه به سالی خۆری و سالی مانگی نادات، وهك هه نديك
كه س گومان ده به ن، به لكو ئيعجازيكي گه و ره پاڤه ده كات كه زانستی نوێ
ئاشکرایکرد، ئه ویش ئه وه یه خۆرو مانگ له پوووه کانی گه رمی و قه باره و
دوو رییه وه سیستمیکی ورد و حساب بۆکراویان هه یه.

گه ر خۆرو كه ميك گه و ره تر بێت یان نزیکتر بپوووه له زهوی ئه و
گرپ ده گرین. خۆئه گه ر كه ميك بچو کپوووه یا خود له زهوی دوور كه و ته وه،
ئه و کاته ده بیه ستین. به هه مان شیوه مانگیش گه ر كه ميك گه و ره تربوو یان
نزیک بپوووه، به هۆی هه لکشانی ده ریاهه نقومی ئاو ده بین، خۆئه گه ر
كه ميك بچو ک بێته وه یا خود له زهوی دوورتر بکه و یته وه، ده ریاکان نامینن.

حهوت ئاسمانی چین چین

خوای په روهر دگار ده فه رمویت: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي يَدِيَهِ الْمَلَكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (۱) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (۲) الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَوتٍ فَأَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (۳) ثُمَّ أَرْجِعِ الْبَصَرَ كَرَيْنٍ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿الملك/ ۱-۴﴾.

ئیمه لیږده دا له سهر نه و به شه ی ټایه ته که ده وه سستین که ده فه رمویت:

﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا﴾ واته: نه و زاته ئاسمانه کانی به ههوت چین دروستکردووه.

زانایانی که ردوون ده لئین: چینی یه که م چینی هه وای ژیره وه یه که مروؤ و زینده وه رانی تیدا ده ژی، له بالنده و ئاژه لان و درهخت و پووه که کان. نه م چینش دیسانه وه له چهند چینیک تر پیکهاتووه، له دؤخیکه وه بؤ دؤخیک تر و له جیگایه که وه بؤ جیگایه کی تر ده گوږیت، له دؤخی که رمیه وه بؤ دؤخی سارد و بؤ دؤخی هه وره کان، بؤ حاله تی باران، زیان، نه و په ستان به رزی و نزمییانه ی که ش که له جیگایه که وه بؤ جیگایه کی تر ده گوږیزینه وه و هه ر ئه و گواستنه وه یه ش بنه مای پیش بینیه کانی ناووه وایه.

چىنى دووھم چىنى گەردە گازىيە كېرىتتەيەكانە، ئەم گەردانە كردارى دابارىنى باران ئاسان دەكەن، گەر ئەم چىنە نەبوايە باران نەدەبارى و ژيانىش لەسەر پووى زەوى نەدەبوو.

لەم چىنەى دووھمدا چىنى ئۆزۆن ھەيە كە برىتتەيە لە بەرگىك و لە ئۆكسجىنى سىانى پىكدىت و تىشكى سەرووھەنشەيى كوشندە دەمژىت. لە تىشكى ھاتوو لە خۆرەو تىشكى سەرووھەنشەيى ھەيە چىنى ئۆزۆن دەمژىت و پى پىنادات تىپەربىت تەنھا بەبرىكى زۆركەم نەبىت. جىى باسە ئەو بىرە كەمەى تىشكى سەرووھەنشەيى كە چىنى ئۆزۆن پى بەتىپەپوونى دەدات ھەندىك لە مىكرۆبى زىانبەخشى زىندەوھەران دەكوژىت، بۆيە بەركەوتن بە تىشكى خۆر بەسوودە و پاكرەكەرەوھەيە.

چىنى سىيەم وىكچوى كورەيەكى ئەتۆمى كلىپەسەندووە. گەر ئەم چىنەش نەبىت بەردە گەردوونىيەكان و ھەسارۆكە بەربووەوھەكان ھەموو شتىكى سەرزەوى خاپور و ويران دەكەن، بەلام ئەم چىنە ھەموو شتىك دەتوئىتەوھە لە نەيزەك و كانزا و ھەسارۆكە و بەردەكان. دواجار بەھوى ھىزى كىشكرەنى زەويىيەوھە دەگەنە زەوى (دواى سوتانىان لەو چىنەدا)، بەلام دواى ئەوھى بوونەتە وردە تەپوتۆزى ئەوتۆ تەنھا بە وردبىن دەبىنرەن.

چىنى چوارەمى چىنەكانى بەرگەھەوا چىنى (ئايۆنۆسفىر) ھە واتە چىنى ئايۆنكار. ئەم چىنە ئايۆنكارە بەركەوتەى تىشكى خۆر دەبىت بە تىشكى سەرووھەنشەيشەوھە كە كاردەكاتە سەرتىكشكاندى گەردىلەكانى گازى ئۆكسجىن و نايتروجىن، بەوھەش يەككە لە ئەلىكترۆنەكان وندەكات و دەبىتە ئايۆن، واتە بارگاوى دەبىت. ئەو گەردىلانە پىياندەوترىت ئايۆنى بارگاوى.

ئەم ئایۆنانە کاری ملیۆنان ئاویڤنە ی کەش دەکەن، هەڵدەستن بە پیچەوانەکردنەو (دانه‌وه) ی شەپۆلە بیته‌له‌کان لە زەوییه‌وه و بە دەوری زەویدا پەخشی دەکەن. هەر ئەم ڕێگە یەش بە کاردیٲ بۆ ناردنی پەیا مە بیته‌له‌کان لە کیشوهری که‌وه بۆ کیشوهری که‌ی تر، هەروەها بە هەموو جیهان و بە هەموو ئاراسته‌کاندا.

چینی پیڤجەم لە هەزار کیلۆمه‌تره‌وه درێژده‌بیته‌وه تا کو شەست و پیڤج هەزار کیلۆمه‌تر. لەم چینه‌دا بە پله‌به‌ندی هەوای تیڤا که‌م ده‌بیته‌وه، تا کو ئیتر نامیٲیٲ. ئەستوری چینی هەوای ده‌وری زه‌وی زیاتره‌ له (٦٥هەزار کیلۆمه‌تر) و زیاتر.

بەرگه‌هه‌وا بەر به‌ستی که‌ی راسته‌قینه‌یه، له‌ راستیدا چریبه‌که‌ی که‌مه، به‌لام زۆر ئەستوره، تیشک ڕاده‌گریٲ و شو به‌کان ده‌سوتیٲیٲ. ژیا نمان له‌ مه‌ترسی ده‌پاریزیٲ، چونکه‌ جگه‌ له‌ سوود به‌خشه‌کان ڕی به‌ تیپه‌پوونی هیه‌چ شتی که‌ی زیانبه‌خش به‌ نیویدا نادات.

ئەمه‌ی باسکرا یه‌کی که‌ له‌ لی که‌دانه‌وه‌کانی هه‌وت چینه‌که‌ی ئاسمان...

پێنمووی به هۆی ئەستێره کانه وهیه نهك هه ساره کان

له و کاته دا که زانستی ئەزمونکاری جیایی ناکات له نێوان پووناکی و نووردا، قورئانی پیرۆز وه سفی خۆر دهکات به وهی پووناکییه خشه و مانگیش نووریه خشه. په روهردگار دهفه رمویت: ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا﴾ یونس/ ۵.

پووناکی (ضوء) راسته وخۆ له و ته نه وه ده رده چیت که خۆی پووناکیی دروست دهکات، کاتیک ئەو پووناکییه ش ده که ویته سه ر ته نیکی تاریک نوور ده که ی ده داته وه.

په روهردگار دهفه رمویت: ﴿وَعَلَّمَنَّا وَابْنَجِمْ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ النحل/ ۱۶، واته: و نیشانە ی زۆر و زه به ندی له زه ویدا دا بین کردوه و به هۆی ئەستێره کانه وه خه لکی پێی خۆیان ده ربیه ن.

یان دهفه رمویت: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ﴾ الانعام/ ۹۷، واته: هه ر ئەو زاته، ئەستێره ی بۆ فه راهه م هێناو تا ببیته هۆی پێنمویتان له ناو تاریکیه کانی سه ر پووکاری و شکانی و ده ریاکاندا.

قورئانی پیرۆز ئاماژەى بەو دەاوە کە پێنمویی لە تاریکییەکاندا بەهۆی ئەستێرەکانەوێه نەک هەسارەکان، لەگەڵ ئەوەشدا هەسارەکانیش نوور و پۆشنایان وەک ئەستێرەکان دەگاتە زەوی.

زانستی نوێ سەلماندوویەتی ئەستێرەکان سەرچاوەی پووناکی بنەپەتین لە ئاسماندا، چونکە ئەوانە تەنی ئاسمانی کۆپەسەندوون و پلەى گەرمییان دەگاتە ملیۆنان پلەى سەدی، لەبەرئەوە پووناکی لە خودی خۆیەو بەرھەم دێنێت و بەرەو دەرەو دەریدەکات و بەوەش گۆی زەوی پووناک دەکاتەو.

بەلام پۆشنایی (پووناکی) هەسارەکان بنەپەتیی نین، بەلکو نوور و پۆشنایی لە ئەستێرەکانەو وەرەگرن و بەرەو زەوی دەیدەنەو، ئەوەش لەبەرئەوەی هەسارەکان تەنی ئاسمانی ساردن و ئاگریان لەنیودا نییە و ناتوانن لە خودی خۆیانەو پووناکی پەخش بکەن.

لێرەدا تێبینی دەکریت کە قورئانی پیرۆز هەسارەکانی ناوئەبردوو بەوێ هۆکاری پێنمونی بن لە تاریکییەکاندا، بەلکو تاییبەتی کردوو تەنها بە ئەستێرەکانەو، ئەوەش لای مەرۆف بەر لە ۱۴ سەدە بەدۆنیایەو نەزانراوو.

کۆتایی مانگ له رۆژی دوایدا

په روهردگار ده فهرمویت: ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ۖ (٧) وَخَسَفَ الْقَمَرُ ۖ (٨) وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾ القیامه/ ٧-٩، واته: کاتیك دیت، چاو ئه بلاق ده بیئت، مانگیش ده گیریت و تاریك ده بیئت، خۆر و مانگ کۆده کرینه وه.

له بهرئه وهی خۆر به بهرده وامی بارستاییه که ی که مده کات، هه ربویه ده بیئت زه ویش به شیک له بارستاییه که ی ون بکات له پیناو مانه وهی دووری نیوانیندا به جیگیری، له بهرئه وه زه ویش ملیونان تۆن له گاز و تۆز و نده کات.

به وهی زهوی به بهرده وامی بارستاییه که ی که م ده کات بۆ پارێزگاریکردن له دووری جیگیری له گهڵ خۆردا، هه ربویه ده بیئت مانگیش بۆ پاراستنی دووری نیوان خۆی و زهوی بارستاییه که ی که م بکات، به لام ئه مه پوونادات، مانای ئه مه ش وایه دووری نیوان زهوی و مانگ جیگیر و چه سپاو نابیئت، به دروستی هه ر ئه وه ش پووده دات. تویژینه وه گهردوونییه کان سه لماندویانه مانگ بهرده اوم له زهوی دوورده که ویتته وه.

زانایان پاقه ی هۆکاره کانی ئه م دیارده یه یان کردووه به وهی خیرایی سوپانه وهی به دهوری ته وه ره کهیدا به پله بهندی که مده کات به هۆی (با) و کرداری هه لکشان و داکشان، ئه وه ش ده بیئت هۆی زیادبوونیکی زۆر

له خێرای سۆپانهوهی مانگ به دهووری تهوه ره کهیدا و ئهو زیادهوونی خێراییهش هۆکاری دوورکهوتنهوهیهتی له زهوی.

زانایانی فهلهك دهلێن: مانگ که دووری (۳۸۵ههزار کیلۆمهتر) له زهوییهوه دووره، ههموو سائیک (۲ سانتیمهتر) به بهردهوامی دوورتر دهکهوێتهوه.

ئهم دوورکهوتنهوه بهردهوامه له داها توویهکی دووردا مانگ دهخاته بواری کێشکردنی خۆرهوه، له دوايشدا ئهوه دهبیتههۆی تهقینهوهی مانگ لهسه رپووی خۆر. ئهم زانیارییه زانستییه بهتهواوی لهگهڵ ئایهتهکهدا دێتهوه که دهفهرمویت: ﴿وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾ القيامة/۹.

له ئایهتی ﴿وَحَسَفَ الْقَمَرُ﴾ یشدا، (خسف) به مانای ونبوون دیت، واته نهمانی پووناکی. تێبینی دهکهین ﴿وَحَسَفَ الْقَمَرُ﴾ پێش ﴿وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾ دیت له ئایهته پێرۆزهکهدا، واته ونبوونی پۆشنایی مانگ پێش کۆبوونهوهی لهگهڵ خۆردا پوودهات.

ئهمهش یهکیکی تره له ئیعجازه گەردوونیهکانی قورئانی پێرۆز. زانایان دهلێن: لهکاتی دوورکهوتنهوهی له زهوی، مانگ به پلهبهندی پووناکیدانهوه له پووهکهیهوه کهمههکات تاکو بهتهواوی دیارنامینێت و وندهبیته، ئهوهش مانای (خسوف القمر) دهگهیهنیت.

مردنی ئەستیرە

زاراوەی ئەستیرە بە تەنکی گەردوونی پرشنگداری گۆبی دەوتریت کە بەردەوام کارلێکی ناوکە یە کبوونی تیدا پووبدات، ئەویش بە یە کگرتنی ئەتۆمە سوکەکانی گازی هایدروجین، کە ئەم گازە پیکهاتە ی ئەستیرەکانە. لە ئەنجامی ئەم کارلێکەدا گەرمی و پووناکی و تیشکەکانی تر پەیدادەبن و هایدروجینیش بۆ هیلۆم دەگۆرێت.

بۆنموونە خۆر پلە ی گەرمی چەقەکە ی (۱۵ ملیۆن پلە ی سەدی) یە. زانایان پێیان وایە خۆرەکە ی خۆمان برێکی زۆر هایدروجینی هە یە. هەروەها خۆر لە هەر چرکە یە کدا (۶۱۶ ملیۆن تۆن) هایدروجین دەکات بە (۶۱۲ ملیۆن تۆن) هیلۆم، بەمەش (۴ ملیۆن تۆن) کەمدەکات کە دەبێتە وزە بەشیوە ی گەرمی و پووناکی و تیشکەکانی تر.

بەم شیوە یە بری (۵۳,۲۲۲,۴۰۰,۰۰۰,۰۰۰ تۆن) هایدروجین سوتەمەنی پۆژێکی خۆرە، هەروەها لە هەر مەترێکی چوارگۆشە ی خۆردا نزیکە ی (۶۴ ملیۆن وات) وزە دەنێرێتە دەرەو. کەواتە خۆر بەردەوام لە کەمبووندا یە و پۆژێک دێت دەکوژێتەو و دەبێتە تەنکی ئاسمانی وە کونی پەش یان نیوترۆنە ئەستیرە، یان گرگنی سپی.

ئەستیرە بە قۆناغەکانی ژيانی خۆیدا تێپەردەبێت، لە سەرەتای دروستبوونیەو لە تەمگەلەو، پاشان لەو پەری گەنجیدا کە کارلێکەکانی

بەردەوامە و برێکی زۆر ھایدروجینی ھەیە و لە کۆتاییشدا پاش نەمانی ھایدروجینەکەی و گۆرانی بۆ تەنێکی ئاسمانی تر کە سیفەتی ئەستێرەی تێدا نییە. ئەستێرەکان لەم قۆناغەدا دەگۆڕێن بۆ زەبەلاحی سوور یان نیوترۆنە ئەستێرە یان گرگنی سپی یاخود کونی پەش... خوای گەورە دەفەر مویت: ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۝ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝ التَّكْوِيرُ ۱/۲-،

دیارە کوژانەوێ خۆر واتای نەمانی کارلێکی ناو کە یەکیبۆنەکانیەتی کە ئەوکاتە هیچ پووناکییەک نادات، ھەر ھە پەروەردگار دەفەر مویت: ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ۝ النجم ۱/۱، واتە: سویند بە ئەستێرە کاتی ک دەمریت.

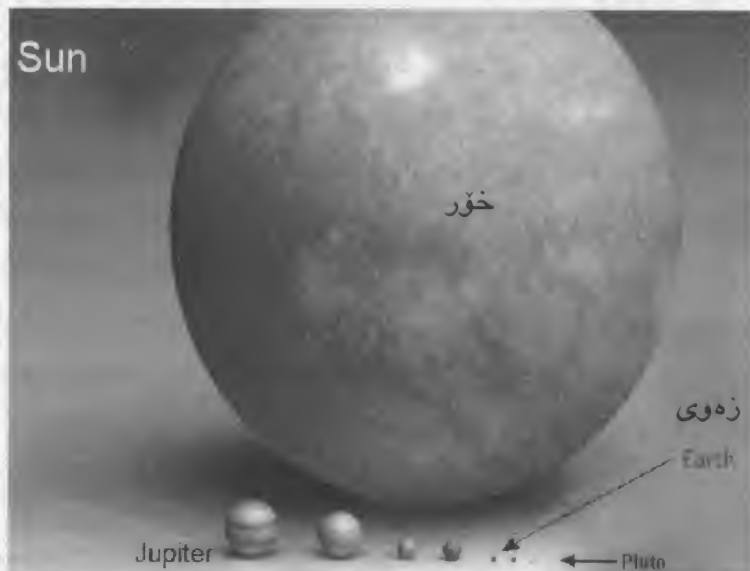
خۆرگە و رەترە لە مانگ

خوای گە و رە دە فەرمویت: ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي
فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ٧٦ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا
أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ٧٧ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ
بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يُقَوْمُ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
﴿٧٨﴾ إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلذِّى فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ خَنِيفًا وَمَا أَنَا

مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿الأنعام/ ٧٥-٧٩، واتە: بەو شیوەیەش دەسەلاتی
تۆکمەمان لە ئاسمانەکان و زەویدا نیشانی ئیبراهیم دەدەین بۆ ئەوەی
بەلگە بە دەست بێت و لە پیزی دلتیاکاندا بێت، ئینجا کاتێک شوو بەلێ کیشا
بە سەر ئیبراهیمدا ئەستێرەیهکی (گەشی گە و رە) ببینی، بۆیە وتی: ئاگادار
بن وادابنێن ئەمەیان پەرەردگارم، کاتێک ئەستێرەکه ی لێ ئاوابوو وتی:
من شتی لە بەرچاو ونبووم خۆشناوێت و نایە رستم. ئینجا کاتێک مانگی
ببینی هەلەات، وتی: ئاگادار بن، وادابنێن ئەمەیان پەرەردگارم، کاتێک
ئەویش ئاوابوو وتی: سوێند بەخوا ئەگەر پەرەردگارم هیدایەتی نەدامایە،
ئەو بە یگومان لە پیزی دەستە ی گومراکاندا دەبووم. ئینجا کاتێک خۆری
ببینی هەلەات، وتی: ئاگادار بن، وادابنێن ئەمەیان پەرەردگارم، ئەمە

گەرەتريشه کاتيک ئەویش ئاوابوو وتی : ئەي خەلگينه، ئەي خزمينه، بەپاستی من بەریم لەو شتانهی ئیوه کردوتانه بە ھاوێ و ھاوبەش بۆ (پەرورەدگار). بەپاستی من پووی خۆم و دڵم لە پەرستندا کردووێتە ئەو زاتەي ئاسمانەکان و زەوی فەراھەمەیناوە، لەکاتی کدا پووم لە هیچ شتیکی تر ناکەم، بە دلائارامی تەواویشەو (دەلیم کە): هەرگیز من لەپیزی ھاوێلگیراندا نیم بۆ پەرورەدگار.

ئێبراهیم پیغەمبەر (سەلامی خۆی لیبت) چاوە ئاسماندا دەگیرێت بەو نیازەي بەدیھێنەری بدۆزیتەو کە گەرەترە لە هەموو شتیک. بۆیە لە

تێرماندا بە پلەبەندی لە بچوکەو تا پایەبەرەزەکان دەچیت، بە هەسارەي رۆشن دەستپێدەکات کە بەبچوکی دەیبینیت و پاشان ئاور بۆ مانگی درەوشاوە دەداتەو لە چواردە شەویدا کە پووناکییەکەي ئاسمانی پەر کردبوو، بەلام زۆری نەبرد ئەویش ونبوو، لەدوایدا دیدو هزری بەرەو خۆر

ئارپاستە دەكات، بە گەورەتر لە ھەسارە و مانگیش دەبیینیت... ئەمە
سەبارەت بە ئیبراھیم (سەلامی خوای لیبیّت) و پلەبەندی بیرکردنەوہی
مرۆییانە، بەلام ئایەتە پیروژەکە ئاماژە بە خۆر دەدات بە دەستەواژە
(أکبر) و ئەو دەرپرینە ی بۆ مانگ بەکارنەھیناوە گەرچی پەپکە دیارەکەشی
کەمێک گەورەترە لە پەپکە ی خۆر، زۆریش لە ھەسارەکان گەورەتر
دەردەکەوێت. خوای زانا و دانا و دابەزینەری قورئان فێرمان دەکات خۆر
لە مانگ و ھەموو ھەسارەکانی کۆمەلەی خۆر گەورەترە.

زانستی نوێ سەلماندویەتی مانگ زۆر لە خۆر بچوکتەرە، تیرەکە ی (۴۳۶
جار) لە تیرە ی خۆر بچوکتەرە و (۳۲۳ ھزار جار) لە ھەسارە ی زەوی
بچوکتەرە.

خۆر دەجولئیت و مه له دهکات

خوای گه‌وره ده‌فه‌رموئیت: ﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ أَسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدِيرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ﴾ (الرعد/۲، واته: خوا ئه و زاته به که به‌چاوی خۆتان ده‌ییبینن چۆن ئاسمانه‌کانی به‌بێ کۆله‌که و ستوون به‌رزکردووه‌ته‌وه و پایگرتووه، له‌وه‌ودوا چووه سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانپه‌روایی به‌و شیوه‌یه‌ی که لایه‌ق به‌خۆیه‌تی، خۆر و مانگیشی پامه‌یناوه، هه‌ریه‌که‌یان له‌چه‌رخ و خولی خۆیاندا بپوچان تا ماوه‌یه‌کی دیاریکراو ده‌سوپێنه‌وه، هه‌ر ئه‌و زاته کاروباری جیهان هه‌ر مه‌مووی به‌پێده‌کات و پێکده‌خات، هه‌روه‌ها ئایه‌ته‌کانی قورئان به‌وردی و دووردریژی ده‌خاته به‌رچاو بۆئه‌وه‌ی دنیابن له‌به‌خزمه‌ت گه‌یشتن و ئاماده‌بوونی به‌رده‌م دادگای په‌روه‌ردگارتان (بۆ لیپرسینه‌وه).

یان ده‌فه‌رموئیت: ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ (یس/۳۸، واته: خۆریش له‌گه‌ردش و سوپانه‌وه‌ی خۆیدا به‌رده‌وامه و به‌ره‌و سه‌ره‌وت ده‌چێت، یاخود به‌ده‌وری چه‌قی خۆیدا ده‌سوپێته‌وه، بپگومان ئه‌وه توانای زاتیکی بالاده‌ست و زانا ده‌رده‌خات. پافه‌کارانی قورئان (وه‌ک پازی و طه‌بری و قرطبی) له‌ ئایه‌ته‌کانی قورئانه‌وه ئه‌و پاستیه‌یان هه‌له‌ینجاوه که خۆریش وه‌ک زه‌وی و

هەسارەکانی تر لە باری جولە و مەلە ی بەردەوامدا، لە خولگە ی تایبەت بەخۆیدا.

چینی و یابانییەکان توانیان پیشبینی خۆرگیران و مانگیان بکەن و لەپاشان گرنگیدان بە زانستی گەردوونناسی لە سەردەمی یۆناندا زیاتر بوو... تالیس و بەتلیمۆس و ئەرسەتۆ و تیان زەوی جیگیر و چەسپاو و بێ جولە، زەوی چەقی گەردوونە و خۆر و هەموو هەسارەکان لە خولگە یەکی گۆیی داخراودا بەدەوریدا دەسوڕێنەوێ. لە سەرەتای سەدە ی سییەمی پیش زایندا "ئەریستادکۆس" تیۆریکی تری هێنا و وتی زەوی بە دەوری خۆدا دەسوڕێتەو، بەلام وایدانا خۆر جیگیر و بێ جولە یە.

خەڵکی ئەم تیۆرییان پەتکردەوێ و بانگەشەکارانی تیۆرەکیان بە گومرا و سەرلێشێواو دانا و توندترین سزایان دەدان... مەسەلەکە هەرۆک خۆی مایەوێ تا کۆتایی چاخی ناوەراست (لەسالی ۱۵۴۳)، کاتیک زانای پۆلەندی "کۆپەرنیکۆس" کتیبەکی خۆی لەبارە ی گەردوون و هەسارەکانەوێ بڵاوکردەو، لە کتیبەکیدا بیردۆزی سوپانەوێ زەوی بە دەوری خۆدا جیگیرکرد، بەلام دیسانەوێ ئەمیش خۆری بە وەستاو دانا.

لەپاشان و لەدوای داھێنانی تەلەسکۆب ئەم تیۆریە بوو پاستییەکی زانستی و وردەوردە زانایان مەیلیان بەرەو ئەو ھەرزە پۆیششت تاکو زانای گەردوونناسی ئیتالی "گالیلۆ" توانی بگاتە ئەم پاستییە، بەھۆی چاودێری و تەماشاکردنی بەردەوامی جولە ی ئەستێرە و هەسارەکان (لە سەدە ی حەفدەدا).

لە ھەمان سەدەدا زانای گەردوونناسی ئەلمانی "کیپلەر" گەیشتە ئەو پاستییە ی هەسارەکان تەنھا بە دەوری زەویدا ناسوڕێنەو، بەلگۆ لە خولگە ی تایبەتی ھێلکە یی (أهليلجی) دا بە دەوری خۆدا (سەنتەر) دەسوڕێنەو.

زانای ئینگلیزی "پىچارد کارینگتون" له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی نۆزده‌دا
 ئاشکرایکرد خۆر به‌ده‌وری خۆیدا ده‌سوپێته‌وه به‌ ماوه‌ی (۲۸ پۆڤ و ۶
 کاتریمێر و ۴۳ خوله‌ك)، ئه‌وه‌ش له‌ پێی شوێنکه‌وتنی خۆره‌به‌له‌ (البقع
 الشمسية) که له‌ خۆردا دۆزرایه‌وه.

"کیپله‌ر" ئاشکرایکرد خۆر و هه‌ساره‌کانی له‌ خولگه‌ی تایبه‌تیاندا
 مه‌له‌ده‌که‌ن به‌ پێی پزیمیککی نۆر و د نایاب که "پىچارد کارینگتون"
 دۆزییه‌وه (خۆر به‌ده‌وری خۆیدا ده‌سوپێته‌وه).

له‌ ئینسایکلۆپیدیای ئەمریکیدا هاتوه‌: خۆر به‌خیرایی (۲۲۰ ملیۆن
 کیلۆمه‌تر له‌ چرکه‌یه‌کدا) به‌ده‌وری چه‌قی گه‌له‌ستێره‌ی پێی کاکێشاندا
 ده‌سوپێته‌وه، هه‌روه‌ها هه‌ساره‌ گه‌ پۆکه‌کانیش له‌ گه‌لیدا مه‌له‌ده‌که‌ن که هه‌ر
 سوپنکی ته‌واو به‌ده‌وری گه‌له‌ستێره‌که‌یدا به‌ ماوه‌ی (۲۵۰ ملیۆن سال)
 ته‌واو ده‌کات.

هه‌ر له‌ کاتی له‌ دایکبوونییه‌وه که ده‌گه‌رێته‌وه بۆ (۴,۶ ملیار سال) خۆر و
 پاشکۆکانی هه‌ژده‌ خولیان به‌ده‌وری گه‌له‌ستێره‌ی پێی کاکێشاندا
 ته‌واو کردوه‌.

هه‌ر له‌ هه‌مان ئینسایکلۆپیدیادا هاتوه‌ که گه‌له‌ستێره‌ی پێی کاکێشان
 (۱۰۰ بلیۆن) ئه‌ستێره‌ له‌ خۆده‌گریت (ئێستا هه‌ندێک له‌ زانایان به‌ ۲۰۰ بلیۆن
 ئه‌ستێره‌ له‌ قه‌له‌می ده‌ده‌ن) هه‌ریه‌ك له‌ ئه‌ستێرانه‌ له‌ گه‌ل گاز و توژی
 گه‌ردوونیدا که له‌ نێوانیاندا به‌ده‌وری چه‌قی گه‌له‌ستێره‌دا ده‌سوپێنه‌وه.
 خۆر ملیاران کیلۆمه‌تر (۲,۷ × ۱۰^{۱۷} کیلۆمه‌تر) له‌ چه‌قی گه‌له‌ستێره‌که‌وه
 دووره‌ و به‌خیرایی (۲۲۰ کیلۆمه‌تر/چرکه‌) ده‌جوڵێت... هه‌ر خولیک
 ته‌واوی سوپانه‌وه‌ی خۆر به‌ده‌وری چه‌قی گه‌له‌ستێره‌ی پێی کاکێشاندا
 نزیکه‌ی (۲۵۰ ملیۆن سال) ده‌خایه‌نێت.

مانگیش له جوڵەى بەردەوامدايه

زانستی نوێ سه لماندویه تی خۆر و مانگیش ده جولێن، له ئایه تی (۲) ی سورە تی (الرعد) دا په روهردگار ده فه رمویت: ﴿كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى﴾... كه واته هه ریه كه له خۆر و مانگیش له جوڵه دان.

په روهردگار ده فه رمویت: ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الْبَلُّ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ یس/ ۴۰، واته نه خۆر بۆی هه یه به مانگ بگات، نه شه ویش پێش پوژ ده كه ویت، به لكو هه ریه كه یان له خولگی تایبه تی خۆیاندا مه له ده كه ن. و به ئاسانی ده سوپێنه وه.

هه ریه كه له خۆر و مانگ به خیرایی تایبه ت به خۆیان ده سوپێنه وه:

۱. خیرایی جوڵەى خۆر ۱۲ کیلۆمه تره له هه ر چرکه یه کدا.
 ۲. خیرایی جوڵەى مانگ ۱۸ کیلۆمه تره له هه ر چرکه یه کدا.
 ۳. خیرایی جوڵەى زه وی ۱۵ کیلۆمه تره له هه ر چرکه یه کدا.
- ئێستا بپوانه ... به دلنایاییه وه هه ستی پێده كه یت كه هۆی ئه وه چیه هه رگیز خۆر به مانگ ناگات.

گه ر سه رنجی خیرایی هه ریه كه یانمان دا به ته واوی له ئیعبازی وته ی خوایی: ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾ تێده گه ین.

شەفەقی جەمسەری

خوای پەرەردگار دەفەر مۆیت: ﴿لَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ﴾ الإنشاق/ ۱۶، واتە: سویند بە شەفەق (ئەو پەنگە سوورەیی کە لە کاتی خۆر ئاوابووندا پەیدا دەبێت).

کاتێک تیشکی خۆر دەکەوێتە سەر بەرگەهەوای دەوری زەوی و بەو کریستالە بەفرییە بچوکانەدا تییە پەدەبێت کە لەشیوەی وردە شوشەدان و بەنێو بەرگەهەوادا بلاو دەبنەو، ئەودەمە تیشکی خۆر بۆ حەوت پەنگەکەیی شەبەنگە بەرۆژ شیدە کەنەو و پەلکە زێڕینە دروستدەکەن.

بەلام دیاردەیی شەفەقی جەمسەری کە لە جەمسەرەکانی زەویدا پوودەدات، لە ئاکامی چەند کرداریکی ئالۆزدا دەبێت. خۆر ملیۆنان تەن لە بەرەمی تەقینەوێکەکانی خۆی فرێدەدات و لە ئاکامی ئەو تەقینەوانەشەو پشیتنەییکی زۆر بەهێز بۆ خۆر دروستدەبێت. هەركات ئەو پشیتنە موگناتیسییەیی خۆر لەگەڵ پشیتنە موگناتیسییەکەیی زەویدا پێکدەگەن، کارلێک دەکەن و لە ناوچەیی جەمسەرەکاندا دەرپەوێتەو، لە ئەنجامی ئەوەشدا دیاردەیی شەفەقی جەمسەری زەوی پوودەدات کە بەپراستی دیاردەکە دیاردەییکی سەرنجراکێش و ئایەتێکی زۆر نایابی خوای مەزنە.

زانایان ئەو پراستییه زانستییهیان دۆزییەو کە زەوی لە هەموو لایەکانیەو بە پشیتنەییکی موگناتیسی دەورە دراو، خۆریش گەردەلول و

باهەکی زۆر بەهێز دەرەهەکان و ئەو با توندەش پووەو زەوی دین و لێی
نزیك دەبنەو ، بەلام ئەو پشتینه موگناتیسییە پێ بە نزیكبوونەوێ ئەو
گەردەلولە بەهێزانه لەزەوی نادات.

کاری پشتینهی موگناتیسی زەوی نەهێشتنی کاریگەری گەردەلولی
خۆره، کارلیکی لەگەڵ دەهەکان و دەپەرەوینیتەو، ئەم کردارەش
دەبێتەهۆی ئەوێ بەشی دەرەوێ بەرگەهەوای زەوی کلێپەهە بکات و
ئەو دیمەنە نایابانە دروست بکات.

له تېوونی مانگ

یه کێک له نایابترین موعجیزه کانی پیغه مبه‌ر (ﷺ) موعجیزه‌ی له تکردنی مانگه، بېباوه‌پان هه‌ولیاندا به‌درۆی بخره‌وه، به‌لام به‌هۆی گه‌وره‌یی ڕووداوه‌که‌وه بۆیری ڕه‌تکردنه‌وه‌ی یه‌کجاره‌کی ئه‌و موعجیزه‌یه‌یان نه‌بوو، وتیان سه‌ره‌تا با چاوه‌ڕوانی کاروانیه‌کان بکه‌ین، محمد سحری له‌چاومان کردووه، به‌لام هه‌واله‌کانی ئه‌وان پاستیه‌که‌ ده‌رده‌خات، دواچار هه‌والی کاروانچیان پاستیتی موعجیزه‌که‌ی سه‌لماند.

به‌پێی ڕای زانایانی جوگرافیا، باشت‌ترین ناوچه‌ بۆ بینینی له‌تېوونی مانگ (به‌ دانانی ئه‌وه‌ که‌ ڕووداوه‌!!) له‌دوای نیوه‌دورگه‌ی عه‌ره‌بی هیندستان بووه، جێی سه‌رسامی زانایانی میژوویی پۆژئاوایی بوو کاتی‌ک له‌ تۆماری ئه‌و ماوه‌یه‌دا بینیان باس له‌وه‌ کراوه‌ که‌:

أ- له‌شاری دهار (Dhar)ی هیندا پادشاکه‌ی (Bjoh Raj) و گه‌له‌که‌ی (به‌ سه‌رجه‌م چین و توێژه‌کانه‌وه)، موعجیزه‌ی له‌تېوونی مانگیان بینیه‌.

ب- له‌ که‌نار چامال (Chamal) پادشای ناوچه‌که‌ له‌ کۆشکه‌که‌یه‌وه له‌تېوونی مانگی بینی، توشی ترس و فۆبیایه‌کی گه‌وره‌ بوو چونکه‌ گومانی ده‌برد ئه‌وه‌ کۆتایی دنیا، به‌لام له‌پاش ماوه‌یه‌ک بیستی که‌ ئه‌وه موعجیزه‌ی پیغه‌مبه‌ریکه‌ له‌ نیوه‌دورگه‌ی عه‌ره‌بی ده‌رکه‌وتووه. وه‌زیریکی

خۆی بۆ چاوپێکەوتنی پێغەمبەر (ﷺ) نارد و وەزیرە که دلتیابوو له
باسە که و له سەر دەستی پێغەمبەر (ﷺ) موسلمان بوو... له ئەمڕۆدا
لایەنگران و شۆینکەوتوانی ئەو پادشایە له هەندیک ناوچەی شاری دھار
(Dhar)ی هیندستان دەژین.

ج- تەنها دەسەڵتداران نەبوون، بەلکو زۆرینەی دانیشتوانی هیندستان
پووداو هەکیان بینووە، هەندیکیان ئەو سالاھیان وەك سالیکی جیاکەرەو هە
میژوویی بەکارهێناوە، له هەندیک کتیبیشدا ئاماژەیان پێکردووە. بۆنموونە
یەکیک له پەیکەرە (شۆینەوارییەکان)ی ئەو ماووە زەمەنیە له سەری
نووسراوە (لهو سالاھدا دروستکراوە که تییدا مانگ بوو بە دوو له تەووە).

د- له دواى چوارده سەده تیپەرپوون بەسەرمووعیزەکەدا و له (ع)

مایسی سالی

١٩٦٧) دا و له

بنکەى گەردوونی

کوپە کەنەدی

) Cope

(Kennedy

یەکیک له کەشتییە

فەزاییەکان وێنەى

پووی تـاریکی

مانگی گرت (که له لای ئیمهوه نابینریت) له دووری (٣٠٠٠ کیلۆمەتر)،
له بەرئەو هەى له دوورییەکی کەمەوه وێنەکان گیران، ئەو وێنانە زۆر بە پوونی
پووی مانگیان پێشاندان (بە وردیی ٩٥٪ و وێنەکان له ئەرشیفدا بە ژمارەى
(١٨٠٥-٦٧) دانران... ئەو تاییبەتمەندیەى ئەم وێنانە له وێنەکانى تر

جىادەكانەوئەوئەيە كە وردەكارى زۆرى لەخۆگرتبوو. زانايان بينيان درز يان قلىشانىك لەسەر پووى مانگ ھەيە وەك پشتىنەيەك بەدرىژىي (۲۴۰ كىلۆمەتر) و فراوانى (۸ كىلۆمەتر) و چەقى ئەم لەتبونەش دەكەويتە سەر (۶۵ پلە) باشور و (۱۰۵ پلە) خۆرھەلات.

ئەو لەتبونانەى لە ھۆكارە سروشتىيەكانەوئەو دوستدەبن شىوئەى شەپۆليان ھەيە و لە ئاراستە و درىژىدا رىكوپىك نىن، بەلام ئەوئەى زانايانى سەرسام كردووە تەنھا لەتبونەكە نىيە (گەرچى تەنھا لەتبونەكەش بەسە بۆ وروژانى ھەزاران پرسىار)، بەلكو ئەو لەتبونەيە (درزەيە) كە بەنزىكەيى ھىلىكى راستى رىك پىكدىننەت.

ھەر ھەمان ئەو دياردەيە بىرى (نيل ئارمسترونگ)ى سەرسام كرد كە يەكەمىن كەسە پىيەكانى خستە سەر خاكى مانگ، تا ئەودەمەى زانايانى مىسر موعجىزەى لەتبونى مانگيان تىگەياند.

لەو ویتانەى مانگ كە كەشتىيەوانە فەزايى يان مانگە دەستكردەكان گرتونيان بەپوونى ئەو درز و كەلىنە دەبينریت كە وەك پشتىنەك دەورى مانگى داوھ. يەككە لەو نەخشانە نەخشەيەكى زانای ئىتالى كاسىنى (Cassini) كە كە مۆزووەكەى بۆ زياتر لە (۳۰۰ سال) پيش ئىستا دەكەريتەوھ.

ھەر ھەم ھىلىكى راستى ھاوشىوئە لەسەر پووى مانگ دەبينریت و بەپىي پاي زانايانى گەردونناس ئەو ھىلە دەبيت پرىيەت لە (magma)، كاتىك پووناكى خۆرى دەكەويتە سەر بريقەدار دەبيت.

نەخشەكەى (كاسىنى) لای زانايانى ئەم چەرخەش بە يەككە لە بەلگەنامە باوھ پىكراوھ گرنەكان دادەنریت كە ھىچ گومان لەسەر راستو دروستىيەكەى نىيە، چونكە بە بەراوردكردنى بە ویتە و نەخشەكانى

ئەمپۇمان، ھاوتايىيەكى ناياب لەنىوانياندا دەبىنرئىت، بەلام زانايانى ئەم سەردەمە بىدەنگن لە باسکردنى ئەم پاستىيە بىنراو.

لەپاستىدا دەستىكى شاراو ھەيە ھەلدەستىت بە دانانى تئورگەلىك بۆ شاردنەو ھى كۆمەلى پاستى زانستى كە ئاينى پاستەقىنە (ئىسلام) پالپشتى دەكات. يەككە لەوانە دياردە ھى لەتبوونى مانگە كە زۆركەم نەبىت باسى لئو ھە كراو، وئىراى ئەو ھەش كە لە ديارترىن و سەرنجراكىشتىن دياردەكانى مانگە.

ديارە ئەم ھىلى كەرتبوونە لە سەردەمە نزيكەكان لە پىغەمبەر ھە (ﷺ) زۆرتر پوون و ئاشكرا بوو، چەند لە سەردەمى پىغەمبەر ھە (ﷺ) دوورتر بگەوينەو ھە سەردەمى ئىستامان، دەبىنن ھىلە كە بە پلەبەندى كال دەبىتەو ھە ديارنامىنئىت، چونكە پووى مانگ كاريگەر دەبىت بە:

۱. لىشاوى ئەو نەيزەكانە ھى دەكەونە سەر پوو ھە كە ھى.

۲. ئەو گۆرپانە زۆر گەورە ھى پلە ھى گەرمى كە پۆزانە لە سەر پوو ھە كە ھى پوودەدات.

۳. ئەو شلە گەرميانە ھى كە ھەندىجار لئىرە و لەوى دەتەقن.

جگە لەوانەش ھۆكارگەلىك ھەن وادەكەن ئەو ھىلە ھى لە سەردەمى (كاسىنى) دا ئەو پوونىيە ھەبوو، ئىستە زۆر لەو پوون و ئاشكرايى ھى نەمايىت. لە بەرامبەر ئەو ھەدا ھۆكارە تەكنە لۆزىاكانى ئىستە دەتوانن تەنانەت پىكھاتە ھى ناو ھى مانگىش (بۆ قوولئى دەيان مەتر) ئاشكرا بگەن، بۆيە سەردەمى ئىستە باش و باشترە بۆ زانين و ئاشكراکردنى ئەو درزو كەلئە گەورە ھى، بەلام !!!

مادده و دژە مادده

خوای گەوره مروّفی به نیر و میّ به دیهیناوه، وهك دهفه رمویت: ﴿يَا أَيُّهَا
الْإِنْسَانُ إِنَّا خَلَقْنَاكَ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكَ شُعْرًا وَفَجَائِلَ لَتَعَارَفُوا﴾ الحجرات/ ۱۳،
واته: ئەى خەلکینه ئێمه هەمووتانمان لە نیر و مییهك دروستکردوو و
کردومانن بە گەلان و تیره و هۆزانی جوّریه جوّرتا یه کتر بناسن.
پهروهردگار مروّفی به نیر و میّ دروستکردوو هەتاكو هاوه لێکی
هەبیّت، هەتاكو یه کتر بناسن و خۆشه ویستی له نیو به دیهینراوه کانیدا
هەبیّت. ئەم سیستمه تهنها لای مروّف نییه، به لکو شانیشینی ئاژه لانیشی
گرتوو ههوه، وهك خوای گەوره دهفه رمویت: ﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ
وَالْأُنْثَىٰ ۖ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ﴾ النجم/ ۴۵-۴۶، واته: هەر ئەو زاته یه كه جووت
و دوانه، نیر و میی به دیهیناوه، له نوتفه یهك و گهشه بکات.
ههروهها دهفه رمویت: ﴿قُلْنَا أَحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ آتَيْنِ﴾ هود/ ۴۰،
واته: وتمان- ئەى نوح- له هه موو نیر و مییهك دوان هه لېگه.
مروّف و بهشه جیاباوزه کانی ئاژه لان و پروهك و سه رجه میان له شیوه ی
نیر و میّ به دیهینراون، ئەمه ئەو زانیارییه یه كه قورئان هه وال ده دات و
زانستی زینده وه رزانی جه ختی له سه ر ده کاته وه.
سه ره پای ئەوانه، له م ئایه ته دا ئاماژه یه کی گشتگیرتر ده بینین کاتیک
خوای گەوره دهفه رمویت: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ

نَذْكُرُونَ ﴿الذاریات/ ٤٩﴾، واتە: لە ھەموو شتێك ئێمە جووتمان دروستكردوو، بەلكو بیریكەنەو و یاداوەری وەربگرن.

دەربارە ی وشە ی (الشیء) لێردا، ئەوانە ی پیش ئێمە و ئێمەش نۆزبەمان واتیگە یشتوین تەنھا مڕۆڤ و ئازەل و پووەك دەگریتەو، قورئان لەم ئایەتەدا كۆی كردوونەتەو و ھەوایی لەبارەیانەو داوہ كە خوای گەورە سەرچەم بەدیھێنراوہ زیندووہ كانی بە نێر و مێ دروستكردوو، بەلام ئەگەر فراوانتر بپوانینە وشە ی (شیء) گشتگیرییەکی زیاتر لە پووەك و ئازەل و مڕۆفی تیدا دەبینین، بەلكو (بیگیان) یش دەگریتەو... پرسیار لێردا ئەمە یە: ئایا نێر و مێ لە بیگیاندا ھە یە؟ بۆ وەلامدانەو ی ئەم پرسیارە پێویستمان بە گەشتیكی خێرا ھە یە بە نێو فیزیای تەئۆلكە سەرەتاییەكاندا.

لەنیوہ ی یەكەم ی سەدە ی بیستەمدا یەكێك لە فیزیاییە ئینگلیزەكان بەناوی "Dirac" دیراك" لێكۆڵینەو ی لەسەر ھاوکیشەكانی ئەلكترۆن كرد. ئەلیكترۆن وەك دەزانین تەئۆلكە ی بارگە سالبن بە دەوری ناوکی گەردیلە ی ماددەدا و لە خولگە ی تاییەتدا دەسوڕێنەوہ. "دیراك" لەكاتی ئەنجامدانی ئەم لێكۆڵینەوانەدا بۆیدەرکەوت كە ھاوکیشەكان دوو شیکاریان ھە یە نەك تەنھا شیکاریك. ھەر یەكێك لە ئێمە مامەلە ی لەگەل ھاوکیشە ی پلە دوودا كەردبێت بە ئاسانی لەم حالەتە تێدەگات. ھاوکیشە پلە دووہكان دووجای بڕیکی نەزانراویان تێدایە و بڕی دووجایش ھەمیشە موحەبە و ھەمان ئەنجام دەدات. مانای ئەوہش وایە كە پەگی دووجای بۆنموونە ژمارە (٤) یان (٢) دەبێت یان (٢-) دەبێت.

ھەلبەتە ھاوکیشەكانی "دیراك" لەم نمونە یە ئالۆزترین، بەلام بنەمای سەرەکیان ھەر یەكە. "دیراك" گەیشتە دوو كۆمەلە ھاوکیشە، كۆمەلە ی

یەكەم بۆ ئەلیكترۆنە بارگە سالبەكان و ئەوانی تر بۆ تەنئیکى نەزانراو كە بارگەى موجهبى هەیه. "دیراك" چەند هەولئیکى سەرئەكەوتوی دا بۆ لیکدانەوهی ئەم تەئۆلکە نەزانراوه... ئەو باوهپى به بوونی هەبوو، بەلام فیزیاییەکانی تر دانیان نەدەنا بە بیرۆکەى هەبوونی تەئۆلکەى بارگە موجهبدا كە دەگونجیت بەتەواوی دژی ئەلیكترۆن بیت. بەتەواوی وەك ئەوهی ئەندازیاریك مامەلە لەگەڵ هاوکیشه پله دووهكاندا دەكات، دژی بوونی درێژی و بارستایی سالبە.

پاش چەندین سال لە هەول و کارەکانی بیردۆزی "دیراك" و لە سەرەتای سییهكاندا شوینەواری ئەم تەنە نەزانراوه دۆزرایهوه، لە ئامیریکدا كە پێیدەوتریت (Cloud Chamber) ژووری هەلم. لەكاتی لیکۆلینەوهی کاریگەری بواری موگناتیسی لەسەر ئەم شوینەوارانە، دۆزرایهوه كە بارستایی ئەم تەئۆلکەیه یەكسانە بە بارستایی ئەلیكترۆن، بارگەى موجهبى هەیه و یەكسانە بە بارگەى ئەلیكترۆن، لەبەرئەوه ئەم تەئۆلکەیه ناوئارا بە دژ. لەپاش ئەمەوه دەستکرا بە لیکۆلینەوه لە دژە تەئۆلکەکانی تر... مانای بوونی دژ بۆ ئەلیكترۆن (Positron) یان (Anti-electron) واتە بوونی دژ بۆ تەئۆلکەکانی تریش. کرداری دۆزینەوهی ئەم دژانە یەك لەدوای یەك دەستیپیکرد و بۆ چەند جۆریك دابەشکران، ئیمە لێرەدا ناچینە نێو درێژەى ئەم باسەوه و تەنها ئاکامی کوتایی باس دەکەین كە هەموو تەئۆلکەیهك دژی هەیه، بەلکو هەموو تەنئیک دژی خۆی هەیه.

زانا "پاولۆ دیفیز" لەسالی (۱۹۹۵ز) دا خەلاتئیکى جیهانی وەرگرت (نرخەكەى یەك ملیۆن دۆلار بوو) بەرامبەر بەو لیکۆلینەوانەى جەخت لەسەر پەيوەندى نێوان زانست و ئایین دەکەنەوه. "پاولۆ دیفیز" چەند دانراوئیکى هەیه، دیاریترینیان (خوا و فیزیای نوێ) یە. تیایدا دەلئیت:

"پراستییه‌کانی زانستی فیزیای نوێ باوه‌ربوون به‌ خوا و پۆژی دوایی و غەیب له‌ ده‌روونی مۆفدا قولّ ده‌که‌نه‌وه‌".

دۆزینه‌وه‌ی دژه‌ ماده‌، هه‌والی ئەگه‌ری بوونی جیهانیکی تر ده‌دات که هاوتای جیهانه‌ ماده‌یی‌که‌ی خۆمانه‌ و له‌ دژه‌ ته‌ئۆلکه‌کان پێکدێت، واته‌ له‌ دژه‌ ماده‌ پێکدێت.

ئایا ئەو جیهانه‌ کامه‌یه‌ که‌ له‌ دژه‌ ماده‌ پێکدێت؟ ئەمه‌ ئه‌و پرسیاره‌یه‌ که‌ تائێستا هیچ که‌س نه‌یتوانیوه‌ وه‌لامی بداته‌وه‌. زه‌وی له‌بهره‌تدا له‌ ماده‌ پێکدێت نه‌ک دژه‌ ماده‌، به‌لام دژه‌ ماده‌ که‌ له‌ تیشکه‌ گه‌ردوونییه‌کانه‌وه‌ (Cosmic rays) پێکدێن، کاتیکی زۆر له‌ که‌شی زه‌ویدا ناژین.

ته‌نها له‌ تاوده‌ره‌ی ته‌ئۆلکه‌کاندا (Particle Accelerator) خێراییه‌که‌یان هه‌ندێک که‌مه‌هات، تا ده‌گاته‌ ئه‌و حاله‌ته‌ی که‌ ناتوانیت لێی ده‌ریازبێت ئه‌ویش له‌ ناوچوون و فه‌نابوونه‌ به‌هۆی ماده‌ی به‌رامبه‌ریه‌وه‌ که‌ له‌ که‌شی زه‌ویدا به‌برێکی ئیجگار زۆر هه‌ن. کاتیکی ته‌ئۆلکه‌یه‌ک له‌گه‌ڵ دژه‌که‌یدا یا نه‌ ماده‌یه‌ک له‌گه‌ڵ دژه‌که‌یدا به‌یه‌که‌ده‌گه‌ن، هه‌ریه‌که‌یان ئه‌وی تر له‌ ناو ده‌بات و هه‌ردووکیان دیارنامێنن، وه‌ک ته‌قینه‌وه‌یه‌ک هه‌ردووکیان ده‌گۆڕین بۆ وزه‌ که‌ گه‌وره‌ترینیان له‌شیوه‌ی تیشکی (گاما)یه‌.

یه‌کێک له‌و په‌نه‌نانانه‌ی فیزیاییه‌کانی سه‌رسام کردووه‌ بپری دژه‌کانه‌ که‌ هاتوونه‌ته‌ پێکهاته‌ی ئەم گه‌ردوونه‌وه‌... ئایا زه‌وی به‌ نمونه‌یه‌کی بچووکراوه‌ داده‌نرێت بۆ به‌شه‌کانی تری گه‌ردوون؟ واته‌ ئایا پێژه‌ی ماده‌ له‌ هه‌موو گه‌ردووندا له‌ پێژه‌ی دژه‌کانیان زیاتره‌ وه‌ک ئه‌وه‌ی ئێستا له‌ زه‌ویدا هه‌یه‌؟ ده‌توانین ئه‌وه‌ یه‌کلایی بکه‌ینه‌وه‌ که‌ پێژه‌ی دژه‌ ماده‌کان له‌ گه‌له‌ستێره‌که‌ماندا پێژه‌یه‌کی که‌مه‌، ئەگه‌ر وانه‌بوایه‌ ئه‌وا زۆربه‌ی ئه‌و ماددانه‌ی له‌نیوان ئەستێره‌کاندا هه‌ن له‌ ناو ده‌چوون و چاودێره‌

گەردوونییەکانیش برێکی زۆر زیاتر لە تیشکی (گاما)یان تۆماردەکرد، بەلام کێ زانیاریمان دەدات؟ ئەم مەسەلەیە جیاوازییە بۆ گەلەستێرە دوورەکانی تر که دەکەوێتە لیواری دوورەکانی گەردوونەوه؟! دەگونجێت گەلەستێرە هەبن بەتەواوی لە دژەئەستێرە پێکبێن و پێیان بوتریست دژەگەلەستێرە.

ئەگەر دانماننا بەبوونی دژیک بۆ گەلەستێرە، خۆمان لەبەردەم پرسبارێکی تری سەرسوڕهێنەردا دەبینینەوه، ئەویش: چی پێی لە نزیکبوونەوهی گەلەستێرە دەگریت لە دژەگەلی و پاشان لەناوچوون و فەنا بوونیان؟ ئایا ئەم بیردۆزە لێکدانەوه و ڕاڤەییەکی نوێمان بۆ ئەو ئایەتە دەدات؟ کە دەفەر مۆیت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ عِبَادِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا﴾ فاطر/ ۴۱، واتە: بەپاستی هەر خواوە ئاسمانەکان و زەوی ڕاگرتووه و نایەلێت تێکبچن و لەیه کە بترازێن، خۆئەگەر تێکبچن و لەیه کە بترازێن، کێ دەتوانێت جگە لەو زاتە فریایان بکەوێت و بەپاستی هەر ئەو زاتە هەمیشە و بەردەوام خۆگر و ئارامگر و لێخۆشبووه.

ئەگەر ئەو حالەتە پووبەتات ئەوا پەرشبوونی گەلەستێرەکان و دژەکانیان و لەناوچوونیان بەم پێگایە لەچەند سالێکدا تەواو دەبێت و لە ئاکامدا برێکی ئیگجەر گەورە لە وزە دەردەچێت، وەک ئەوێ ئاسمان پوونێکی قەرچاو بێت، خۆی گەورە دەفەر مۆیت: ﴿فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾ الرحمن/ ۳۷، واتە: کاتێک دێت ئاسمان لەت دەبێت و وەک گۆلێکی سوور دێتە بەرچاو، یاخود وەک پوونی قەرچاوی لیدیت.

ئێمە ناتوانین وینای لەتبوون (إنشقاق)ی ئاسمان بکەین، چون پەرت دەبێت؟ کام بەشە لەت دەبێت؟ بەلام ئەگەر پوویدا و گەلەستێرەکەمان

له گەڵ دژە کهیدا پەرشبووهوه، ئەمە مانای پەرشبوونهوی هەموو ئاستەکانی گەلەستێرەیه که ئیمە له ناویدا دەبینین، وهك ئەوهی گەردوون بکاته دووبەشهوه، ئەمەش وهك ئەوهی که ئاسمان قلیشاییت، له مکاتهدا ئەستێرەکان و ندهبن و دهکوژینهوه. هەر ئەستێرەیهك کاتیك له دژە کهی نزیک دهیتهوه له ناو دهچیت و پەرش دهیتهوه. پەروەردگار دهفهرمویت:

﴿وَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ﴾ المرسلات/ ۸-۹، واتە: کاتیك دیت ئەستێرەکان پووناکییان نامیئت، ئاسمانیش لهت دهییت و لیکدهترازین.

کاتیکیش ئەستێرەکان بهم پێگایه پەرش دهبن و بارستهکهیان دهگۆریت بۆ وزه، له مکاتهدا ئەو هیزی پاکیشانه نامیئت که ههسارهکان بهرو ئەستێرەکان له پێپهوهکانیاندا کیش دهکات، ههسارهکان له پێپهوهکانیان دهردهچن و پەرش و بلاودهبنهوه. خوای پەروەردگار دهفهرمویت:

﴿وَإِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَرَتْ﴾ الانفطار/ ۱-۲، واتە: کاتیك ئاسمان لهتلهت و پارچه پارچه دهییت، کاتیك که ئەستێرە و ههسارهکان پەرش و بلاودهبنهوه و ورد و خاش دهبن. ئەنجامی ئەوانهش تیکچونیکی گەرهیه له سه‌ر زهوی، خوا دهفهرمویت:

﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾ التکویر/ ۶، واتە: کاتیك ده‌ریاکان گپ ده‌درین. یان دهفهرمویت:

﴿وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ﴾ التکویر/ ۳، واتە: کاتیك که کێوه‌کان له شوینی خوایان هه‌لده‌که‌نرین و به‌ملاولادا بران. یان دهفهرمویت:

﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعِثِرَتْ﴾ الانفطار/ ۴، واتە: کاتیك که گۆره‌کان ژێره‌وژوور ده‌که‌رین (مردووه‌کانی ناویان ده‌هینرینه دهره‌وه و زیندوو ده‌که‌رینه‌وه).

ئەمانه له نیشانه‌کانی هاتنی پۆژی دوایین که خوای گەوره هه‌والمان له‌باره‌یان‌ه‌وه پێده‌دا و باب‌ه‌تی فیزیای ته‌ئۆله‌کان و دژە‌کانیان

لێکدانه وه یمان دده نئ، له ناوچوونی مادده و دژه که ی بووه ته پاستیه کی زانستی که پۆژانه له تاوده ره ی ته تۆلکه کاندای پووده دات و وزه بۆ مادده ده گۆریت.

ئێستا ئه گەر بگه پێینه وه بۆ ئایه ته په یروژه که: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا رَوْحًا﴾ ده بینین وه لاهه که مان ده بیته ئه وه ی که بیگیان یاخود مادده به شیوه ی جووت یان دوانه هه ن (مادده و دژه که ی). به دیه یته ری توانا ته نه ا مرۆف و ئازهل و پووه کی له شیوه ی نیرو و می یان دوانه دا نه خولقاندووه، به لکو له هه موو شتی که دوانه ی به دیه ی ناوه، ته نانه ت له بیگیان و مادده یشدا، ئه مه ش ئه و لێکدانه وه گشتگیره ته واوه یه که له ئایه ته که دا ده بینیت.

"محمد عبدالسلام" ی به په گه ز پاکستانی که فیزیاییه کی موسلمانان وه له سالی (۱۹۷۹) دا خه لاتئ نۆبلی له فیزیادا وه رگرتووه، لیکۆلینه وه یه کی گرنگی هیه له بابته ی ته تۆلکه کان و دژه کاندای و پۆلیکی گه و ره ی هه بووه له دانانی بیردۆزی یه که خستنی هه ردوو هیزی سه ره کی له نیوان چوار هیزه کاریگه ره که ی گه ردوون، ئه وانیش هیزی کارۆموگناتیسی و هیزی ناوکه ئه تۆمی لاوازه. دوا ی به ده سه ته ی نانی خه لاته که ی، ئه م زانا موسلمانان ده لیت ئه و ئایه ته ی قورئان که ده فه رمویت: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا رَوْحًا﴾ به جیگه ی سروشیکی به هیزی بووه بۆی له کاتی لیکۆلینه وه کانییدا له سه ر دژه کانی ته تۆلکه ماددییه کان.

پوخته ی ئیعمازی ئایه ته که ئه وه یه: وه ک چۆن سیفه تی دوانه یی له جیهانی ئازهل و پووه که کاندای و نیرو و می له مرۆفدا هیه، به هه مان شیوه سیفه تی دوانه یی له دنیای مادده شدا هه ر بوونی هیه.

گواستنه وهی عەرشه کهی به لقیس

خوای پهروه ردگار ده فه رمویت: ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ﴾ النمل/ ۴۰، واته: (یه کێک له پیاوچاکان) که زانست و زانیاری له (نهیینه کانی) کتیی تهورات هه بوو وتی: من به چاوتروکاندنێک بۆت ده هیتم.

چیرۆکی سوله یمان (سهلامی خوای لیبیت) و به لقیس (پادشای سه بهه) و بابتهی گواستنه وهی عەرش بابتهیکی سحر ئامیز بوو. چۆن مه خلوقێک (له وسه رده مه دا) ده توانیته عەرشی پادشای (سبأ) ئاماده بکات له دووری هه زاران کیلومه تره وه، له به شیکی چرکه یه کدا، واته بهر له وهی سوله یمان چاو بتروکینیت؟ به لام زانستی نوێ هه والمان ده داتی که پوودانی ئه و کاره له پووی زانستییه وه ده کریته پووبدات، یاخود به لایه نی که مه وه له پووی تیورییه وه، به گوێره ی توانایمان وه له سه ده ی بیست و یه کدا... ده بیته ئه وه چۆن پووبدات؟ ئه وه باس و بابته که مانه !!

ماده و وزه دوو وینه ی جیاوازی یه ک شتن، ده کریته ماده بۆ وزه و وزهش بۆ ماده بگۆریت، ئه وهش به پیی هاوکی شه یه کی ناسراو... مروه سه رکه وتوو بسوه له گۆرینی ماده بۆ وزه، ئه وهش له کارلیکه ناوکییه کاندا که کاره با دروست ده کهن، که رچی ده سته سه رداگری ئه م گۆرانه، تائیسناش گۆراناکی نوێ به سه ردا ده کریته پووه و باس ترکردن و

گەشەپێدان... بەهەمان شیوە مڕۆف سەرکەوتووش بوو (گەرچی بەپارادەیهکی کەمیشە) لە گۆپینی وزە بۆ ماددە، ئەوەش لە تەئۆلکە تاودەرەکاندا (particle accelerator) ئەم کردارە تا هەنووکە لەسەر ئاستی تەئۆلکەکاندا ئەنجام دەدرێت، بۆیە گۆپینی ماددە بۆ وزە و وزە بۆ ماددە کاریکە لەپووی زانستی و کرداریشەوه گونجاو.

لەپاستیدا گەشتن بەپێکاگەلی زانستی و ھۆکارگەلی کرداریی شیاو بۆ گۆپینی وزە بۆ ماددە و ماددە بۆ وزە بەسوک و ئاسانی، بەپێشکەوتنێکی زانستی و ھونەری مەزن دادەنرێت. ئاستی ئیستای زانستی و کرداریمان لەم بوارەدا تەنھا لە ئاستی مندالیکدایە کە تازە فێری خۆپندنەوه دەبێت. ئەگەر پۆژیک لەپۆژان مڕۆف توانی بەسوک و ئاسانی لە نیوان ماددە و وزەدا ئالوگۆڕ بکات، ئەودەمە گۆپانی پێشەیی بەلکو شوپشی مەزن لە شیوازی ژیانی پۆژانە مڕۆفا پوودەدات. یەکیک لەو ھۆیانە ئەوەیە کە دەکرێت وزە بەخێرای پووناکی لەسەر شیوەی شەپۆلی مایکرووی بۆ ھەر جێگاھێکی خواستراو بنێرێت، لەپاشان دەیگەپێننەوه و دەیگۆپنەوه بۆ ماددە! بەوەش دەتوانن ھەر ئامێرێک، تەنانت مالتێک بەتەواوی بنێرن بۆ ھەر بەشیکی سەرزەوی، یاخود تەنانت بۆ سەر مانگ یان مەریخ، ئەو کارە لە ماوێ چەند چرکەیک یان چەند خولەکیکدا بەئاکام دەگات.

ئەو ئاستەنگی فیزیاییەکان بۆ بەدیھتانی ئەم خەونە دەیبینن پێزەند بوونەوێ گەرد یاخود گەردیلەکانی ماددەکانە بەتەواوی لەسەر شیوەی بنەپەتییەکانیان. یەکیکی تر لە ئاستەنگەکان کە زانست ئیستا پێشەوه گرافتارە چوستی (کەفائەتی) و ھەرگرتنی شەپۆلە کارۆموگناتیسییەکانی ئیستایە کە لە (۶۰٪) تێپەرناکات، ئەوەش لەبەر پەرشبوونەوێ زۆری لە ھەوادا. ھەموو ئەوێ باسکرا دەرخیستیکی کورتی ھەلۆیستی زانست بوو و

بەرتوانایی ئیستا لە گۆرپینی ماددە بۆ وزە و بەپێچەوانەشەو... با ئیستا بۆ بابەتی گواستەنەوێ عەرشی بەلقیس شا بگەڕێنەو.

پاڤەئێ لۆژیکێ ئەو کارەئێ پیاوچاکە کە ئەنجامیدا (ئەوێ زانستی لە تەورات هەبوو) -جا مەرۆڤ بیست یان پەری- بەپێی زانستی ئیستامان ئەوێ: ئەو هەستاو بە گۆرپینی عەرشی پادشای (سبأ) بۆ جۆرێک لە وزە، کە مەرج نییە لەسەر شیوەئێ وزەئێ گەرمی بووبیست، وەک ئەو وزەئێ لە بنکەکانی کارلێکە ناوەکییەکانی ئیستادا چنگ دەکەون. وزە وێکچوێ وزەئێ کارەبایی یان پووناکیە و دەکرێت بەهۆی شەپۆلی کارۆموگناتیسییەو بۆ جێگای مەبەست پەوانە بکریست.

هەنگاوی دووهم ئەوێ کە هەستاو بە ناردنی ئەو وزەئێ لە سەبەئەو بۆ سولهیمان پاشا، لەبەر ئەوێ خێرایێ بلۆبوونەوێ شەپۆلە کارۆموگناتیسییەکان هەمان خێرایێ بلۆبوونەوێ پووناکییان هەئێ (واتە ۳۰۰ هەزار کیلۆمەتر لە هەر چەرکەئێ کدا)، ماوێ گەیشتنی بۆ لای سولهیمان (سەلامی خوای لیبیست) سێ هەزار کیلۆمەترە.

هەنگاوی سێیەم و کۆتایی گۆرپینی ئەو وزەئێ لە کاتی گەیشتنیدا جارێکی تر بۆ ماددە، بۆ هەمان شیوەئێ پیشووی، واتە هەموو گەردیلە و هەموو گەردەکان بۆ شوینی یەکەمجار و سەرەتایان گەپاوانەتەو.

مەرۆڤئێ ئەم سەردەمە ناتوانیست ئەو کارە بکات کە کەسەکە (ئەو کەسەئێ زانستی لە تەورات هەبوو) بەر لە دوو هەزار سال کردی. توانای ئیستای مەرۆڤ لەو زیاتر تێپەر نابیست کە هەولێ پاڤەکردن و تێگەیشتنی پووداوێ کە بدات. ئەوێ مەرۆڤ تییدا سەرکەوتوو بوو گۆرپینی بەشێک بوو لە ماددەئێ توخمە قورسەکانی وەک یۆرانیۆم بۆ وزە بەهۆی کەرتبوونی گەردیلەکانی ئەو توخمانەو، بەلام کارلێکە ناوەکییەکانی تر کە بە یەکبوونی توخمە

سوکه کانی وه ک هایدروچین و هیلپۆم دروست ده بیئت (وزهی خۆر و ئەستێره کان به رههم دینیت) تا هه نووکهش مڕۆف توانای ده سته به رد اگرتنی ته واری نییه. ته نانه ته گهر مڕۆف له کۆنترۆلکردنی وزه یه کگرتنی گهر دیله ییدا سه رکه وتوو بوو، هیشتا وزه ی به ره مهاتوو له شیوه ی سه ره تاییدایه و گرانه به بی له ده ستدانی به شیکی زۆر له وزه که بۆ دووری زۆر بنێردیئت.

گۆرانی ماده ده بۆ شه پۆلی مایکرویی ئیستا به شیوه یه کی ئاسایی ئەنجام ده دریت (له دیمه نیکی سه ره تاییدا) که پتویستی به گۆرانی ماده ده یه بۆ وزه ی گهرمی پاشان بۆ وزه ی میکانیکی پاشان بۆ وزه ی کاره بایی و دوا جاریش ناردنی له سه ره شه پۆلی مایکرویی. له به ره ئه وه ده بینین به شیکی زۆری ئه وه ماده ده یی سه ره تا به کارمان هینا له پتیی ئه وه گۆرانه وه له ناو ده چیت ته نها به شیکی که می ده مینیتته وه و ده توانین له پتیی شه پۆله مایکرویییه کانه وه بینیرین. چوستی گۆرینی ماده ده بۆ وزه ی گهرمی پاشان وزه ی میکانیکی دواتر وزه ی کاره بایی له (۲۰٪) زیاتر نییه. ته نانه ته گهر لاوازیی ئیستای ته کنه لۆژیامان تیپه راند له گۆرانی یۆرانیۆم بۆ وزه، ئه وه ی ده گۆریت بۆ وزه به شیکی که می بارستایی یۆرانیۆمه که یه، به لام به شیکی زۆری له سوته مه نی ناوه کیدا ده مینیتته وه و به درێژایی هه زاران و ملیۆنان سال وزه که ی تیشکده دات و بۆ چه ند توخمیکی تر ده گۆریت که کۆتاییه که ی بریتییه له قورقوشم.

له لایه کی تریشه وه ده بیئت ئه وه شه پۆلانه وه ربگیرین و پاشان دووباره بگۆردرینه وه بۆ وزه و پاشان بۆ ماده ده، هه موو گهرد و گهر دیله و ته نۆلکه یه ک بجیتته وه جیگا بنه په تییه که ی خۆی، چوستی کۆکردنه وه ی ئه م تیشکه ش (ئیستا) و گۆرینی بۆ وزه ی کاره بایی به هه مان شیوه ی

نیردراوه که له (۵۰٪) پتر نییه، واته: ئه وهی تا ئیستا له مادهه بنه پره تیه که ماوه ته وه، له دوا ی گۆپانی له ماده وه بۆ وزه و ناردنی له پئی شه پۆله کارۆموگناتسیسیه مایکروبییه کانه وه وه رگرتن و جاریکی تر گۆپانی بۆ وزه بریتییه له (۱۰٪)، ئه مهش به رله وهی ههنگای کۆتایی ته واو بکریت، ئه ویش گۆپینی ئه و وزه یه یه بۆ مادهه.

ئه م قۆناغه ی کۆتایی (واته گۆپانی ئه م وزه یه بۆ مادهه بنه پره تیه که) تائیستا مروۆ توانای ته واوکردنی نییه، له به رنه وه یه ئیمه چوستی ته واوکردنی ئه م ههنگا وهی کۆتایی نازانین. ئه گه ر واماندانا له ژئیر باشترین بارودوخدا مروۆ توانی (۵۰٪) ی ئه و وزه ماوه یه بۆ مادهه بگۆریت، ئاکامی کۆتایی ئه وهی پئی ده گهین که متره له بری (۵٪) ی ئه و مادهه یه ی کاره که مان پئی ده ستپیکردوه.

ئه مهش مانای وایه ئه گه ر به عه رشه که ی به لقیس ده ستمان پیکرد و به هه ر پێگایه ک گۆریمان بۆ وزه و ئه م وزه یه مان به شیوه ی شه پۆلی مایکروبی نارد، پاشان ئه و شه پۆلانه مان وه رگرتنه وه و جاریکی تر گۆریمان وه بۆ وزه یا خود مادهه، ئه و ته نها (۵٪) ی عه رشه که ی "به لقیس شا" مان ده ست ده که ویتنه وه، ئه وه ی تری له میانه ی ئه و گۆرانه دا له ناوده چییت، ئه و بره ش (۵٪) مادهه ی بنه پره تی) به س نییه بۆ دروستکردنه وه ی به شیکی بچووکی عه رشه که ش، وه ک قاچ یا خود ده سکی کورسیه که ی عه رشی پاشا.

ئایه ته کانی قورئانی پیرۆز که سایه تی ئه و که سه ی که (زانستی له ته ورات هه بوو) دیاری ناکات ئایا مروۆ بووه یان په ری؟!

له زۆریک له ته فسیره کاندایاس له وه کراوه: ئه و که سه ی عه رشه که ی "به لقیس شا" ی گواسته وه مروۆ بووه، به ناوی (أصف بن برخیا)، بۆ چوونیش هه یه ئه وه ی کاره که ی کردوه یه کیکی تر بووه له په ربیه کان.

ئەگەر ئىھەبوونى مەرقۇتەك لەو سەردەمەدا بەو پەلە بەرزەى زانست و زانىارى
ئەگەر ئىكى زۆر كەمە.

ئەو پەرىيە سەركە وتوو بوو لە گۆرپىنى عەرشەكەى بەلقىس بۆ وزەو
پاشان ناردنى بۆ دوورىى ھەزاران كىلۆمەتر، پاشان دووبارە گۆرپىنەوہى بۆ
وینە بنەپەتەكەى (ماددە)، ئەمەش لە ماوہى كەمتر لە چركەيەكدا، ياخود
لە چەند چركەيەكدا، ئەگەر پيشنىارەكەى پەرىيى يەكەم وەربگرين كە
ئامادەيى ھەبوو عەرشەكە بەيئەت بەر لەوہى سولەيمان لەسەر
كورسەكەى ھەستەت.

ئاستى زانىارى و تواناى ھەريەكە لەو دوو پەرىيە (يەكەم و دووہەم) بەر
لە دوو ھەزار سال لە ئاستى زانىارى و تواناى ھونەرى و زانستى مەرقۇتى ئەم
سەردەمە زۆر بەرزتر بوو.

سەرچاوه‌کان

۱. ته‌فسیری ئاسان، بورهان محمد أمين
۲. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، عبدالرحيم المارديني
۳. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم و السنة المطهرة، يوسف الحاج أحمد
۴. الموسوعة الذهبية في إعجاز القرآن الكريم و السنة المطهرة، د. أحمد مصطفى متولى
۵. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة، م. نايف منير
۶. موسوعة الإعجاز القرآنى في العلوم والطب و الفلك، د. نادية طيارة
۷. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن، هيثم جمعة بلال
۸. حقائق العلم الحديث (۱-۱۰)، عبدالرحمن العصافي
۹. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، محمد سامي محمد علي
۱۰. معجزات القرآن، هارون يحيى
۱۱. الإعجاز العلمي في القرآن، السيد الجميلي
۱۲. الإعجاز العلمي في السماء و الأرض، الشيخ أسامة نعيم
۱۳. من آيات الإعجاز العلمي (السماء في القرآن الكريم)، د. زغلول راغب محمد النجار
۱۴. مجلة الإعجاز، الهيئة العالمية للإعجاز العلمي
۱۵. چه‌ند بێگه‌یه‌كى ئینته‌رنێت، به‌تایبه‌ت هه‌ردوو بێگه‌ى ئه‌لیكترونى: